

Culture of Polis

КУЛТУРА

ПОЛИСА

ISSN 1820-4589

*Часопис за нејовање демократске политичке културе
Journal for Nurturing of Democratic Political Culture*

Година XVIII

посебно издање

2021. година

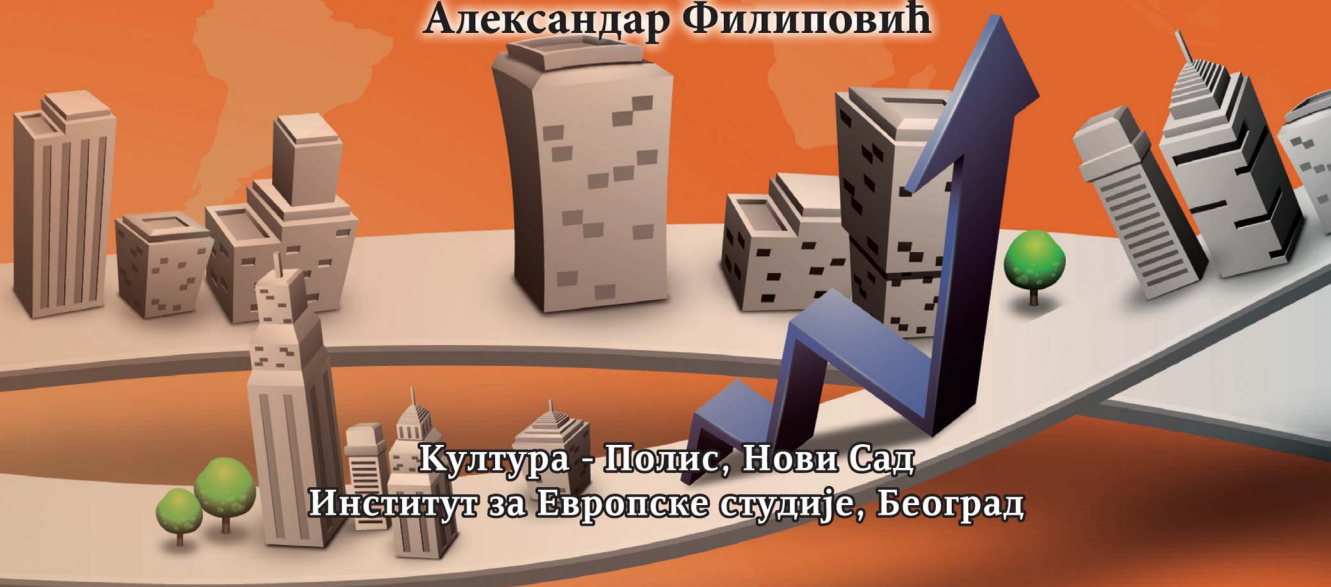
**ПЕРСПЕКТИВА УВОЂЕЊА
БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ У
ОБРАЗОВНИ СИСТЕМ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

приредили:

Жељко Бјелајац

Александар Филиповић

Култура - Полис, Нови Сад
Институт за Европске студије, Београд

ISSN 1820-4589

**КУЛТУРА ПОЛИСА, год. XVIII (2021), посебно издање
THE CULTURE OF POLIS**

часопис за неговање демократске политичке културе

КУЛТУРА ПОЛИСА

The Culture of Polis

часопис за неговање демократске политичке културе

Издавачи: Култура – Полис Нови Сад, www.kpolisa.com;
Институт за европске студије Београд, www.ies.rs

Уредништво: др Србобран Бранковић, др Мирко Милетић,
др Александар М. Петровић, др Славиша Орловић,
др Вељко Делибашић, др Ђорђе Стојановић, др Горан Николић,
др Александар Гајић, др Небојша Петровић, др Предраг Терзић,
др Милош Савин, др Александра Шуваковић, др Милан Игрутиновић,
др Александар М. Филиповић, др Божидар Бановић, др Милан Почуча.

Главни и одговорни уредник: др Жељко Бјелајац

Заменик гл. и одгов. уредника: др Љубиша Деспотовић

Помоћник гл. и одгов. уредника: др Зоран Јевтовић

Секретар уредништва: др Александар Матковић

Чланови уредништва из иностранства: др Василис Петсинис (Грчка),
др Пол Мојзес (САД), др Павел Бојко (Руска Федерација),
др Татјана Тапавички - Дуроњић (РС-БиХ),
др Давор Пауковић (Хрватска), др Еуген Страутиу (Румунија),
др Даниела Блажевска (Северна Македонија),
др Дејан Михаиловић (Мексико), др Велибор Спалевић (Црна Гора).

Савет часописа: др Живојин Ђурић, председник;
др Вукашин Павловић, др Срђан Шљукић, др Драган Лакићевић,
др Јелисавета Тодоровић, др Радослав Гађиновић, др Зоран Арачки,
др Недељко Прдић, др Зоран Аврамовић, др Срђан Милашиновић,
др Јоко Драгојловић, др Марија Ђорић, др Боро Мердовић,
др Горан Иванчевић.

лектура и коректура: Миросава Бојовић

прелом и припрема: Милан Карановић

штампа: НС Мала књига +

тираж: 400.

УДК 316.334.56:008

ЦИП - Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

3

КУЛТУРА полиса : часопис за неговање демократске политичке културе / главни и одговорни уредник Љубиша Деспотовић. – Год. 1, бр. 1 (2004) – . – Нови Сад : Удружење за политичке науке СЦГ Огранак у Новом Саду; Stylos, 2004.-.- 21 cm

Повремено

ISSN 1820-4589

COBISS.SR-ID 199568391

ПЕРСПЕКТИВА УВОЂЕЊА БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ У ОБРАЗОВНИ СИСТЕМ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

приредили:

Жељко Бјелајац

Александар Филиповић

САДРЖАЈ:

ПРЕДГОВОР	7-8
Жељко Ћ. Бјелајац, <i>Безбедносна култура као фундаментална људска потреба</i>	9-24
Вељко М. Делибашић, <i>Релевантност едукације адолесцената о штетним ефектима опојних дрога</i>	25-37
Ненад Д. Стефановић / Ивана М. Спаић, <i>Проституција од старог Рима до модерног доба са посебним освртом на безбедносну културу младих</i>	39-52
Јелена Матијашевић / Јоко Драгојловић, <i>Недостатак образовања и информисања као узрок трговине женама за потребе сексуалне експлоатације</i>	53-62
Боро Мердовић / Драган Живаљевић, <i>Превенција болести зависности кроз учење о безбедносној култури</i>	63-78
Славимир Љ. Весић, <i>Утицај безбедносних изазова у употреби интернета и мобилних апликација на креирање безбедносне културе</i>	79-96
Јасмина Гачић / Јелена Ћесаревић, <i>Образовање за одрживи развој и еколошку безбедност – нове перспективе у безбедносној култури</i>	97-113
Александар М. Филиповић, <i>Улога масовних медија у дефинисању безбедносне културе младих</i>	115-126
Желимир Кешетовић, <i>Образовање за кризе и катастрофе – императив у друштву ризика</i>	127-145
Александра Илић / Божидар Бановић, <i>Безбедносна култура младих и савремени ризици</i>	147-160
Јелена Стојшић Дабетић, <i>Модерни и постмодерни концепт детињства у светлу осигурања безбедности деце у дигиталном друштву</i>	161-173
Жељко Ћ. Бјелајац / Александар М. Филиповић, <i>Инертност образовног система као инхибитор безбедносне културе у образовању и васпитању</i>	175-188

THE CONTENT:

FOREWORD	7-8
Željko Đ. Bjelajac, <i>Security Culture as a Fundamental Human Need</i>	9-24
Veljko M. Delibašić, <i>Relevance of Adolescent Education on Harmful Effects of Drugs</i>	25-37
Nenad D. Stefanović / Ivana M. Spaić, <i>Prostitution From Ancient Rome to Modern Times With Special Emphasis on the Safety Culture of Young People.</i>	39-52
Jelena Matijašević / Joko Dragojlović, <i>Lack of Education and Information as a Cause of Trafficking of Women for Sexual Exploitation</i>	53-62
Boro Merdović / Dragan Živaljević, <i>Prevention of Addictive Diseases Through Learning About Safety Culture</i>	63-78
Slavimir Lj. Vesić, <i>The Influence of Security Challenges in the Use of the Internet and Mobile Applications on Creating a Security Culture</i>	79-96
Jasmina Gačić / Jelena Česarević, <i>Education for Sustainable Development and Ecological Security – New Perspectives in Security Culture</i>	97-113
Aleksandar M. Filipović, <i>The Role of the Mass Media in Defining Youth Safety Culture</i>	115-126
Želimir Kešetović, <i>Education for Crises and Disasters – An Imperative In a Risk Society</i>	127-145
Aleksandra Ilić / Božidar Banović, <i>Youth Security Culture and Contemporary Risks</i>	147-160
Jelena Stojšić Dabetić, <i>Modern and Postmodern Concept of Childhood in the Light of Ensuring Child Safety in Digital Society</i>	161-173
Željko Đ. Bjelajac / Aleksandar M. Filipović, <i>Inertness of the Educational System as an Inhibitor of Security Culture in Education</i>	175-188

ПРЕДГОВОР

Научници-истраживачи своје активности спроводе у скоро свим областима науке које је могуће замислити. То су широка и разноврсна истраживачка подручја која захтевају посебну одговорност за креирање, предузимање и анализу информација које нуде смернице за проширивање научног знања човечанства у одређеној области, а самим тим и за бољи квалитет живота савременог човека. Битна улога научника у заједници је да негују свест о истраживачкој етици, јер изнад свега, етички засноване одлуке могу се одразити на њихов успех. Научници поред тога што имају осећање обавезе за напредак науке имају и додатне одговорности према друштву. Чак и они појединци који обављају најелементарнија истраживања морају бити свесни да њихов рад напослетку може имати велики утицај на друштво, тим пре, јер појаву и импликације открића у основним истраживањима готово је немогуће предвидети. *De facto*, научна заједница мора сагледати потенцијал за такве иновације и бити спремна да одговори на питања које оне подстичу. Данас, више него икада пре, наука и технологија су постали толико неодвојиви делови друштва да се научници једноставно не могу изоловати од друштвених проблема.

У тренутку писања овог текста, на једном од најбољих бесплатних референтних веб сајтова *Worldometers* (води га међународни тим програмера, истраживача и волонтера са циљем да јавном мњењу широм света учини доступном светску статистику у временски релевантном облику), за протекло време у текућој години, доступни су фрапантни резултати: 42.625.938 - Особа заражених ХИВ вирусом, оболелих од сиде; 463.358 - Умрлих од заразе ХИВ вирусом ове године; 1.377.912 - Умрлих од пушења ове године; 689.395 - Умрлих од алкохола ове године; 295.581 - Самоубистава ове године; \$ 110.269.655.201 - Новаца потрошено на набавку илегалних дрога ове године; 372.087 - Жртава саобраћајних удеса ове године; 780.407.967 - Дебелих лица на свету; 2.699.396 - Отровних хемикалија испуштених из фабрика у наш зрак, земљу и воду ове године (у тонама); 9.995.257.797 - Емисија карбон диоксида ове године (у тонама); 1.433.606 - Шуме изгубљено ове године (у хектарима); 3.308.093 - Дезертификација ове године (у хектарима)... Ови поражавајући подаци свакако нису продукт и део природних процеса већ су индуковани људским активностима услед немара, инертности и евидентног недостатка безбедносне културе.

Уредници овог посебног издања Водећег научног часописа националног значаја „Култура полиса”, кроз више својих научних радова, нарочито у последње три године, приказивали су феномен недостатка безбедносне културе, наглашавајући потребу за редеофинисањем безбедности у хијерархији људских потреба. Руковођени друштвеном одговорношћу за превазилажењем друштвених брига, подстицали су и још увек подстичу научну и стручну јавност на подизање колективне свести о релевантности интродукције безбедносне кул-

туре у образовне система у националним и наднационалним оквирима. Подвлачимо, кључна реч за постизање истрајности у нивелисању разлика између нормативног и стварног, јесте едукација и то није никаква новина.

Напомињемо, да се један од круцијалних парадокса наше заједнице односи на неусклађеност образовних система са савременим друштвеним токовима, нарочито у погледу положаја безбедности у хијерархији људских потреба, те с тим у вези и афирмацији безбедносне културе. „*Фундаментални циљеви образовања имају смисла само ако су прилагодљиви енергичним друштвеним токовима, јер се друштвени живот одвија неумољиво на динамичан начин, осцилирајући између стабилности и нестабилности, извесности и неизвесности, рата и мира.*”

Уредници

Проф. др Жељко Ђ. Бјелајац
Доц. др Александар М. Филиповић

ЖЕЉКО Ђ. БЈЕЛАЈАЦ*

Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

UDC: 351.78:37.06

Оригиналан научни рад

Примљен: 29.01.2021

Одобен: 12.03.2021

Страна: 09–24

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.01

БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА КАО ФУНДАМЕНТАЛНА ЉУДСКА ПОТРЕБА

Сажетак: Савремено друштво егзистира у условима евидентних противуречности и комплексних проблема. Поред хроничног сиромаштва, етничког насиља, регионалних ратних сукоба, експанзије тероризма и организованог криминала, већ одавно се суочавамо са климатским променама и деградацијом животне средине. Уништавање екосистема је постало својеврсни мултипликатор криза, што има дубоке импликације на међународни мир и стабилност. У доба научнотехнолошког просперитета у потрази за одговором на старе и нове безбедносне претње, суочавамо се и са латентним моралним посрнућем на глобалном нивоу, које се огледа кроз феномен „отуђења човека од човека”, што је узрок бројних зала. Болести зависности, где преовлађују наркоманија, пушење, алкохолизам, доминирају међу младом популацијом и генеришу озбиљна обољења са смртним исходима. Познато је да се многи важни аспекти људског развоја односе и на безбедност људи, који природно теже ка „слободи од страха и слободи од немаштине”. Стога, изградња и одржавање безбедносне културе, с једне стране није једноставан процес, а с друге стране то је као и сваки други процес којим људи управљају и који подразумева континуиране активности, планирање, контролу и ревизију. Реченица, „*какву безбедносну културу имате, такав вам је и карактер друштва*”, у актуелном времену добија прави смисао.

Кључне речи: безбедност, безбедносна култура, људске потребе, образовни систем, глобално друштво

Увод

Наука и технологија као важна димензија квалитета живота у данашње време досежу револуционарни прогрес. Електронски медији, свеопшта компју-

* zdjbelajac@gmail.com

теризација, мобилна телефонија, музика, саобраћај и многе друге техничке погодности, са развојем цивилизације постају све више доминантне. Упоредо са иновативним решењима у контексту бољих услова живљења, као *нус* појава почео је да се акумулира деструктиван феномен „отуђености човека од човека”, који се одгаја и прима у човеку „новог доба”, тако што га усмерава и присиљава да се према другим људима не односи као према личностима. Човек је, заправо, постао претња самом себи, јер је почео да поприма карактеристике озверености. Озвереност људи је њихова узајамна отуђеност када су они отуђени једни од других као звери, као животиње. Речи су које је изговорио Ото Бастиансен (*eng. Otto Christian Astrup Bastiansen* је био норвешки физичар и хемичар, један период и Ректор Универзитета у Ослу) „*Човечанство је сада први пут дошло до техничког средства да почини самоубиство*”, почеле су да попримају прави смисао.

Очигледно је да се претње људској безбедности у савременим условима, више не могу решавати путем конвенционалних механизма. Уместо тога, потребан је свеобухватан приступ који користи широк спектар нових могућности за борбу против таквих претњи на интегрисан начин. Људска безбедност подразумева заштиту фундаменталних слобода које одражавају суштину људског бивствовања и остварења у глобалном свету пуном противуречности. Она данас обухвата много више од приступа који се односи на заштиту људи од насиља и криминала. Сигурност људи се може третирати, нпр. и са аспекта економије, намирница за исхрану, животне средине, квалитета ваздуха и пијаће воде, образовања, смештаја, социјалне искључености или здравственог осигурања, итд. Људска безбедност је толико флексибилан појам да се може прилагодити различитим контекстима и разним околностима живота и рада модерног човека.

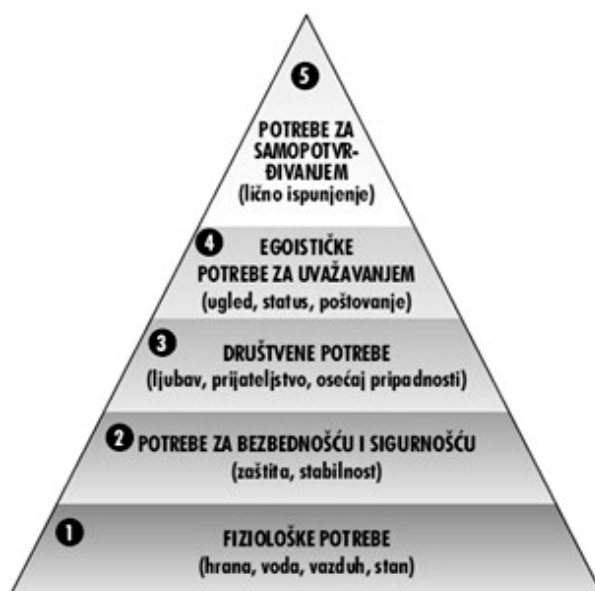
Подизање колективне свести о томе, да је разумевање, а потом изградња/унапређење безбедносне културе у друштву, пресудан фактор индивидуалног и колективног просперитета, вероватно ће довести до тога да појединци буду охрабренији и способнији да остваре своје примарне циљеве и одрже висок ниво задовољења егзистенцијалних потреба. Наиме, основне (свакодневне) људске потребе: дисање, вода, храна, одећа и обућа, становање и сл., јесу депласиране без сигурности човека у датом окружењу.

Напоследку, преглед литературе упућује нас на то да не постоји опште прихваћена, практична дефиниција безбедносне културе. Уопштено речено, не запажа се верификован модел мерења културе безбедности који се може користити ван уских домена (нпр. енергетска безбедност, нуклеарна безбедност...). Истовремено, неки аспекти безбедносне културе еволуирали су као логичан одговор на транснационалне безбедносне изазове и претње, са којима се суочава човечанство. Они се манифестују у безбедносним праксама и политикама, нивоу усаглашености и разумевању тих пракси у националним и наднационалним размерама.

Мотивација за редефинисањем безбедности у хијерархији људских потреба

Одувек су кроз историју, људске потребе биле снажан извор објашњења људског понашања и социјалне интеракције. Сви појединци имају потребу да задовоље своје пориве, који суштински превазилазе само потребу за храном, водом и „склоништем”. Зато су друштвени системи, који нису одговарали и излазили у сусрет индивидуалним потребама, били увек предмет нестабилности и присиљавања на промене, веома често и насилним путем. Људском роду се, кроз историју, у хијерархији потреба стално наметала безбедност као примарна људска потреба, препозната као гаранција егзистенције и напретка. Данас, такође, безбедност и сигурност уз владавину права, представљају приоритете за грађане широм света. При том, безбедност и сигурност имају нову димензију јер се посматрају у знатно свеобухватнијем и промишљенијем контексту. Истовремено, глобална заједница све више је угрожена, рањива, те подложна разним изазовима, ризицима, претњама и поред тога што институцијални оквири и механизми за унапређење безбедности никада нису били моћнији (Бјелајац 2019). Интересантну и поучну теорију хијерархије људских потреба, поставио је Абрахам Маслов (*енг. Abraham Maslow* 01. април 1908 – 08. јун 1970), који је био истакнути амерички психолог и мислилац. Као главни заступник хуманистичке психологије, развио је теорију везану за хијерархију људских потреба. Он је разврстао људске потребе у групе и поставио јасну хијерархију између тих група, потенцирајући да се нижи нивои потреба морају задовољити пре него што се активирају потребе виших нивоа.

Слика 1. Масловљева хијерархија потреба

Извор: <https://teorijamotiva.wordpress.com/2015/05/11/hijerarhija-motiva/>

Масловљева хијерархија људских потреба обухвата пет група потреба: физиолошке потребе, потребе за сигурношћу, потребе за припадношћу, потреба за уважавањем, и потреба за самоостварењем. Представљају се у виду пирамиде, класификоване на пет нивоа, где свака група репрезентује по један ниво. Физиолошке потребе су: потреба за храном, водом, ваздухом, сном, сексом; потребе за сигурношћу: неугроженост живота, сталан посао, сигурност породице, здравља, имовине; потребе за припадношћу: пријатељство, породица, сексуална интимност; потреба за уважавањем: самопоштовање, успех, поштовање других, признање својих успеха; и потреба за самоостварењем: моралност, креативност, спонтаност, решавање проблема, мањак предрасуда, прихватање чињеница.

Потребе из виших нивоа у хијерархији могу се појавити у свести појединца тек онда када су испуњене потребе из нижих нивоа. Па тако, ако физиолошке потребе које имају виталну важност за човеков опстанак нису задовољене, појединац неће тежити вишим потребама, као што су потребе за сигурношћу, љубављу, поштовањем и слично. Тек онда када су физиолошке потребе задовољене, човек тежи ка испуњавању наредних потреба, а то је потреба за сигурношћу. Међутим, ако се она не може остварити, долази до абнормалних промена у понашању, као што су неурозе и психозе. Неостваривање потреба за припадањем и љубављу воде ка социјалним неприлагођеностима и патолошким облицима понашања, док неуспело задовољавање потреба за поштовањем воде ка осећају неспособности, неадекватности, слабости, неприлагођености, те осећају инфериорности и беспомоћности (Istraži me n.d). Потреба за самоактуализацијом коју може досегнути само мали број људи налази се на врхунцу развоја личности. Маслов је истраживањем дошао до 15 карактеристика актуализованих особа у широком обухвату, сагледавајући појединца вођеног вишим потребама као што су креативност, знање, естетика и бољитак у свету.

Потреба за безбедношћу и сигурношћу једна је од првих потреба, поред физиолошких, која се јавила код човека. Дакле, од првих видова организовања, тј. од првобитне заједнице можемо пратити еволуцију безбедности као људске потребе. Јасно је, да се безбедност као људска потреба кроз историју мењала. Она се првенствено односила на одсуство страха и поседовање сигурности. Тадашње безбедносне претње су се односиле на физичко угрожавање и различите претње које су долазиле за време ратних операција. Дакле, првобитно поимање безбедности се односило на одсуство физичких претњи и на осећај сигурности по физички интегритет. Нешто касније, безбедност као људска потреба је поред физичке сигурности свој домашај проширила и на забрану дискриминације односно на поштовање једнакости и социјалне правде као и на поштовање људских права. У том смислу, схватање људске безбедности почива на поштовању личних права и слобода сваког појединца (Драгојловић и Ћеранић 2015). Смисленост таквог приступа налази ослонац у чињеници да и латентни осећај незаштићености, нестабилности и неправде, међу сиромашним људима и посебно рањивим друштвеним групама, инициран криминалом, насиљем, сукобима, доводи до интензивне и продужене емоционалне реакција, која по аутоматизму у „подређен” положај ставља, на пример, потребу за спавањем, храном, сексом и др.

Претње људској безбедности могу постојати на свим нивоима развоја. Неке се појављују полако и тихо, док се друге појављују изненада и драматично. Идеал и цивилизацијска вредност да људи имају „право да живе у слободи и достојанству, да уживају сва своја права и да у потпуности развију њихов људски потенцијал”, захтева свестран прилаз савременим претњама по људску безбедност, које попримају забрињавајуће размере. Сиромаштво, незапосленост, економска несигурност, недостатак квалитетне воде и хране, смртоносне инфективне болести, недостатак приступа основној здравственој заштити, деградација животне средине, природне катастрофе, насиље, криминал, тероризам, међуетничке, верске и друге тензије, политичка репресија, кршења људских права, итд., неке су од главних претњи по људску безбедност. Многе од ових претњи су повезане по систему „домино ефекта”, тако да једна претња „храни” и подстиче другу. То нас упућује да ова међузависност има важне импликације за креирање политике у овом домену, јер подразумева да човек одговоре на наведене претње не може тражити парцијално. Уместо тога, људска безбедност захтева свеобухватне приступе који наглашавају потребу за кооперативним и мултисекторским одговорима (Бјелајац 2017а). Актуелна пандемија болести *COVID-19*, изазвана новим људским корона вирусом *SARS-Cov-2*, по много аспеката догађај је без преседана у новијој људској историји. Захвативши готово све земље света у мањој или већој мери, и изазавши снажне рестриктивне реакције у много држава, ова текућа пандемија представља можда највећи друштвени изазов ове генерације, и прети да трајно промени живот какав знамо (Бјелајац and Филипović 2020с). Тај изазов рефлектује се на све чиниоце друштва, од којих неки имају важнију улогу од осталих. Укратко, најпре треба сачувати здравље грађана од заразне болести, затим сачувати здравствене системе од снажних удара, сачувати економију, друштво у целини, а онда сачувати и ментално здравље и квалитет живота сваког појединца, како током пандемије, тако и за време које ће доћи када се пандемија оконча (Филиповић и Бјелајац 2020). У датом контексту мотивација за редефинисањем безбедности у хијерархији људских потреба никада није била нужнија и већа. Тим пре, јер је задовољење основних физиолошких потреба за храном, водом, ваздухом у најтешњој вези са стањем животне средине и обезбеђивањем да она буде здрава. Животно и радно окружење, перманентно утиче на наше здравље, на уочљиве и неуочљиве начине. Према релевантним проценама, само загађен ваздух усмрти седам милиона људи годишње у свету. Многобројна малигна и не малигна обољења недвојбено су изазвана утицајима животне средине. Наиме, ризици животне средине изузетно су се увећали последњих деценија, услед производње, прераде, дистрибуције, коришћења и одлагања у отпад отровних хемикалија и радиоактивних супстанци, које представљају штетан и неразуман хазард за наше здравље и нашу животну средину. Из наведеног произилази да је еколошка безбедност суштински део безбедносне културе грађана, а иста мора бити оријентисана ка превенцији са тенденцијом да уводи двоструки фокус који се односи на заштиту и оснаживање.

Евидентно је, да потреба за безбедношћу и сигурношћу представља есенцијалну потребу, што је предуслов за стварање мирних и стабилних друш-

тава. Као што се да запазити из приложеног, та потреба је комплексна, вишеструко је узрокована и условљена је међусобном повезаношћу више различитих фактора. Уколико појединци или групе људи нису заштићени, како у физичком, материјалном, тако и психолошком погледу, уколико им се повређују основна људска права, па живе са осећањем страха и неизвесности, онда се не може говорити о њиховој могућности и способности да воде живот прихватљивог квалитета, који је достојан савременог човека (Вјелајац 2017b, 71). Сви људи се рађају на исти начин и тим чином на почетку, добијају темељно и неприкосновено право на живот и његово очување. Поседовање разума је посебна људска одлика, која их нагони да се у случају угрожености и беспомоћности пред неком силом, која представља реалну опасност по њихову егзистенцију, лишавају свега што имају у интересу одржавања сопствених живота и живота својих најближих. Са физиолошког аспекта, осећање страха код једне људске јединке индукује панику у хипоталамусу, који након тога врши општу мобилизацију организма, која укључује изражене промене у ендокрином систему (Бјелајац 2019). Услед тога, реакција организма је предвидива: или ће индивидуу учинити приправном за предстојећу опасност, или ће код исте индуковати потпуну блокаду. Предочено поткрепљује чињеницу да немогућност уживања потребе за безбедношћу и сигурношћу, на извештан начин обесмишљава и чини ирелевантним човекове примарне физиолошке потребе, описане у хијерархији људских потреба.

Концепт и релевантност безбедносне културе

О значају подизања индивидуалне и националне свести у контексту разумевања безбедносних проблема и спровођењу безбедносне културе, увек морамо промишљено расправљати и доносити целисходна решења. Добро креирана и оснажена безбедносна култура требало би да постане не само начин размишљања, већ и образац умећа живљења и рада. Појединац који схвата њено место у хијерархији људских потреба, истовремено гради механизме персоналне и колективне заштите. С друге стране, безбедносна култура која је „одсутна” и неинтегрисана у наше животне токове ће олакшати несигурности и напослетку довести до бројних безбедносних пропуста, инцидената или акцидената. Упоредо са тим, немогућност дефинисања тако велике иницијативе (безбедносна култура) доводи до диферентних дискурса. Овај недостатак једне универзалне и усаглашене дефиниције, односно устројених интерпретација безбедносне културе уводи низ изазова за изградњу способности и одржавања овог феномена. Исти треба да буде одређен на начин који ће је бити смислен, прихватљив и приступачан, а кога је уједно лако мерити, управљати са њим и оснаживати га.

Разматрања о култури полазе од чињенице да људско друштво за основу има биолошки статус који је човек хиљадама година усклађивао са другим живим и неживим биолошким системима. Да би преживео човек је морао прво да се биолошки прилагоди природи, а тек потом, секундарно, да постане „кул-

турно биће”. Међутим, и та „нова култура живљења” која је често и насупрот природи, мора себе стално репродуковати, одржавати и продужавати (опстанак, раст, развој). У темељу те нове културе живљења, налази се све веће и веће задовољење потреба које често превазилазе и биолошке потребе, а које су таквог интензитета да изазивају деструкцију биолошких система који окружују човека. Дакле, култура је увек повезана са неком корисношћу за човека, било да му олакша живот, било да се он забави, било да стекне и оно што му објективно није ни потребно за живот. Из наведеног проистиче, да култура није само домен свести и духа, већ она обликује и усмерава свакодневни живот и рад људи, испољава се у њиховим осећањима, навикама и веровањима било да су она лична или групна (Stajić 2014). Не треба занемарити још један аспект културе човека као духовног бића, а то је традиција. Културна традиција се преноси са човека на човека и са покољења на покољење уз помоћ васпитања. Према томе, „култура је интегрална целина која се састоји од оруђа и потрошних добара, конституционалних статута разних друштвених група, од људских идеја и вештина, веровања и обичаја”. Дакле „култура је та која треба да омогући човеку да овлада природном средином, стави је у службу својих потреба и тако осигура опстанак, репродукцију и продужење своје биолошке врсте” (Станаревић 2012). Насупрот томе, што је према неким научним сазнањима у људском мозгу уврежена особина да уважава матрицу моћи (моћ се уопштено дефинише, као способност доношења одлука или као могућност да се оствари властита воља или као способност да се контролише понашање других), то уобличавање и усмеравање требало би да буде без елемената присиле. Зашто је ово битно за нас? Развијањем способности, да уопште култура, и ближе, безбедносна култура, постане део основног система функционисања људског ума, људска бића се уздижу на виши ниво свести. Ово је важна позадина сагледавања безбедносне културе и изнад свега социјалне перцепције.

Безбедносна култура се са савременог гледишта, односи на начин на који се развијају одређене идеје о безбедносном поретку и структури, као и ономе што смо уочили да је опасност по наше животе или претња за наше вредности, а уједно је и наша најочигледнија одбрана од њих. Безбедносна култура учествује у обликовању онога што је драгоцено за нас. Регулише наше моралне, економске и политичке приоритете. Она такође поставља ограничења и могућности за декларисање шта је важно, вредно или није вредно, шта заслужује заштиту или не (Станаревић 2012). Безбедносна култура се описује и као део опште културе који обухвата „скуп сазнања из области безбедности (основне вредности и тековине које су објекат напада и заштите, методе и облици, као и носиоци угрожавања) која чине појединце, средине и друштво способнијим да распознају методе, облике и радње угрожавања, као и носиоце тих делатности, без обзира где се и како испољавају” (Ђорђевић 1986, 23). Према Љубомиру Стајићу, безбедносна култура је: скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испољених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених и међународних вредности од свих облика и носилаца угрожавања, без обзира на место или време њиховог испољавања (Stajić 2011, 59). Поједини аутори су расправљали

о томе колико је безбедносна култура важна зато што „формира контекст у оквиру кога се развијају и одржавају безбедносни ставови појединца и промовишу се разна безбедносна понашања” (Mearns et al 2003). Дакле, шта је безбедносна култура? То је култура у којој појединци знају своја права и правила понашања. Па тако и препознају какво понашање угрожава безбедност, при чему исказују спремност да едукују и опомену оне људе који из незнања, заборавности, или личне слабости, узимају учешћа у несигурном понашању. Ова превентивна свест постаје „култура”, када заједница као целина осуђује понашања која угрожавају безбедност, као социјално и морално неприхватљива (Animal Liberation Front 2000). Оквиром безбедносне културе као идеје, обичаја и социјалног понашања одређеног народа и/или друштва осигурава се да се појединци ослободе опасности или претњи. Заправо, ово одређење је корисно како би практичари разумели шири концепт безбедносне културе.

Безбедносна култура је надасве облик бонтонa, где би људи требали да се подучавају начинима како да избегну непотребне неспоразуме и потенцијално опасне конфликте. Безбедносни проблеми никада не треба да буду изговор за осећај инфериорности особа које немају изграђену свест о друштвеној одговорности. Код оних који крше безбедносну културу својих заједница треба изградити и активирати механизме међузависности и колективитета, односно очекивања да сами разумеју значај и суштину безбедности, што мора бити изнад активистичке пристојности. Њима треба свакако омогућити да апсорбују на адекватан начин конструктивне критике, како не би друге доводили у опасност својим чињењем или нечињењем. Безбедносна култура се никако не сме посматрати као институционализована параноја, јер су таква становишта контрапродуктивна. Она је креирана да помогне превазилажењу потешкоћа у предвиђању људског понашања, „смањењем ризика унапред” (Вјелајац 2017b, 443). Како би безбедносна култура била учинковита мора се превазилазити јаз у односу очигледне неповезаности између „опаженог” и значаја безбедносне културе, али и разумевања шта обухвата сами феномен. Само са заједничким разумевањем можемо бити у прилици да водимо плодне информативне дискусије о томе како да побољшамо и трансформишемо безбедносну културу до потребних нивоа. Креирајући такво универзално разумевање, друштва широм света ће моћи да уче једна од других, да међусобно мере сопствена достигнућа, како би изградили снажан људски заштитни зид ослоњен на добре праксе и политике.

Делотворна безбедносна култура, изнад свега би требала да потпомогне да се сви људи осећају растеређеније и самопоузданије у свакодневним животним приликама. Када су појединци ослобођени од страха, од хроничних претњи, као што су глад, болест, оскудица, те заштићени од неочекиваних и стресних ситуација, они су срећни, јаки и позитивни. Ако им се посвети дужна пажња, они могу постати најснажнија карика или чак најосновнији елемент система безбедности, у циљу промоције позитивне безбедносне културе. Безбедносна култура је круцијална за опстанак човека и друштвене заједнице и као таква се мора уградити у образовни систем, тим пре, јер су облици угрожавања људске безбедности свеprisутни, а безбедносна култура мора ухватити

прикључак са безбедносним изазовима, ризицима и претњама које као никада пре окружују целокупно друштво.

На крају, зарад појашњења, термине безбедносне свести и безбедносне културе не би требало поистовећивати. Безбедносна свест је стање знања о одређеним ризицима, а безбедносна култура је знатно шири појам који између осталог обухвата и безбедносну свест као битан конституент. Безбедносна култура обједињује и неке друге кључне димензије попут: спознаје, ставова, понашања, поштовања норми, комуникација, одговорности, итд. Она укључује скуп норми, уверења, вредности, ставова и претпоставки, представљених кроз наше одлуке, понашања, говоре и размишљање.

Нужност увођења безбедносне културе у образовне системе савременог друштва

Неупитно је да су знање и образовање претпоставка просперитета сваког друштва. Појединац који је едукован и усмерен на одговарајући начин, припремљен је да прихвати разноврсне креативне улоге у друштву, али и одговорности које произилазе из истих. Обзиром да су актуелни друштвени токови динамични, веома често и непредвидиви, то условљава појединаца да се континуирано усавршава, ради стицања нових знања и вештина. Од образовних институција захтевају се делотворне експедитивне трансформације у знатно шире концепте учења и изван институцијалних оквира.

Развој науке и технологије у савременом друштву мења у значајној мери појам и улогу образовања. Савремено образовање не подразумева само функционалну писменост и енциклопедијско знање, социјализацију, већ и развој креативних потенцијала појединаца, њихових способности и амбиција, стицање практичних и примењивих знања. Знање се налази у свим сегментима савременог друштва, јер рад и пословне активности у овом друштву захтевају образоване и комплетне особе. Тако се кроз процес образовања појединци оспособљавају за професионалне и друге улоге. Знање се третира као основни ресурс привредног и сваког другог развоја. Оно је нераздвојно повезано са образовањем. Као непосредан резултат науке и научних истраживања, знање покреће и усмерава све друштвене токове, подиже укупан ниво развоја друштва, јер оно производи иновације и нове информације. Оно се непрестано мења и напредује. (Šijaković i Vilić 2013, 305-306) Зато се и образовање не може ограничити на формално школовање, већ мора да се одвија током целог живота. Како би се упратиле брзе промене у друштву, неопходно је да непрестано усвајамо нова знања и вештине. Знање/а у савременом друштву укључују критичко мишљење, иновације, способност решавања сложених проблема, способност сналажења и реаговања у непредвиђеним ситуацијама, коришћење информација, анализу, синтезу, самостални и тимски рад, развијање различитих вештина и компетенција, која треба да се стичу кроз образовни процес. Овде су важни могућност и способност „трансфера” и примене стечених знања у друштвеној стварности (Lončar-Vicković i Dolaček-Alduk 2009). За система-

тично поимање друштвене реалности, од пресудне је важности препознавање улоге образовања. То су прилично комплексна питања, која се могу сагледати кроз индиферентан однос глобалног друштва у погледу хармонизације образовања са друштвеном стварношћу. Дакле, с једне стране постоји општи консензус о значају образовања и знања које доприноси кохезији и прогресу друштва као вредан ресурс, а с друге стране доминира непремостив распон између онога што јесте и онога што би требало да буде.

У прилог наведеном говоре бројна релевантна истраживања и статистички подаци (World Health Organization n.d):

Емисије гасова стаклене баште доводи до климатских промена и еколошке деградације, чиме се егзистенцијално угрожавају животи деце.

Деца су осетљива на штетне здравствене последице загађења ваздуха у затвореном и спољашњем ваздуху, што проузрокује око 7 (седам) милиона смртних случајева годишње (2016).

- Преко 250 (двестапедесет) милиона деце ризикује да не испуне свој развојни потенцијал (2017).
- Постоји 124 (стодвадесетчетири) милиона деце и адолесцената погођених гојазношћу (2016).
- Деца су често изложена комерцијалном маркетингу који промовише зависне супстанце и нездраву робу.
- Повреде на путу водећи су узрок смрти деце и младих.
- Више од милијарду деце је сваке године изложено насиљу.

Више није могуће одбацити адолесцентно експериментисање уз употребу супстанци, укључујући алкохол, марихуану, и никотин у било ком облику, као „неизбежне и безопасне” фазе у одрастању. Ове чињенице намећу обавезу лекарима/педијатрима за спречавање разарајућих хроничних болести у Сједињеним Државама. Морамо пружити одговарајућу пажњу у превенцији болести зависности, развијати неопходне компетенције и укључити их у интеракције са потенцијалним зависницима, тинејџерима и њиховим породицама. Лекари који се баве адолесцентима, треба да образују пацијенте и њихове породице о факторима ризика и раним знацима употребе супстанци и проблематичним злоупотребама супстанци (Searcy 2017). Средња старост започињања нелегалне употребе супстанци код одраслих, са дијагнозом било ког поремећаја злоупотребе супстанци је 16 година. Отприлике 50% почетка употребе се догоди између 15 и 18 година старости, и ретко је да постоји иницијација употребе након 20. године. Већина одраслих пушача у САД почиње пушење пре 18. године и почетак свакодневног пушења редак је после 25. године. Ранији почетак коришћења супстанци такође предвиђа већу тежину зависности и морбидитет, укључујући поремећаје злоупотребе више врста супстанци (Chambers et al 2003). Сваки други адолесцент у Србији никада није добио информацију ни код куће, а ни у школи, које су то штетне последице употреба дроге, показало је истраживање које је спровела Комисија за борбу против наркоманије у школама. Истраживање је рађено на узорку од 11.850 ученика, а обухваћени су млади узраста од 13 до 17 година. Исто истраживање показало је да 75% мла-

дих никада није имало прилику да разговара са стручњацима о својим емоционалним стањима која прате адолесценцију (Кабинет министра без портфеља 2020) Бројне студије које су анализирале нивое, трендове и просторно-временске обрасце, смртности специфичних за узрок и здравствених исхода који нису фатални у контексту болести зависности младих указују на алармантне податке. Детињство и адолесценција, односно период промена између детињства и зрелости су рањиви периоди, али су истовремено и пресудан фактор за утврђивање здравља одраслих.

Пораст криминалних активности као што су убиства, пљачке, изнуде, разбојништво или насилно понашање један је од највећих проблема са којим се савремено друштво суочава. Као реакција на такво стање, владе земаља широм света раде на обезбеђивању додатних ресурса и финансијских средстава намењених за спровођење корективних мера и изградњу институција које имају за циљ сузбијање криминала и његових последица. Са друге стране, приметно је да се све мање инвестира у образовање, а посебно у рано образовање и развој деце. Скромнија издвајања из буџета пре свега погађају образовне установе, због преовладавајућег друштвеног става да су безбедност и заштита деце и одраслих један од најважнијих приоритета. Ипак, многи креатори политика занемарују чињеницу да ће веће улагање у програме раног образовања и образовања генерално допринети не само смањењу стопе криминала у будућности и уштеди новца већ и добробити и благостању друштва у целини. У протеклом периоду спроведена је серија истраживања како би се утврдило да ли образовање заиста смањује ризик да деца током одрастања почине криминална дела. Једна од студија пратила је малишане старости од 3 и 4 године који су до пунолетства похађали неки образовни програм. Откривено је да су они који нису учествовали у предшколском програму и који су тако пропустили прилику за рани развој имали 70% веће шансе да буду приведени за почињено кривично дело до своје 18. године. То показује да су рано образовање и развој кључни за ментално здравље и правилан развој деце, као и да доприносе спречавању малишана да се отисну у свет делинквенције и криминала у каснијим узрастима (Yousefi 2016). Ова „животна обука” мора да буде упечатљива са пуно слика из праксе, како би деца сазнала за сву страхоту дроге, алкохола, пушења, неопрезности у саобраћају и др (Бјелајац и Зиројевић 2014). Адолесценти, током деликатне фазе транзиције, између детињства и зрелости, услед психофизичких трансформација, посебно су подложни широком спектру искушења где доминира привлачност према ризицима и стварима које су забрањене и жељом за експериментисањем. Поред промискуитетне сексуалне активности, ова „истраживачка” фаза укључује алкохол, пушење и потрошњу легалних и илегалних дрога.

Примерено је да се интерактивном едукацијом младих са већим опсегом практичног знања и разумевања пруже могућности суочавања са проблемима. На тај начин би се неговале друштвене вредности и понашања која ће значајно подићи њихов ниво безбедносне културе. Интродукцијом безбедносне културе у образовни систем би се оснажило полазиште да су школе друштвено одговорне и уклопљене институције које су превасходно обликоване њиховим

друштвеним окружењем, које повратно животно обликују. Безбедносна култура би на целисходан начин, с једне стране обучавала младе за улоге одраслих, а с друге стране би припремила одрасле за нове улоге у смеру незаобилазних друштвених токова.

Дискусија

Место безбедности у хијерархији људских потреба неопходно је рedefинисати и реафирмисати, те у датом оквиру ускладити разлике између нормативног и стварног. У овом раду је појашњено да је безбедносна култура истовремено и одбрамбена култура појединца и заједнице. Овај феномен је једна врста социјалне матрице која артикулише перцепцију безбедносних изазова и претњи, те у сагласју са истим каналише индивидуална и колективна размишљања и понашања, зарад квалитетнијег/сигурнијег бивствовања. Из тог разлога безбедносна култура мора бити доступна и прилагођена свим узрастима и свим нивоима образовања младих.

Укљученост младих у негативна и неприхватљива понашања током периода детињства и адолесценције, могу се створити болесне навике које потом могу прећи и развити се у асоцијалне животне обрасце (Miller-Day 2008). Наиме, све више младих људи већ у пубертетском узрасту експериментише са пушењем, алкохолом, психоактивним супстанцама и патолошким коцкањем и тиме отвара пут ка болестима зависности. У питању су поремећаји који ометају нормално функционисање тинејџера, јер доприносе развоју психофизичких проблема и стварању дисфункционалних/деструктивних породица.

У Србији је 2017. године било 33.000 регистрованих коцкара, показало је истраживање Института за јавно здравље Батут. Међу младима између 18 и 26 година, свака четврта особа има проблем са коцкањем. Пре неколико година, истраживање Центра „Живот није игра” показало је да 26% од 720 испитаника у три основне и три средње школе у Новом Саду коцка, од којих 6% спада у категорију патолошких коцкара. Половина оних који коцкају први сусрет са овим пороком имали су између 10 и 14 године и то најчешће у кладионици. Истраживање Специјалне болнице за болести зависности „Вита” показује да чак 92,7% средњошколаца у Србији пре 18-те године проба алкохол, а да њих 69,5% је пило или имало искуство пијанства. Алкохол скоро узима 58,5% средњошколаца, махом у време излазака у град викендом. Истраживање показује сличне резултате и кад је дрога у питању. Сваки шести средњошколац узраста од 15 до 18 година пробао је неку од дрога. Марихуана, екстази и амфетамини чине 80% доступних наркотика, док је само марихуана заступљена у 54% случајева (Џок 2019). Слична или тежа ситуација је и у свим регионима света, где се организују специјализоване клинике и траума-центри за одвицавање младих од зависности. Они у свет зависности улазе и са 12 година, а пороцима се обично одају због нерешивих проблема у породици, школи, а претежно је присутан и негативан уплив вршњака и жеља за доказивањем. Поред класичних болести зависности (дрога, алкохолизам, цигарете), појављују се и неке

нове, које су специфичне по томе што се не конзумирају никакви састојци, већ се употребом одређених техничких средстава постиже одређени степен задовољства и узбуђења.

Иако не постоји научни консензус о томе да ли је прекомерно коришћење интернета, или интернетоманија, психолошки поремећај који се може категоризовати као болест зависности, проблем прекомерног коришћења дигиталних онлајн садржаја је присутан, и оставља последице како на појединца погођеног проблемом, тако и на друштвене системе. Интернет је сваког минута све више диверсификован у смислу садржаја, а самим тим и могућности које ставља корисницима на располагање. То усложњава проблем, јер знатно проширује фокус неопходан да се истраживањем обухвате сви релевантни фактори. Тако уместо да о интернетоманији говоримо као о једној болести зависности, ми је морамо сматрати кровним изразом за различите форме тог поремећаја, које су диверсификоване готово колико и садржаји на интернету. Патолошки однос према интернет и дигиталним садржајима се испољава и према друштвеним мрежама, и према видео играма, и према информативним садржајима, и према порнографским садржајима (Ђелајац and Филиповић 2020a). Коришћење интернета и, уопште, дубоко урањање у свет ИКТ је данас незаобилазно, чак и за предшколску децу. Када се деца конектују на интернет, имају директни и непосредни приступ целокупној ризници знања и забаве, пријатељима, породици, али и потпуним странцима, што децу која *by default* ни у шта не сумњају и у све верују, може изложити озбиљном ризику. Деца која се сусрећу и комуницирају са странцима путем интернета лако постају плен интернет предатора (Ђелајац и Филиповић 2020b). Дакле, ова категорија младих људи посебно је рањива, а самим тим и изложена онлајн сексуалним предаторима, који су често не само добри познаваоци информационих технологија, већ и извршни манипулатори, који су на индиректан начин способни да успоставе контролу над другом особом. Рачунајући на њихове године и недостатак искуства у препознавању „лажне особе”, они вешто буде емоције код деце, провереним методама, као што су ласкање и улизивање. Завршна фаза је дефинитивно потчињавање њиховој вољи и постизање циљева, који се односе на различите видове злоупотреба и сексуалне експлоатације (Ђелајац и Филиповић 2021). Како су деца и адолесценти доминантни корисници дигиталних медија, уклапају се у генерални профил зависника од интернета који им служи као средство забаве и провођења времена, чиме се интензивира склоност ка ескапизму који онлајн дигитални садржаји нуде.

Безбедносна култура упућује појединца да „чува себе од других и друге од себе”, да препозна безбедносне изазове, ризике и претње, да промени своје навике немоћног или индиферентног посматрача, те да схвати коју улогу има на позорници која се зове савремено друштво. Друштвено користан појединац је онај који решења тражи у себи, а не изван себе. Безбедносна култура, треба да постане умеће живљења, путоказ како да не упаднемо у апатију, депресију, алкохолизам, дрогу и криминал..., како да будемо на опрезу да не би постали жртве неког злочина и изгубили способност добре процене, те постали лак плен (Ђелајац 2017b, 447). Безбедносна култура комбинује све аспекте друш-

твеног живота у тежњи да се потенцира безбедност као индивидуална и колективна вредност. То је посебна научна дисциплина која има за циљ да користи наслеђе генерација, еволуирајући у свим подручјима живота и рада модерног човека.

Закључак

Изградња, одржавање и унапређење безбедносне културе је сложен процес у којем се захтева ангажовање породице као основне друштвене групе, школе и наравно целокупне заједнице. У том следу, посебно је значајна улога масовних медија. У савременом, постмодерном друштву масовни медији имају огромну моћ, која произилази из чињенице да они усмеравају комуникацију према непрегледној публици, користећи напредне технологију.

Фундаментални циљеви образовања имају смисла само ако су прилагодљиви енергичним друштвеним токовима, јер се друштвени живот одвија неумољиво на динамичан начин, осцилирајући између стабилности и нестабилности, извесности и неизвесности, рата и мира. Са постојањем безбедносне свести и брижљиво креиране и уравнотежене безбедносне културе у школама, било би знатно мање криминала, наркоманије, алкохолизма, зависности од цигарета, зависности од коцкања, зависности од интернета. Била би знатно израженија свест о безбедности у саобраћају, свест о очувању здраве животне средине, свест о сексуално преносивим болестима и штетним последицама прекида малолетничких трудноћа, чиме се угрожава здравље, срећа и уопште добростање девојчица.

Неусклађеност наставних планова и програма у школама са интензивним друштвеним збивањима, имплицира неразумевање потребе за препознавањем и модификовањем застарелих програма. Непримерено одсуство мотивације за увођењем безбедносне културе у образовним системима, заправо је својеврсно дезавуисање реалности. Стога, нажалост остаје, да се охрабре појединци који желе да прошире интелектуалне хоризонте у домену безбедносне културе, а тиме повратно оснаже и заједницу у којој живе и учине извеснијом њену перспективу.

Литература

1. Бјелајац Жељко Ђ. 2019. „Релевантност интродукције безбедносне културе у образовни систем Републике Србије”, *Култура полиса*, XVI (40), 231-244.
2. Бјелајац Жељко Ђ. и Александар М. Филиповић. 2020. „Перспективе заштите деце од злоупотреба на интернету”, *Култура полиса*, XVII (41), 259-271. (Бјелајац и Филиповић 2020б)
3. Бјелајац Жељко Ђ. и Александар М. Филиповић. 2021. „Флексибилност дигиталних медија за манипулативно деловање сексуалних предатора”, *Култура полиса*, XVIII (44) 51-67, <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1r.2.01>.

4. Бјелајац, Жељко и Мина Зиројевић. 2014. „Безбедносна култура у ери глобализације”, *Култура полиса*, XI (23), 77-99.
5. Бјелајац, Жељко. 2017. „Људска безбедност сагледана кроз призму људских права и савремених претњи”, *Култура полиса*, XIV (33), 139-154 (Бјелајац 2017а).
6. Драгојловић, Јоко и Младен Ћеранић. 2015. „Потребе за безбедношћу и сигурношћу у хијерархији људских потреба”, *Култура полиса*, XII (28), 291–299.
7. *Кабинет министра без портфеља*. 2020. „Активности”, последњи приступ 04.03.2021, <http://www.mdpp.gov.rs/latinica/aktivnosti.php>
8. Станаревић, Светлана. 2012. „Концепт безбедносне културе и претпоставке његовог развоја”, докторска дисертација, Универзитет у Београду: Факултет безбедности.
9. Филиповић, Александар М. и Жељко Бјелајац. 2020. „Улога масовних медија у деафирмацији безбедносне културе током пандемије Covid-19”, у: „COVID-19 – безбедносни изазови, ризици и претње”, ур. Жељко Ђ. Бјелајац и Александар М. Филиповић, посебно издање, *Култура полиса*, 137-150.
10. Animal Liberation Front. 2000. *Security Culture: a handbook for activists*. Animal Liberation Front, последњи приступ 02.03.2021, <http://www.animalliberationfront.com/ALFront/ELF/sechandbook.pdf>.
11. Bjelajac, Željko and Aleksandar M. Filipović. 2020. „Internet Addiction Disorder (IAD) as a Paradigm of Lack of Security Culture”, *Culture of Polis*, XVII (43), 239-258. (Bjelajac and Filipović 2020a)
12. Bjelajac, Željko and Aleksandar Filipović. 2020 „Lack of Security Culture in Facing the COVID-19 Pandemic”, *The Culture of Polis*, XVII (42), 383-399 (Bjelajac and Filipović 2020c)
13. Bjelajac, Željko. 2017. *Bezbednosna kultura- Umeće življenja*, Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe. (Bjelajac 2017b)
14. Chambers, R. A., Taylor, J. R., & Potenza, M. N. 2003. „Developmental neurocircuitry of motivation in adolescence: A critical period of addiction vulnerability”, *The American Journal of Psychiatry*, 160(6), 1041-1052.
15. Čok, Vil. 2019. „Млади, кockање и зависност: Ситуација у Србији и свету”, последњи приступ 01.03.2021. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-48755287/01/03/2021>.
16. Đorđević, Obren. 1986. *Leksikon bezbednosti*, Beograd: Partizanska knjiga
17. *Istraži me*. n.d. „Abraham Harold Maslow”. Последњи приступ 01.03.2021. <http://www.istrazime.com/velikani-psihologije/abraham-harold-maslow/01/03/2021>.
18. Lončar-Vicković, Sanja i Zlata Dolaček-Alduk. 2009. *Ishodi učenja – priručnik za nastavnike*, Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera.
19. Mearns, Kathryn, Sean M. Whitaker and Rhona Flin, 2003. „Safety climate, safety management practice and safety performance in offshore environments”, *Safety Science*, 41 (8), 641–680.
20. Miller-Day M. 2008. „Talking to youth about drugs: what do late adolescents say about parental strategies?”, *Family Relations* 57 (1), 1-12.

21. Searcy, Laura. 2017. „The Disease of Addiction: A Critical Pediatric Prevention Issue”, *J Pediatr Health Care*. 31, 2-4.
22. Stajić, Ljubomir. 2011. *Osnovi sistema bezbednosti*, Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu
23. Stajić, Ljubomir. 2014. „Bezbednosna kultura kao faktor zaštite životne sredine”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 4/2014, 69–84.
24. Šijaković, Ivan i Dragana Vilić. 2013. *Sociologija za ekonomiste*, Banja Luka: Ekonomski fakultet
25. *World Health Organization*. 2020. „Children: New Threats to Health”, poslednji pristup 04.03.2021, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/children-new-threats-to-health>
26. Yousefi, Sayeh. 2016. „The Long-term Benefits of Education as a Crime-prevention Measure”, последњи приступ 10.03.2021. <https://novakdjokovicfoundation.org/long-term-benefits-education-crime-prevention-measure>

SECURITY CULTURE AS A FUNDAMENTAL HUMAN NEED

Summary: Modern society exists in conditions of evident contradictions and complex problems. In addition to chronic poverty, ethnic violence, regional war conflicts, the expansion of terrorism and organized crime, we have long faced climate change and environmental degradation. The destruction of ecosystems has become a kind of crisis multiplier, which has deep implications for international peace and stability. In the age of scientific and technological prosperity in the search for answers to old and new security threats, we are also facing a latent moral stumbling on a global level, which is reflected in the phenomenon of “alienation of man from man”, which is the cause of many evils. Addiction diseases, where drug addiction, smoking and alcoholism predominate, dominate among the young population and develop serious diseases with fatal outcomes. It is known that many important aspects of human development also relate to the security of people, who naturally strive for “freedom from fear and freedom from poverty.” Therefore, building and maintaining a security culture, on the one hand, is not a simple process, and on the other hand, it is like any other process that people manage and which involves continuous activities, planning, control and audit. The sentence, “*what kind of security culture you have, such is the character of your society*”, has gained real meaning in the current time.

Keywords: security, security culture, human needs, education system, global society

ВЕЉКО М. ДЕЛИБАШИЋ*

Адвокатска комора
Београд

UDC: 37.015.3:316.624

Прегледни рад

Примљен: 24.02.2021

Одобен: 07.04.2021

Страна: 25–37

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.02

РЕЛЕВАНТНОСТ ЕДУКАЦИЈЕ АДОЛЕСЦЕНАТА О ШТЕТНИМ ЕФЕКТИМА ОПОЈНИХ ДРОГА

Сажетак: Након уводног дела у коме се констатује да су досадашњи резултати борбе против злоупотреба опојних дрога незадовољавајући, у раду се одређује појам „опојне дроге”, при чему се сугерише да је реч о застарелом, превазиђеном, а свакако и неадекватном термину, уз сугестију да „опојне дроге” треба заменити адекватним термином „психоактивне контролисане супстанце”. Затим се дају класификације опојних дрога уз навођење ефеката који произлазе из злоупотреба опојних дрога. У раду се указује на опште карактеристике кривичних дела у вези са опојним дрогама, и указује на неке измене и допуне из 2019, а које се односе на квалификоване облике који постоје, између осталог, ако се радња основног облика кривичног дела врши у установи образовања и васпитања или у њеној непосредној близини. После тога се одређује појам адолесценције, истиче се неопходност едукације адолесцената као најважнији и најефикаснији начин борбе против злоупотреба опојних дрога, и наводе се неке од идеја како би та едукација требало да изгледа. На крају се износе закључна разматрања.

Кључне речи: адолесценти, едукација, опојне дроге, злоупотреба дрога, наркоманија.

Увод

У целом свету, производња и стављање у промет опојних дрога, који су ограничени количинама потребним у медицинске и научне сврхе, данас се налазе под контролом држава и међународне заједнице. Делатности које се налазе ван ових оквира санкционисане су као прекршаји или кривична дела. Немедицинском употребом опојних дрога брзо се улази у стање психичке и/или физичке зависности која нарушава комплетно здравље зависника, што се затим манифестује погубним последицама и на социјалном плану. С обзиром

* veljkodelibasic@mts.rs

на то да злоупотребе опојних дрога представљају комплексну појаву, у борби против овог зла неопходно је ангажовање целог друштва. Свакако, овај проблем се мора посматрати као правни феномен, и то пре свега кривичноправни. Међутим, свођење целог проблема само на поље кривичног права, неприхватљиво је и зато се мора шире испитивати. Поред кривичног права, морају се користити и достигнућа других наука, пре свега медицине, односно психијатрије, психологије, социологије, криминалистике, хемије и биологије. Потребно је уз репресивне мере употребљавати и друге видове борбе као што су: превенција, рехабилитација, лечење, едукација, пропаганда преко средстава јавног информисања и слично, а на том пољу морају се ангажовати државни органи, научне установе, школе, центри за социјални рад, добровољна друштва, удружења, форуми, породица и на крају појединци.

Проблем злоупотреба опојних дрога се само делимично може решавати кривичним законодавством, као и казненом политиком уопште. Наиме, искуство показује да без обзира на запређене казне за кривична дела која се односе на злоупотребе опојних дрога, увек постоји релативно висока стопа извршења таквих кривичних дела. С друге стране, није спорно да, без обзира на све акције надлежних државних органа за сузбијање вршења кривичних дела која се односе на злоупотребе опојних дрога, наркоманија као велики друштвени проблем не само да није елиминисана, већ није ни битно смањена, а одређени емпиријски подаци јасно указују на велики пораст стопе злоупотреба опојних дрога, нарочито када је реч о малолетницима. Зато се морају пронаћи ефикаснији начини борбе против злоупотреба опојних дрога, а један од њих је свакако едукација, и то пре свега, едукација адолесцената као ризичне категорије, односно категорије која у себи садржи велики број потенцијалних корисника опојних дрога. Адекватном едукацијом адолесцената ризик од злоупотреба опојних дрога се битно смањује.

Опојне дроге

Шта су опојне дроге у кривичноправном смислу одређено је Кривичним закоником који прописује (члан 112. став 15) да се опојним дрогама сматрају супстанце и препарати који су законом и другим прописом заснованим на закону проглашени за опојне дроге и остале психоактивне контролисане супстанце. Другим речима, да би се утврдило да ли је у питању објект радње неког од кривичних дела којима се сузбијају злоупотребе опојних дрога, неопходно је проверити да ли су одређена супстанца или препарат прописом заснованим на Закону о психоактивним контролисаним супстанцама проглашени за опојну дрогу и остале психоактивне контролисане супстанце. Истовремено, Закон о психоактивним контролисаним супстанцама прописује (члан 2 став 2) да су психоактивне контролисане супстанце: 1) опојне дроге, односно наркотици; 2) психотропне супстанце; 3) производи биолошког порекла који имају психоактивно дејство; 4) друге психоактивне контролисане супстанце. Због начина на који је законодавац одредио шта се сматра опојним дрогама у јед-

ном, а шта психоактивним контролисаним супстанцама у другом закону, у овом случају речи „остале” и „друге” нису синоними. Из тога даље приозилази да је законодавац наводећи „опојне дроге” (члан 112 став 15 Кривичног законика) и „психоактивне контролисане супстанце” (члан 2 став 2 Закона о психоактивним контролисаним супстанцама) употребио различите, а истозначне изразе, па се појављује потреба да се то исправи, тако што би се употребио један или други израз. Предност би требало дати изразу психоактивне контролисане супстанце,¹ а у том случају изостала би потреба да се у Кривичном законнику одређује значење израза опојне дроге, односно дошло би до брисања члана 112 став 15, док би се истовремено променили називи и садржина кривичних дела чијим прописивањем се сузбијају злоупотребе опојних дрога, па би члан 246 носио назив неовлашћена производња и стављање у промет психоактивних контролисаних супстанци, члан 246а неовлашћено држање психоактивних контролисаних супстанци, док би се дело из члана 247 звало омогућавање уживања психоактивних контролисаних супстанци. (Делибашић 2014а, 76-77).

Дакле, у кривичноправном смислу опојна дрога је свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла која се налази на Списку психоактивних контролисаних супстанци, у складу са Јединственом конвенцијом о опојним дрогама, односно супстанца која делује примарно на централни нервни систем смањујући осећај бола, изазивајући поспаност или будност, халуцинације, сметње у моторним функцијама, као и друге патолошке или функционалне промене централног нервног система. Затим, под опојним дрогама сматрају се и психотропне супстанце, а то је свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла која се налази на Списку, у складу са Конвенцијом о психотропним супстанцама, односно супстанца која делује примарно на централни нервни систем и мења мождане функције, због чега се мењају перцепција, расположење, свест и понашање. Такође, под опојним дрогама се подразумевају и производи биолошког порекла који имају психоактивно дејство, као и друге психоактивне контролисане супстанце. Поред оваквог, законског одређења појма опојне дроге, за потребе овог рада може се прихватити и дефиниција коју даје Игњатовић, по којој су дроге, односно наркотици забрањене психоактивне супстанце које изазивају зависност или промене свести конзумента, односно лица која их злоупотребљавају (Игњатовић 2020, 240).

Класификација опојних дрога

Дроге се, у сваком случају, могу класификовати на више начина. Према пореклу, могуће их је разврстати на природне, полусинтетичке и синтетичке, где се посебно издвајају „дизајниране” дроге намењене искључиво илегалном тржишту. Ако се као критеријум класификације узме употреба у медицини,

¹ Разлоге због чега термин „опојне дроге” није сасвим адекватан видети: Радуловић Д., Приступ проучавању друштвене контроле дрога II: деконструкција проблема - употреба дрога у научном дискурсу. *Социологија*, (3), Београд, 2008, стр. 239.

дрогe се разврставају на оне које имају велику, просечну, малу или никакву терапијску вредност. Према легалном статусу, дроге се деле на дозвољене и забрањене, а при томе се не сме занемарити чињеница да су неке од њих чврсто инкорпорисане у шире друштвено-културне матрице без обзира на легалност статуса. Према доступности, дроге се деле на оне које се могу добити у било којој апотеци, затим на оне које су под посебним режимом рецепата, и на дроге које се могу набавити само на илегалном тржишту, што за собом повлачи висок степен ризика од сукоба са органима друштвене контроле. Поред тога, дроге се деле и према хемијској структури, биохемијским и физиолошким ефектима, врсти утицаја на понашање људи, начину употребе и тако даље. Упркос бројним покушајима, ниједан до сада предложени начин класификације није успео да избори неприкосновен статус и обезбеди потпуну сагласност (Радуловић 2003, 9).

Светска здравствена организација дели дроге на четири основне групе с обзиром на њихово деловање на централни нервни систем: а) стимулаторе који изазивају повишено расположење и узбуђеност (спид, екстази, кокаин, амфетамини); б) депресоре који снижавају живчану активност и делују као умирујуће дроге (аналгетици, хипнотици, седативи, опијум и опијати, хероин, алкохол, инхалатори); в) халуциногене дроге које мењају стање свести, расположење, осећаје, изазивају обману чула (LSD, мескалин, мепробамат, фенциклидин); и д) канабис, дроге које се добијају из индијске конопље, које у малим количинама делују седативно или благо еуфорично, а у већим изазивају ефекте сличне халуциногенима (марихуана, хашиш) (Новоселац 2007, 128).

Прихватајући у начелу класификацију Светске здравствене организације, већина аутора све дроге сврстава у три велике групе: стимулативне, депресорне и халуциногене. Стимулативне дроге су психоактивне супстанце које активирају централни нервни систем повећавајући будност, моторику, енергију и узбуђење. Природни стимуланси су: кокаин, кофеин и никотин, док су амфетамини најпознатије синтетичке стимулативне дроге. Депресори утичу на смањење функција централног нервног система доводећи до смирења, ублажавања болова, поспаности и смањења моторичких способности. Најпознатије депресорне дроге су опијати (наркотици) и седативи, међу којима се посебно издвајају барбитурати и транклизери. Границе између ових основних категорија дрога нису у потпуности јасне и прецизне. Алкохол, нпр. фармаколошки спада у депресорне дроге, али га многи корисници доживљавају као благи стимуланс. Халуциногене дроге, које проузрокују дезорганизоване мисли и поремећаје опажања, још је теже разграничити од других. Поједине, попут канабиса, имају истовремено и стимулативно и умирујуће дејство, док неке друге, нпр. LSD и мескалин имају изузетно снажне ефекте који се не могу сврстати ни у стимулативне, а ни у депресоре (Радуловић 2008, 246).

Ефекти који поизлазе из злоупотреба опојних дрога

Имајући у виду Кривични законик и Закон о психоактивним контролисаним супстанцама, под злоупотребама опојних дрога треба подразумевати

неовлашћену производњу и стављање у промет опојних дрога, неовлашћено држање опојних дрога и омогућавање уживања опојних дрога, односно употребу опојних дрога које су забрањене или употребу опојних дрога на начин, у количинама и за индикације за које нису прописане. Такође, под овим појмом треба подразумевати и неовлашћено прављење, набављање, поседовање или давање на употребу опреме, материјала или супстанци за производњу опојних дрога (Делибашић 2014, 35).

Опојне дроге имају двоструки и противречни карактер. С једне стране, оне су корисне у медицини јер имају позитивне ефекте по људско здравље, а с друге стране, њихова неконтролисана употреба доводи до зависности што је штетно и за појединца и за друштво. За појединца јер нарушава његово здравље и може узроковати његову смрт, а за друштво јер представља и социопатолошку појаву и криминогени фактор. Због тога је и борба против злоупотреба у коришћењу опојних дрога тешка, јер се због корисности опојних дрога у медицини, као и због научних истраживања, мора дозволити њихова производња и промет, а с друге стране, та производња и промет морају се строго контролисати, што није лако. Општи значај спречавања злоупотреба опојних дрога састоји се и у томе што су оне један од значајних криминогених фактора. Ово због тога што су производња и промет опојних дрога ван медицинских и научних разлога забрањени, па уколико је неко лице зависник од опојних дрога, он је присиљен да опојну дрогу набавља нелегално. То га приморава да непосредно ступа у контакт и да сарађује са криминалном средином која опојну дрогу прибавља противзаконито, или да сам кривичним делима прибавља опојну дрогу (нпр. обијајући апотеке). На тај начин се ова лица „криминализују” и сама даље врше кривична дела, што се не дешава код других облика криминалитета. С друге стране, жртве кривичних дела у вези са опојном дрогом, односно зависници од опојне дроге, нису спремни да пријављују та кривична дела и, по правилу, прикривају ове деликте и њихове учиниоце. То отежава откривање ових кривичних дела, због чега је њихова такозвана „тамна бројка” изузетно велика (Лазин 2000, 1).

Ефекти који произлазе из злоупотреба опојних дрога првенствено се огледају у вршењу већег броја кривичних дела. Криминалитет повезан са злоупотребом дрога може се поделити на примарни, секундарни и терцијарни. Под примарним криминалитетом подразумева се вршење кривичних дела која се односе на неовлашћену производњу и стављање у промет опојних дрога (Петровић 2004, 36). Под секундарним криминалитетом подразумевају се кривична дела извршена ради прибављања опојних дрога или новца и других средстава за набавку дрога, али и кривична дела учињена под дејством опојних дрога (Петровић 2004, 58). Када су у питању кривична дела учињена под дејством опојних дрога првенствено се мисли на кривична дела која су настала као последица конзумирања опојне дроге. Међутим, злоупотреба опојних дрога у виду њиховог конзумирања може имати за циљ и да се корисник намерно доведе у стање које настане након употребе опојне дроге како би у таквом стању извршио одређено кривично дело (Кокољ, 1999: 60). И на крају, терцијарни је онај криминалитет који је директно везан за међународне криминалне органи-

зације које се баве илегалном производњом опојних дрога и њиховом трговином на велико у међународним размерама (Петровић 2004, 70).

Немедицински учинак опојних дрога се посебно испољава на психу корисника: појављују се емотивна нестабилност, раздражљивост, апатија, депресија, очигледно смањење интелекта, заборавност, расејаност, нелогично мишљење, сужава се круг интересовања, запостављају се социјалне и породичне везе и обавезе. Другим речима, долази до моралне деградације која може одвести и у криминал. Такође, нередовна исхрана, као и оштећење јетре често уrokuју јако мршављење (Јелачић 1977, 87).

Штетне последице немедицинског узимања опојних дрога су различите, и то почев од ситних ожилјака на кожи до смрти због запаљења органа или опште крвне заразе. Нестерилно уношење опојних дрога инјекцијама често доводи до разних локалних инфекција, загнојавања и ширења инфекције, укључујући и бактеријску крвну заразу. Са уношењем дроге уносе се и изазивачи опасних болести као што су сида и хепатитис, што већ постаје карактеристика хроничних наркомана. Јављају се потхрањеност, слабљење одбрамбених снага организма са следственим развојем других компликација, које се често завршавају смртним исходом. Непосредна штетна дејства, према клиничким манифестацијама и морфолошким променама, доминантно су локализована у ткиву јетре и мозга. Пошто су све дроге, и синтетичке и природне, у ствари токсичне материје, за које је у организму задужена јетра на њој се јављају патолошке промене. Соматске промене се јављају и на другим органима, иако у нешто мањој мери (Николић 2001, 26-27).

Опојне дроге спадају у ред отрова са дејством на централни нервни систем. Дуготрајном употребом највише су погођене мождане ћелије и центри, а штетни ефекти су више познати кроз клиничке манифестације него кроз морфолошке промене. Делујући на централни нервни систем, дроге проузрокују знаке реверзибилне психотоксичности, пре свега поремећај општег понашања, циклуса будности и спавања, перцепције, доживљавања и потребе за поновљеним и сталним узимањем опојних дрога. Дроге изазивају феномен толеранције, физичке зависности, апстиненцијалног синдрома, а после дуге и хроничне употребе, узрочници су многих менталних и соматских оштећења. Код хроничних наркомана појављују се трајне последице као што је деменција, успореност и смањење моћи запажања и расуђивања, депресија и слично. Узрок таквих последица лежи у дегенеративним променама ћелија одређених зона у мозгу које се региструју јасније што је наркомански стаж дужи. Јављају се психопатолошки феномени као што су апатија, безвољност, ирационална еуфорија, причљивост, илузије и халуцинације, поремећај оријентације према људима, времену и простору, страх, паника, агресивност и друго. Због интоксикације централног нервног система настају психотичне реакције и психозе. Соматске последице најчешће се јављају код лица која користе опијатске дроге. То су: запаљење срчаног мишића, тахикардија, аритмија, фатално колебање крвног притиска, пнеумонија, емболије, оштећења јетре, запаљење усне дупље, уринарне инфекције, патолошке трудноће, рађање наказног потомства, оштећење крвних судова, сепса и слично (Николић 2001, 27-28).

Треба истаћи и то да је заједничко код свих корисника опојних дрога појава психичких и/или физичких симптома зависности. Физичка зависност манифестује се апстиненцијалном кризом коју карактеришу болови, разне телесне тегобе и драматична жудња за новим количинама опојне дроге. Нарочито тешку „кризу” дају хероин и кокаин и то у прва два до четири дана од престанка узимања дроге. За разлику од физичке зависности, психичка зависност појављује се код свих врста корисника и испољава се у виду напетости, депресивног расположења, страха и преокупираности како да се дође до дроге. Може да траје месецима и узрок је честих рецидива (Марић, Лукић 2002, 150).

Кривична дела у вези са опојним дрогама

Кривична дела која се односе на опојне дроге (неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога из члана 246 КЗ; неовлашћено држање опојних дрога из члана 246а КЗ; омогућавање уживања опојних дрога из члана 247 КЗ) сврстана су у групу кривичних дела против здравља људи. Једна од основних одлика, заједничка за сва три кривична дела, јесте бланкетни карактер ових кривичних дела. У самом бићу ових кривичних дела не наводи се експлицитно да су у питању бланкетне норме, али тај карактер произлази из нужности да радње буду учињене неовлашћено да би се могле подвести под неко од бића ових кривичних дела. Када су радње које су одређене као радње ових кривичних дела предузете овлашћено, а када неовлашћено, одређује се Законом о психоактивним контролисаним супстанцама. Бланкетни карактер кривичних дела која се односе на опојне дроге произлази и из следеће заједничке карактеристике ових кривичних дела, а то је објект радње, који је код сва три кривична дела одређен као опојна дрога (Делибашић 2014, 156).

Радње извршења кривичних дела којима се сузбијају злоупотребе опојних дрога своде се на делатности које представљају производњу, стављање у промет и поседовање (како за личну употребу, тако и ради даљег стављања у промет) опојне дроге, као и навођење и омогућавање (укључујући и помагање) другоме уживања² опојне дроге. Поред алтернативно прописане радње и супстанце која се налази на списку психоактивних контролисаних супстанци, за постојање кривичног дела је неопходно да се та радња предузима неовлашћено (Делибашић 2019, 357).

Основни облик кривичног дела неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога врши онај ко неовлашћено производи, прерађује, продаје или нуди на продају или ко ради продаје купује, држи или преноси или ко посредује у продаји или куповини или на други начин неовлашћено ставља у промет супстанце или препарате који су проглашени за опојне дроге. Ко неовлашћено држи у мањој количини за сопствену употребу супстанце или препа-

² Када је у питању кривично дело омогућавање уживања опојних дрога, мора се констатовати да законодавац користи термин „уживање”, који није сасвим подобан. Реч је о застарелом и неадекватном изразу, па би из тог разлога било сасвим прихватљиво овај термин заменити одговарајућим – „коришћење” или „употреба” опојних дрога.

рате који су проглашени за опојне дроге, чини основни облик кривичног дела неовлашћено држање опојних дрога, а кривично дело омогућавање уживања опојних дрога, као радњу основног облика, прописује навођење другог на уживање опојне дроге, давање опојне дроге да је ужива друго лице или стављање на располагање просторија ради уживања опојне дроге или на други начин омогућавање другоме да ужива опојну дрогу.

Важно је напоменути да је Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 2019. унето неколико новина, између осталог, и код кривичних дела којима се сузбијају злоупотребе опојних дрога.³ За овај рад је од посебног значаја што се најновијим изменама и допунама прописује као тежи облик кривичног дела ситуација у којој је основни облик кривичног дела неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога (члан 246 став 1 КЗ), између осталог, извршен у установи образовања и васпитања или у његовој непосредној близини (став 4). Иста квалификаторна околност прописана је и код кривичног дела омогућавање уживања опојних дрога (члан 247 став 2 КЗ).

Адолесценција

Период адолесценције почиње између једанаесте и дванаесте године живота и траје све до двадесетпете године. То је практично период живота који представља прелазно доба човековог развоја, када он више није дете, али још увек није ни одрастао човек. Адолесценција преко полне зрелости води ка интелектуалној, емоционалној и социјалној зрелости, а све то је скопчано са многим проблемима младе личности.

Адолесценција се може поделити у три фазе: 1) преадолесценција која је по правилу обележена дрским, бучним понашањем и пркосним супротстављањем па се често назива и фазом опозиције; 2) адолесценција у ужем смислу која је обележена тражењем независности у свим подручјима; и 3) постадолесценција која је време када адолесцент улази у свет одраслих, почиње боље прихватати улогу одрасле особе, формирати свој полни и професионални идентитет. Такође, адолесценција се може поделити у три фазе и с обзиром на узраст младе особе: рана, средња и касна адолесценција. Рана адолесценција почиње пубертетом и обухвата узраст између 10. и 14. године, средња адолесценција обухвата узраст између 15. и 18. године, док је касна адолесценција фаза чији је крај тешко прецизно одредити, а најчешће је у раздобљу између 19. и 25. године (Додиг-Ћурковић 2017, 224).

У адолесцентном развојном периоду јављају се феномени адолесцентне кризе, проблеми у понашању, поремећаји у исхрани, проблеми са употребом и злоупотребом алкохола и психоактивних супстанци (Дуканац и др. 2015, 166). Развојни стадијум адолесценције сматра се фазом највећег ризика од започињања са употребом психоактивних средстава – цигарета, алкохола и иле-

³ Више о томе видети: Делибашић В., Нова решења код кривичних дела у вези са опојним дрогама, *Бранич*, 2020, стр. 26-39.

галних психоактивних супстанци. Ова изузетно значајна развојна фаза често се назива и периодом експериментисања са различитим облицима ризичног или проблематичног понашања, при чему се првенствено мисли на употребу психоактивних супстанци због све шире распрострањености у адолесцентској популацији, али и због озбиљних последица које оставља на младе особе у овој осетљивој развојној фази. Важно је истаћи да је и само пробање психоактивних средстава у адолесцентском узрасту врло ризично, мада се често сматра безазленим, нарочито од стране младих. Оно је основни предуслов за јављање свих каснијих фаза употребе психоактивних супстанци, које значајно ремете нормалан развојни пут у адолесценцији (Марић 2011, 91-92). Употреба дрога, као један од облика ризичног понашања адолесцената, представља актуелан проблем савременог друштва, како због све веће распрострањености коришћења дрога у школској популацији, тако и због озбиљних последица које конзумирање ове психоактивне супстанце, посебно у периоду адолесценције, може оставити на психофизички развој и понашање младих (Поповић-Ћитић, Буквић 2014, 196).

Када је реч о овој теми, треба имати у виду и то да у литератури постоје два противречна става о адолесценцији, тако што се према првом, тј. традиционалном ставу, овом периоду развоја прилази као посебно проблематичном и тешком, а понашање адолесцената се посматра као недовољно промишљено и импулсивно у односу на понашање одраслих. Међутим, теорије које су се бавиле когнитивним развојем, уместо импулсивности и непромишљености, везивале су за адолесценцију рационалност, логичност и сличност са когнитивним функционисањем одраслих (Виденовић, Бауцал 2011, 42).

Едукација адолесцената

Проблем злоупотребе опојних дрога, посебно у развојном периоду адолесценције, захтева систематски и плански превентивни приступ. У том приступу, едукација има кључно место, јер је далеко јефтиније уложити у едукацију и на тај начин спречити болести зависности, него лечити зависнике од опојних дрога. При томе, свакако, треба имати у виду да свако друштво, па тако и наше, мора да се бори против злоупотреба опојних дрога, а у тој борби едукација мора да буде главни вид борбе. Наиме, против тих злоупотреба друштво треба да се бори свим средствима, пре свега едукацијом, затим економским и социјалним мерама, медицинским, прекршајноправним и на крају кривичноправним, уз напомену да кривично право не може бити носилац те борбе, већ његова улога може бити само допунског карактера, односно кривичноправним мерама можемо само подупрети све остале мере у тој борби.

У складу са овим ставом, треба прихватити идеје о едукацији адолесцената које су заступљене у литератури уз уважавање принципа ефективности превентивних стратегија информисања и едукације. У домену школског окружења едукативне програме је оправдано иницирати већ у старијим разредима основне школе, уз најснажнији интензитет интервенција крајем основношкол-

ског узраста, док би током целокупног средњошколског образовања, зарад одржавања постигнутих промена и тиме постизања трајнијих ефеката, било нужно организовати периодична додатна предавања. Уважавајући актуелни ниво знања ученика, потребно је, поред информација о феноменологији и етиологији проблема употребе дрога, увести тематске јединице које се директно односе на могуће начине превенције, односно које имају за циљ упознавање ученика са доступним стручним службама које се баве превенцијом употребе дрогау популацији адолесцената. Такође, узимајући у обзир заблуде које су широко распрострањене међу ученицима, нужно је током едукативног процеса више пажње посветити мењању ставова ученика који погодују употреби дрога, и то кроз групне дискусије и указивање на очигледне и краткорочне последице конзумирања дрога (Поповић-Ћитић, Буквић 2014, 207-208).

У Србији, у којој су школа и породица изгубиле примат у васпитању деце и младих људи, појавили су се нови субјекти едукације. На упражњена места родитеља и учитељица ступила је модерна замена за некадашњу „улицу”, бројни и моћни системи *ИКТ* и разорно заразни, содомистички *reality* програми који су донели нове дисфункције медија са тешким последицама по ментално и психичко здравље нације и друштва. Неуспех у настојању да свет изријалити програма пронађу у стварности и уграде себе у њега делује фрустрирајући на хиљаде младих особа. Желећи да се реше неиздрживе напетости која свакодневно расте и по некад добија хистеричне димензије, младе особе покушавају да се идентификују са виртуелним херојима и хероинама. Вештачке усне, вештачке груди, упорне посете местима где излазе познати, промискуитет и на крају наркотици и потпуни распад личности и разарање породице – то је уобичајени сет последица немогуће мисије - неуспешног опонашања ликова које нуде масовни медији. (Бјелајац и Филиповић 2018).

Уважавајући резултате о најчешћим разлозима иницијалне употребе дрога међу адолесцентима, које ученици и сами добро препознају, потребно је у програме едукације, поред незаобилазног информисања, увести садржаје који су усмерени на развијање и јачање социјалних вештина, пре свега вештина пружања отпора притиску вршњака, самоконтроле, критичког мишљења и решавања проблема. Узимајући у обзир релативно низак ниво знања ученика о законској регулативи везаној за употребу дрога, као и чињеницу да је реч о популацији младих која је кривично одговорна, могуће је у превентивне програме укључити садржаје нормативне едукације који би имали за циљ упознавање ученика са појединим одредбама малолетничког (материјалног, процесног и извршног) кривичног права, пре свега оним које се односе на поступак према малолетницима и предвиђене санкције за кривична дела која су директно или индиректно везана за опојне дроге. Имајући у виду истраживачке резултате о значају електронских медија као извора информисања ученика, пожељно је у медијским кампањама, поред уобичајених порука о штетности дрога, давати информације о конкретним стручним институцијама којима се ученици, али и њихови родитељи могу обратити за савет и помоћ. И коначно, треба имати у виду да су едукативни превентивни програми потврђено ефективни искључиво у остваривању краткорочних промена у ставовима и пона-

шању адолесцената. За постизање дугорочних ефеката неопходно је приступити комплементарној примени превентивних стратегија, пре свега на плану интензивирања превентивних активности у домену организовања локалне заједнице у циљу редуковања доступности дрога као једног од снажних фактора ризика за настајање, развијање и одржавање проблема употребе, злоупотребе и зависности од дрога у популацији деце и омладине (Поповић-Ћитић, Буквић 2014, 207-208).

Закључак

Анализом историје борбе против злоупотреба опојних дрога уочава се да се временом све више делатности које се односе на опојне дроге санкционише кривичним правом. Дрastiчно се проширио круг супстанци над којима се спроводи прохибиција али се временом ширио и круг делатности, почев од производње опојних дрога, преко стављања у промет, па до поседовања ових супстанци. Оно што је посебно важно јесте да се, од почетка кривичноправног санкционисања злоупотреба опојних дрога до данас, драстично поштрила запрећена казна за ова кривична дела. Такође, казнена политика судова која се води, нарочито у последње време, показује тренд изрицања све тежих казни учиниоцима ових кривичних дела. Међутим, и поред свега тога, неспорно је да се повећава број, како оних лица која врше кривична дела у вези са опојним дрогама, тако и број оних који се одају конзумирању опојних дрога. Имајући у виду ове податке, намеће се закључак да кривичноправно санкционисање ове појаве за сада није дало, ни задовољавајуће, ни очекиване резултате. То је донекле и разумљиво, јер је одавно познато да се обичним законским поштравањем запрећених казни, па чак ни изрицањем строгах затворских казни, не може пуно постићи уколико се мере које се предузимају у оквиру кривичног права не подрже адекватним мерама у другим областима. Овде се, пре свега, мисли на предузимање одређених социјалних и медицинских мера, првенствено оних које би се састојале у адекватној превенцији, едукацији и лечењу, што би заједно са мерама кривичноправне принуде могло да да задовољавајуће резултате. При томе превенција и едукација грађана мора да буде свакако носилац борбе против злоупотреба опојних дрога јер кривично право у том погледу има лимитиране могућности и може да има само помоћну улогу у заштити здравља људи (Делибашић 2014, 252-253).

Период адолесценције је период живота који представља прелазно доба човековог развоја, који је скопчан са многим проблемима младе личности. Тада су такве особе подложне немедицинском коришћењу опојних дрога, што може одвести у болести зависности са свим погубним последицама за појединца, корисника опојних дрога, његову породицу и на крају целокупно друштво. Зато је неопходно адекватном едукацијом спречити адолесцените да не користе опојне дроге, јер је то у интересу њиховог здравља, а у крајњој линији, за само друштво је далеко јефтиније да се улаже у квалитетну и правовремену едукацију, него у лечење болести зависности.

Литература

1. Бјелајац, Жељко Ћ. и Александар М. Филиповић. 2018. „Утицај масовних медија на деградацију савременог друштва”. У „Утицај масовних медија на деградацију савременог друштва”, ур. Жељко Ћ. Бјелајац и Александар М. Филиповић, посебно издање, Култура полиса, 9-21
2. Виденовић М., Бауцал А., Адолесценти и ризична понашања: одраз ирационалности или рационалности, *Психолошка истраживања*, Vol. XIV (1), Београд, 2011.
3. Делибашић В., Нова решења код кривичних дела у вези са опојним дрогама, *Бранич*, 2020.
4. Делибашић В., „Опојна дрога, објект радње кривичног дела или лек”, *Казнено право и медицина*, Палић, 2019.
5. Делибашић В., 2014. „Поједина спорна питања у вези са опојним дрогама у Кривичном законнику”, *Crimen*, (1), Београд, 2014а.
6. Делибашић В., *Сузбијање злоупотреба опојних дрога са становишта кривичног права*, Београд, 2014.
7. Додиг-Ђурковић К., Адолесцентска криза - како је дијагностицирати и лијечити?, *Медицус*, 26(2) Загреб, 2017.
8. Дуканац и др., Личност адолесцената с проблемом зависности од интернета и карактеристике њихових породица, *Психолошка истраживања*, Vol. XVIII, Београд, 2015.
9. Игњатовић Ћ., Организовани криминалитет и наркотици, *Цримен*, број 3, Београд, 2020.
10. Јелачић О., *Основе судске медицине за студенте права*, Београд, 1977.
11. Кокољ М., „Кривична одговорност наркомана”, *Спречавање злоупотребе дрога – савремени мултидисциплинарни концепт*, Копаоник, 1999.
12. Лазин Ћ., „Спречавање недозвољеног промета опојних дрога и југословенско кривично законодавство”, *Наркоманија и кривична одговорност, правно-медицински аспект*, Копаоник, 2000.
13. Марић Ј., Лукић М., *Правна медицина*, Београд, 2002.
14. Марић М., Социо-демографски чиниоци и употреба психоактивних супстанци у адолесценцији, *Становништво*, 49(2), Београд, 2011.
15. Николић Д., *Наркоманија злочин или казна*, Београд, 2001.
16. Новоселец П. и др., *Посебни дио казног права*, Загреб, 2007.
17. Петровић Б., *Нарко криминал, кривичнопрвани, криминолошки, кривичнопроцесни и криминалистички аспект*, Сарајево, 2004.
18. Поповић-Ћитић Б., Буквић Ј., Обавештеност ученика основних школа о различитим аспектима употребе дрога: импликације за планирање едукативних превентивних програма, *Специјална едукација и рехабилитација*, Vol. 13, бр. 2., Београд, 2014.
19. Радуловић Д., „Питања дефинисања и класификације зависности и злоупотреба дрога”, *Социологија*, број 1, Београд, 2003.

20. Радуловић Д., „Приступ проучавању друштвене контроле дрога II: деконструкција проблема – употреба дрога у научном дискурсу”, *Социологоја*, број 3, Београд, 2008.

RELEVANCE OF ADOLESCENT EDUCATION ON HARMFUL EFFECTS OF DRUGS

Summary: Following the introductory part in which it is stated that current results of the fight against drug abuse have been unsatisfactory, the paper defines the term “narcotic drugs”. It is suggested that it is an obsolete, outdated, and certainly inadequate term, with suggestion that the term “narcotic drugs” should be replaced by the adequate term “psychoactive controlled substances”. Then, classifications of narcotic drugs are given, describing the effects that arise from the abuse of narcotics. The paper indicates the general characteristics of criminal offenses related to narcotic drugs, and points to some changes and amendments from 2019, which relate to existing qualified forms of criminal offenses, including the case when the basic form of the crime is being committed in an educational institution or in its immediate vicinity. Afterward, the term of adolescence is defined, emphasizing the need for adolescents education as the most important and most effective way of fighting drug abuse, together with certain ideas what that education should be like. Finally, concluding remarks are made.

Keywords: adolescents, education, narcotic drugs, drug abuse, drug addiction

НЕНАД Д. СТЕФАНОВИЋ*

ИВАНА М. СПАИЋ**

Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

UDC: 176:351.78

Прегледни рад

Примљен: 02.03.2021

Одобрен: 22.04.2021

Страна: 39–52

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.03

ПРОСТИТУЦИЈА ОД СТАРОГ РИМА ДО МОДЕРНОГ ДОБА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА БЕЗБЕДНОСНУ КУЛТУРУ МЛАДИХ

Iuvat inconcessa voluptas
(Недозвољено уживање прија)

Ovid., Amor III 4,31
(Вилхар 1991,141)

Сажетак: Проституција представља негативан друштвени феномен који је присутан у свим фазама развоја људске цивилизације. Као таква јављала се у различитом интензитету и облицима, узрокујући при том озбиљне психолошке моралне и правне последице. Од античког периода до данашњих дана проституција опстаје, али је поглед на њу варирао у различитим историјским периодима. Проституција је нераскидиво везана за младе људе и као девијантно понашање оправдано је изазивала негативне реакције друштва. Циљ овог рада је да се кроз различите историјске епохе прикаже став према проституцији у различитим државним и друштвеним системима, од античке Грчке и Рима све до модерних времена. Имајући у виду негативан утицај и девијантност проституције, као и њен негативан утицај на младе особе, у посебном поглављу је обрађена улога безбедносне културе младих у превенцији проституције, а посебно значај и стабилност породице у васпитању и подизању здравих младих особа са нормалним моралним ставовима и принципима.

Кључне речи: проституција, римско право, безбедносна култура, положај младих жена, моралност

Уводно разматрање

Процес одрастања младих људи често прате проблеми које они нису у стању да објасне или да их препознају. Зрелост и искуство се стичу са годинама и сваки сусрет младе особе са проблемом, који чак ни не уме да именује,

* nenad@pravni-fakultet.edu.rs

** ivanas.milic@gmail.com

представља непремостиву препреку. Помоћ је увек добродошла, али пред младима стоји и дилема коме се обратити и добити адекватан савет, подршку и помоћ. Њихова перцепција и квалификација појава које их угрожавају или им на неки начин прете, у неким ситуацијама, одступају од норми које су друштвено прихватљиве и опште прихваћене.

Девијантно понашање у виду проституције егзистирало је током читаве историје постојања људског друштва и у тривијалном говору често се назива „најстарији занат”. Сматра се да термин проституција „вуче” своје порекло из једне од две латинске речи „*prostitutio*” што би у преводу значило блуд, или „*prostitutus*” што се може превести као показати, изложити.

Дефинисање проституције представља комплексан задатак, обзиром да се ради о сложеној појави коју је потребно перципирати из различитих углова кроз социолошке, правне, филозофске, психолошке и културолошке аспекте. Немогуће је дати једнодимензионалан појам проституције јер постоји читав спектар фактора који утичу на њен настанак и заступљеност у друштву. „Потребно је обезбедити хомогено деловање више елемената који требају извести једну оперативну дефиницију, прихватљиву за правнике, социологе, психологе, и теоретичаре. Наиме, иако проституцију дефинишемо као законски неодрживу, не можемо, а да се не осврнемо на њен погубан социолошки карактер који по инерцији повлачи многе друштвене нус-појаве, као што су: недостатак образовања, тежак материјални положај, неадекватан однос родитеља и др.” (Бјелајац 2014, 120)

Проституција несумњиво представља облик девијантног понашања које је током историје мењало своје облике и начине испољавања у зависности од прихваћених друштвених норми и морала. Друштвена прихватљивост и благонаклоност према проституцији из античког периода, посебно у старој Грчкој, данас ни у једној држави нема свој пандан, чак ни у оним државама, као што је то нпр. Холандија¹, где се на проституцију гледа толерантније. Међу ауторима и теоретичарима не постоји јединствена дефиниција проституције обзиром да свако истиче као битан онај модел девијантног понашања из ког миљеа потиче: за правнике је примарно противправно деловање, социолози апострофирају социјалну изопаченост која се своди на то да се сексуални живот своди на робноновчани однос, док психолози и психијатри полазе од психичке неуравнотежености и фактора који су везани за психичко стање проститутке. При том, немогуће је а не осврнути се на економски аспект сексуалне делатности, јер „проституција је врста комерцијалне делатности. Као таква она подлеже

¹ Интересантно је да је проституција током средњег века била забрањена у Холандији, али се у појединим лучким и трговачким центрима, као нпр. у Амстердаму, толерисала. Жене утопљених морнара махом су се бавиле проституцијом како би прехраниле породицу, а градска управа је на то гледала благонаклоно. Толеранција према проституцији правдана је жељом да се смањи стопа силовања у лучким градовима, али се тај став променио шпанском окупацијом Холандије у XVI веку, праћен повећањем броја протестаната, који нису имали благонаклон став према проституцији. До увођења у правне оквире и регистрације тј. обавезних медицинских прегледа свих проститутки долази са Наполеоновим освајањем Холандије. Проституција и бордели су остали нелегални у Холандији све до краја XX века, иако су се толерисали, да би од 1988. године проституција била прихваћена као легално занимање, а од 2000. године бордели постају легални.

деловању економских законитости. Она се може подвести под појам „трговина сексуалношћу”, а има стални или привремени/повремени карактер. Сексуалност се претвара у робу и има употребну и прометну вредност” (Радуловић 1986) Занимљиво је да такозвана индустрија порока, у коју спадају производња и дистрибуција алкохола и дувана, легално коцкање и клађење, као и проституција тј. производња и промет дрога, у периодима криза и рецесија „показује отпорност на рецесију, односно њезин се удио у привреди не смањује него повећава и у кризи.” (видети Lovrinčević, Mikulić i Orlović 2015, 175)

Норме понашања, законске и моралне, дефинисане су степеном цивилизацијског развитка неког друштва, а свако њихово кршење и непоштовање повлачило је за собом неку санкцију. Тако се и проституција, као социопатолошка појава и девијантно понашање, огледа у кршењу моралних друштвених норми којима се штите морал и опште усвојене друштвене норме. Проституција представља можда и најстарији облик социјалне патологије и као таква егзистира у свим периодима развоја цивилизације и људског друштва. У теорији постоји велики број дефиниција проституције, које покушавају да објасне овај друштвени феномен, полазећи од различитих критеријума. Бошковић у својој књизи наводи да „према француској криминолошкој литератури из четрдесетих година прошлог века, проституција је вршење недопуштених сексуалних односа лица женског пола на комерцијалној основи, тј. продавањем свога тела при случајним или узгредним сусретима с лицем са којим ступа у сексуалне односе, с карактеристичним осећајем равнодушности”. (Бошковић 2002, 278 упоредити J.P. Cogniard 1939) По професору Лазаревићу проституција је: „изнајмљивање, за новац или неку другу корист, свога тела другим лицима да на њему задовољавају свој полни нагон”. (Лазаревић 1995, 475) Свака релевантнија дефиниција проституције у себи садржи три елемента који чине проституцију. Први је уска повезаност и довођење у корелацију новца и сексуалног односа. Други елемент се односи на сексуални промискуитет који подразумева сексуалне односе са великим бројем непознатих партнера. Као трећи елемент проституције истиче се емотивна равнодушност како према партнеру, тако и према индивидуалном осећају сексуалног задовољства. Зато се према савременим схватањима проституција може одредити као: „сексуални однос који подразумева плаћање (обично у новцу), екстремни промискуитет и емоционалну равнодушност према сексуалном чину и партнеру”. (Бјелајац 2017, 298) Сви ови елементи појма проституције заступљени су у свакој врсти проституције тј. без обзира да ли се ради о неорганизованој (уличној) проституцији, организованој (бордели) или елитној проституцији која се манифестује као пословна пратња девојака на позив.

Проституцијом се углавном баве млађе жене, мада и мушка проституција није занемарљива. Без обзира на родну заступљеност оне који се баве проституцијом треба посматрати као жртве, јер у великом броју случајева они се тиме невољно баве и имају велике психичке последице и трауме за цео живот. Уколико Менделсонову класификацију жртава пројектујемо на институт проституције, гледано са виктимолошког аспекта, жртве проституције могуће је поделити на: невине жртве (жене које принудно, под претњом или силом, ми-

мо своје воље, постану жртве проституције), жртве изазиваче (жене које се проституишу јер су преварене или уцењене) и жртве саучеснике (жене које се својеволјно баве проституцијом). На жалост позитивноправни прописи не праве разлику у степену одговорности без обзира о ком се облику жртве ради и санкције су исте за све.

Проституција кроз историју – од старог Рима до модерног доба

Установа брака је нераскидиво повезана са појмом конкубината и са сигурношћу можемо рећи да корени проституције датирају још из времена првог заснивања заједница заједничког живота мушкараца и жена. Готово је немогуће прецизно утврдити тачан тренутак настанка проституције као друштвене појаве, али је сигурно да се ради о веома старој пракси пружања сексуалних услуга уз извесну корист.

Библија, као основа хришћанства и западне културе и књижевности, наводи да је Цар Соломон имао хиљаду жена, седамсто супруга и тристо љубавница. Међутим, податке о конкубинама налазимо у писаној историји много пре настанка Библије. „Прва конкубина чије име налазимо уписано у историји вероватно је била Агара, робинја Египћанка која је можда била црнкиња. Агара је била слушкиња матријарха Саре, жене патријарха Аврама (2000-1720 прен.е.)” (Абот 2006, 13) Гледано историјски, развој проституције је одвијао паралелно са друштвено-економским развојем који подразумева друштвене неједнакости, превасходно доминацију мушкарца над женом. Фридрих Енгелс прави класификацију бракова и наводи три главна облика који одговарају периодима људског раздобља: за период дивљаштва он везује групни брак, да би се појавом варварства усталио синдијазмички брак (брак парова), а појавом цивилизације моногамни брак узима примат, али уз допуну прелјубе и проституције. „Напредак који се овим редом јавља везан је за специфичност да се женама све више одузима полна слобода, док се она не одузима мушкарцима. И заиста, за мушкарце групни брак постоји и данас. Што је за жену злочин и што повлачи собом тешке законске и друштвене последице, то се сматра за мушкарца као часно или, у најгорем случају, као мала морална мрља која се са задовољством носи.” Енгелс почетке и настанак проституције види у појави имовинске неједнакости која се везује за појаву приватне својине. Проституција, по њему, представља „нужни корелат” робовског и најамног рада. Робинје су биле принуђене на проституцију, док су се слободне жене проституцијом бавиле професионално. (Engels1973, 67)

Проституција у периодима настанка цивилизације није била везана искључиво за најсиромашније друштвене слојеве. Од XV века пре нове ере уочава се појава такозване „храмовске проституције”, која се упражњавала током верских обреда по религијским објектима, као вид комуникације са натприродним силама. Сврха оваквих ритуала је било приношење жртви божанствима у виду невиности младих девојака. Обреди су се обављали предметима који су имали симболички облик и намену, а у каснијем периоду сексуални чин су вршили свештеници у улози божијих емисара.

Проституција у античкој Грчкој

Античка Грчка оставила је много тековина иза себе. Атинска демократија и златно доба овог периода односило се само на мушкарце. Атињанке су углавном свој живот проводиле у кући, искључене из друштвених дешавања. Њихов „центар света” била је породица и брига о потомству. Образовање им је било мала или га уопште није било, а са напуњених четрнаест година родитељи су ћерке углавном удавали за много старије мушкарце који су успесима и учешћем у рату стекли право да се ожене и заснују своју породицу. Међутим, ни после ступања у брак положај жена није постајао ништа бољи.

Проституција, како женска тако и мушка, се у античког Грчкој толерисала и била је дозвољена законом. Шта више, мушкарци који су се бавили проституцијом нису трпели никакве друштвене осуде и живели су нормалним друштвеним животом, са изузетком да се нису могли бавити најзначајнијим државним пословима и вршити јавне функције. Солон (640—558. п. н. е.), атински државник, законодавац и један од седам мудраца Грчке, легализовао је проституцију као делатност и допустио отварање јавних кућа у којима су мушкарци могли да траже сексуалне услуге. „Прва јавна кућа основана је 594. године п.н.е. и те установе су биле у обавези да плаћају порезе и наплаћују услуге по утврђеном ценовнику.” (Бјелајац 2014, 123) Најнижа категорија проститутки у античкој Грчкој су се називале порне (грч. πόρναι). Име су добиле по грчкој речи *perneti* (грч. πέρνειν) која у преводу значи „продати се”. Биле су у власништву макроа којима су давале претежни део зараде. „У ту скупину припадале су најчешће робинје и жене варварског порекла које су биле запослене у борделима. Они су у Грчкој били врло профитабилни и власнице су им често биле жене које су се и саме бавиле тим послом те су подучавале младе девојке да буду што боље у тој професији како би се могле из њега издигнути и постати куртизане вишег ранга.” (Zović 2016, 73) Слободне проститутке, као следеће у категоризацији, биле су мало изнад најниже категорије проститутки. Ту су спадале углавном слободне жене или жене које нису имале античко порекло. Временом су у ред ових проститутки улазиле и Атињанке које су због сиромаштва морале да се баве проституцијом како би обезбедиле голу егзистенцију. Више категорије проститутки располагале су извесним уметничким вештинама, углавном су знале да свирају неки инструмент или да плешу. Њихови клијенти су углавном били имућнији мушкарци, а забављале су их на гозбама и слављима на које је другим женама био забрањен приступ. Улога ових забављачица је био двострук: својим уметничким вештинама и познавањем гозбених песама утицале су на културу старих Грка, али су пружале и сексуалне услуге мушкарцима из високих слојева и због тога биле боље плаћене у односу на обичне проститутке у борделима и на улици. (Blundell 1995, 148) Највише у хијерархији проститутки налазиле су се хетере (грч. *ἑταῖραι*, *hetairai* - пријатељица), елитне проститутке које је одликовало високо образовање и могућност вођења разговора са највећим интелектуалцима тога доба. Отменост, знање, испреност издвајале су хетере у односу на остале Гркиње. У потпуности еманциповане, живеле су лагодним животом, обзиром да су саме

зарађивале за себе и нису ни од кога зависиле. Саме су контролисале своју имовину и богатство, које је у потпуности било везано за њихову лепоту, славу и таленат завођења. У односу на друге проститутке, хетере нису доживљавале осуду друштва. Какав је био положај хетера и како се на њих гледало видимо и из Демостенове беседе противе Неере где каже: „Хетере чувамо ради уживања, конкубине за свакодневну бригу о нашим телесним потребама, а супруге да нам рађају легитимну децу и буду верни чувари наших домаћинстава.” (Demosthenes, н.д. 122) У поређењу са обичним, честитим женама хетере су уживале већа права и слободе. Мogle су слободно да се крећу, посећују позоришта и друга места на која је обичним женама био забрањен приступ. У литератури се као најпознатија хетера спомиње Аспазија, Периклова конкубина која никада није могла постати његова законита жена баш због закона које је он донео. Последње у класификацији проститутки у античкој Грчкој биле су конкубине које су најчешће означаване термином *Pallakai*. Конкубине су биле љубавнице које су стално живеле са својим господаром, најчешће робинје заробљене у рату, доведене да служе као љубавнице у периоду мира.

Проституција у старом Риму

Као и у античкој Грчкој, проституција није била табу ни у старом Риму.² Шта више, била је део свакодневног живота Римљана и детаљно регулисана правном регулативом, па самим тим и инкорпорисана у правни систем. Постојао је велики број назива којим су се означавале проститутке, али се некако највише усталио назив *meretrices* (множина од *meretrix*), што је означавало проститутке које су се бавиле проституцијом у виду регистроване делатности. Курилски едилы су водили званичну евиденцију сваке регистроване проститутке у Риму, односно „жене која је хтела својим телом да зарађује новац” (лат. *mulier que polamcorpore questum facit*). Поједини аутори пренаглашавају економски ефекат бављења проституцијом, не само у римском периоду, већ и у савременом добу, али не из угла проститутки већ оних који имају више користи од њиховог продавања свога тела. У периоду Рима то је била држава, док су данас то макрои и подводачи. (видети Flemming 1999, 38-42; Lovrinčević, Mikušić i Orlović 2015, 185-186)

Однос Римљана према проституткама и проституцији најбоље се види кроз законе који су регулисали брачне односе, јер је брак са проституткама сматрао илегалним (Burdick, William Livesey 2004, 217) Док је за мушкарце било друштвено прихватљиво да живе са таквим женама, жене коју су се бавиле проституцијом сматране су неморалним и доживљавале презир и осуду друштвене заједнице. „Август је први започео нормативним путем да регулише ову сферу друштвеног живота. Он и његови наследници су постојећу праксу третирања проституције почели да уобличавају у законску регулативу и

² За разлику од античке Грчке где су проститутке уживале велики друштвени углед, биле образоване и цењене у високим интелектуалним слојевима, у старом Риму проститутке су биле ангазоване из нижих друштвених слојева, без икаквог угледа и образовања.

уносе неке новине. Августовим законима забрањују се бракови слободних Римљана, поготово из сенаторског реда, са сродницима или потомцима проститутки, а и прељуба постаје јавни деликт (*Lex Iulia de adulteris*), за који је изрицана казна прогонства. До тада је неверство жене кажњавао сам старешина породице, обично после саветовања са осталим укућанима (*iudicium domesticum*).” (Бујуклић 2007, 464)

Надзор над проституцијом у старом Риму, била је у рукама курилских едила, у чију је надлежност спадала брига о јавном реду и моралу грађана. Форум (*Forum*) је био место окупљања проститутки, махом крај статуа богова који су величали ерос (Венера, Марсија, Пан). Археолошка истраживања показују да су у великом броју улица које воде на Форум, постојали бордели, укључујући и *Porticus Margaritaria* (lat.) велики грађевински комплекс више објеката у подножју Палатина (*Palatium*), најпознатијег од седам римских брежуљака. Заједно са ликторима (*lictors*), курилски едили су вршили инспекцију бордела и контролисали њихов рад. Казне за непоштовање прописа, изрицане од стране едила, знале су бити веома сурове, како према проституткама тако и према власницима бордела. Казне су углавном биле новчане, али и у виду телесних казни - бичевања, уколико би власник бордела пропустио да региструје и пријави све проститутке. Кодекс изгледа проститутки такође је био нормиран, тако да оне нису смеле носити одећу као све друге Римљанке, већ су облачиле тогу - одећу мушкараца. Коса им је морала бити обојена у жуту или црвену боју, ципеле и накит нису смеле да носе, као ни било који одевни предмет обојен у боју пурпура. Курилски едил их је штитио од несавесних муштерија које нису желеле да плате услуге, а једном заведена у регистар проститутка је била у обавези да се до краја живота бави проституцијом јер није постојала могућност да се обрише из регистра, чак ни онда када би се накнадно удала и добила своју децу. Глумци, гладијатори и проститутке у старом Риму су били симболи срамоте (Hallett, Judith P. and Marilyn B. Skinner 2020, 66) и као такви означени као неугледна тј. озлоглашена лица. За Римљанке тј. жене чији су преци били пореклом из високог римског рода, а које су се бавиле проституцијом, санкције биле су изузетно строге и кретале су се од новчаних казни до прогонства (*exilum*). Такав положај (*infamia*) спречавао их је да наследе имовину или буду сведоци у судском поступку. Жене римског порекла нису се смеле бавити проституцијом јер је то занимање било намењено углавном за робинје или жене ослобођене ропског статуса. Међутим, и у Риму је постојала „елитна проституција” слична оној коју су пружале хетере у старој Грчкој. Те жене (*feminae famose*) биле су младе, образоване, римског порекла и њихови клијенти били су богати Римљани на високим државним позицијама који су своје љубавнице богато награђивали.

Проституција у средњем веку

Током средњег века, паралелно са развојем градова, и проституција доживљава своју ренесансу. Вечна дилема да ли овај вид девијантног понашања

треба инкриминисати и санкционисати или га увести у легалне токове и на тај начин контролисати, био је изузетно актуелан и у овом периоду развоја људског друштва.

Током XV века, велики број градова је донео правну регулативу којом је нормирана делатност проститутки и бордела. У оквиру исте државе поједини градови су на различите начине гледали и регулисали проституцију, а све у зависности од става владара или градских управа. „Једна од особености проституције у феудалном друштву јесте и она која се односи на поједине облике тзв. дворске проституције која је била присутна у мањем или већем обиму на готово свим дворовима европских држава” (Бјелајац 2014, 125). Под утицајем ренесансе и развоја целокупног друштва, посебно у земљама западне Европе, у периоду XV и XVI века, створени су услови за процват проституције. Тако је према проценама појединих аутора у XVI веку „у Бечу било регистровано око 50.000 проститутки, у Паризу 30.000 – 40.000, колико их је било и у Лондону. (Fuchs 1910, 404-405)

Проституција је у средњем веку најчешће била повезана са кафанама, крчмама и другим местима на којима су се окупљале особе сумњиве прошлости и морала, а као резултат пада опште културе и писмености већине становништва. Та мрачна, задимљена места била су легло криминала и неморала, а проститутке су најчешће биле младе жене, принуђене да се баве овим послом како би обезбедиле елементарну егзистенцију. Све до појаве ренесансе и реформације, став власти према проституцији био је посебно благ, посебно у периоду бубонске куге (1347 - 1351.) познатије под називом „црна смрт”, која је усмртила трећину ондашње европске популације. Подаци које поједини аутори наводе говоре да су се проституцијом у средњем веку углавном бавиле сиромашне жене: „Иако су неке жене (а већина проститутки у средњем веку су биле жене), можда и проституисале по свом избору, велика већина је била изузетно сиромашна. Четири од пет проститутки у граду Дижону биле су сиромашне, просечна проститутка је почела да ради са 17 година, иако је отприлике једна трећина почела пре него што је напунила 15 година, а половина проститутки у Дижону била је присиљена на проституцију. Око 27 посто њих су биле жртве јавних силовања. Чинило се да је само 15 посто жена одабрало професију за себе” (Ditmore 2006, 299). Однос цркве према проституцији током средњег века је био изненађујуће благ. Католичка црква је на проституцију гледала као „нужно зло” које штити честите жене од сексуалних напада и силовања.

Тежње за контролом проституције у средњем веку су се јављале више пута у виду различитих мера: француски владар Луј IX (25. Април 1214. – 25. Август 1270.) покушао је да протера проституцију са територије свог царства, али је већ након две године био приморан да укине ту одлуку, након притужби грађана да прохибициони закони у вези проституције угрожавају безбедност њихових ћерки и супруга. Енглески краљ Хенрик II (31. март 1519. – 10. јули 1559) такође је покушао ригорозним мерама да редукује проституцију, затварањем бордела током верских празника, забраном продаје хране и пића у борделима као и санкционисањем трудница и удатих жена које се баве прости-

туцијом. Било је доста покушаја да се проституција дислоцира у одређене улице или ван градских зидина, а лондонска Улица Ружа (енг. Rose Street) толико је била позната по проституцији даје жаргонски термин „ишчупати ружу” постао еуфемизам за сексуални однос са проститутком. 1265. године енглески краљ, Едвард I (18 Јун 1239. – 7 Јули 1307.) наредио је свим проституткама да напусте Лондон или буду 40 дана заточене, а иста наредба је наложена и у каснијем периоду: 1307., 1383. и 1483. године, из чега можемо закључити да овакав приступ није давао очекиване резултате. Почетком XVI века у ондашњим списима се бележи масовно затварање бордела, а узроци до данас нису откривени. Неки сматрају да узрок лежи у масовном ширењу полних болести, по другима главни узрочник је економске природе односно не исплативост рада бордела. Оно што је сигурно, то је да је протестантска реформација била сигурно један од главних узрочника ове појаве, пропагирајући чедност пре брака.

Проституција у модерним временима

Крајем XIX века у криминолошкој теорији настао је термин „рођене проститутке” заснован на Теорији о рођеном злочинцу Чезареа Ломброза, која се базирала на повезаности физичког изгледа и карактера злочинца. Она је данас у потпуности одбачена, али је у појединим земљама, посебно фашистичке оријентације, током XIX века била широко прихваћена.

Током XX века у теорији, али и пракси, настала су три доминантна режима приступа проституцији као девијантном друштвеном понашању:

„*Прохибиционизам*, који се према проституцији односи као према преступу. проститутка, сводник и клијент могу бити законски гоњени (неке државе САД); *Реглементаризам*, посматра проституцију као „неопходно зло”, које се може контролисати, као јавну службу, потчињену правилима (Немачка, Холандија); *Аболиционизам*, који се односи на легализовање проституције. Овим режимом забрањује се и кажњава сводништво и врбовање. (Француска и др.)” (Вјелажас, Џелјко Dj. 2011, 55-56) Овим режимима приступа може се додати још један који се не спомиње у теорији, али је можда и најзаступљенији у пракси. То је индиферентан и помирљив став државе и друштва према овој појави и њеном спречавању, што само доприноси експанзији проституције и криминала.

Проституција је данас део међународне индустрије секса која обухвата: производњу и дистрибуцију порнографских књига, часописа и видео материјала, рад стриптиз клубова, локала и уговарање „пословне пратње” младих атрактивних жена. Почетак двадесет првог века остаће упамћен у историји цивилизације по убрзаном технолошком напретку, чега смо сведоци и данас. Интернет је постао свакодневица, а његова одлика неконтролисаног и неограниченог виртуелног простора представља идеално тло за експанзију проституције. У тренутку писања овог рада (март 2021.) у десет најпосећенијих веб сајтова налазе се два који нуде порнографски садржај. (Top Websites Ranking, 2021).

Због своје децентрализоване природе и практичне немогућности регулације највећег дела интернета на њему су се нашли и постали доступним садржаји и могућности који су са оне стране и закона и друштвеног морала. Порнографија је генерално најпретраживанији термин на интернету, а порнографски сајтови садрже изузетно велике количине материјала. И док је мејнстрим део интернета до одређене мере регулисан, остатак није, и у том виртуелном и практично неограниченом простору сексуални предатори, укључујући педофиле, могу да задовољавају своје склоности на начине који су у чисто физичком свету немогући (Бјелајац и Филиповић 2020).

Забрињавајућа је промена мишљења и става према проституцији, посебно у круговима малолетника. Проституција је некада била табу, а данас се стиче утисак да се, као никад, ради на њеној промоцији и афирмацији. Изостала је друштвена стигматизација и морал савременог друштва је очигледно у великој кризи. Према неким статистичким подацима само 10% млађих малолетника и тинејџера има негативан став према порнографији, док чак 90% њих подржава, прихвата или има неутралан став. (Pornography Statistics, 2021) Улога интернета у експанзији проституције је несагледива. Комуникација између клијената и проститутки је анонимна и мање подложна контроли државних органа и институција. Плаћање сексуалних услуга проституткама такође је лако изводљиво онлајн и погодности које пружа интернет као што су дискреција и анонимност чине од интернета ефикасан алат у афирмацији проституције.

Због тога је значај породице и њена стабилност од неизмерне превентивне важности у васпитању и грађењу здравих младих особа са нормалним моралним принципима и ставовима. На жалост, породица је у кризи и све су доминантнија мишљења која пропагирају индивидуалност и самодовољност, док се на породицу гледа као на „нужно зло”, архаичну друштвену појаву која спречава могућност индивидуалног испољавања у савременом глобалистичком свету.

Појам и улога безбедносне културе младих у превенцији проституције

Према Љубомиру Стајићу, појам безбедносне културе се дефинише као „скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испољених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених и међународних вредности од свих извора, облика и носилаца угрожавања, без обзира на место или време њиховог испољавања." (Стајић, Мијалковић и Станаревић 2005, 59) Бјелајац на безбедносну културу гледа као „културу у којој појединци знају своја права и обавезе, као облик бонтона, где би људи требали да се подучавају начинима како да избегну непотребне неспоразуме и потенцијално опасне конфликте. Добра безбедносна култура, пре свега, треба да допринесе да се сви људи осећају опуштеније и самопоузданије у свакодневним животним и радним приликама.” (Бјелајац 2017, 443)

У научној заједници постоји сагласност да је факторе који доводе жене у позицију да се баве проституцијом могуће поделити у две категорије: ендogene (унутрашње) и социолошке (спољне). Улазак у свет проституције неретко је везан за адолесцентски период, када младе, наивне, емотивно недовољно развијене жене, услед преваре, принуде или присиле пристану да продају своје тело. Заједничка карактеристика готово свих проститутки је да потичу из дисфункционалних породица и да су током детињства или у периоду пубертета претрпеле изванредан вид сексуалног, физичког или психичког злостављања. На тај начин желећи да побегну од злостављања оне улазе у „зачарани круг насиља” пуног лажи и лицемерја, из ког је готово немогуће изаћи, јер стигма коју носе и друштвена осуда остају до краја живота.

Пракса показује да је код младих особа узраста 16-22 године бављење проституцијом, у великом броју случајева, блиско повезана са делинквенцијом. (Reid, Joan A., and Alex R. Piquero 2014, 259-260) Уколико се томе додају наркоманија и алкохолизам, као опијати који служе за бег од стварности, последице по тако млади организам врло често имају фаталан исход. Чак и у ситуацијама када живот није угрожен њиховом конзумацијом, опасност по нарушавање здравља је вишеструко увећана, узимајући у обзир распрострањеност АИДС-а хепатитиса и других заразних болести. То је разлог због ког поборници безбедносне културе теже подизању колективне свести о негативним последицама проституције, посебно код младих и инсистирају на мерама којима ће држава утицати на смањење популаризације комерцијалне проституције и њене индиректне промоције и афирмације у медијима.

Један од највећих генератора добровољног пристајања на проституцију, сасвим сигурно је финансијски моменат и лукративност. У бављењу проституцијом тражи се излаз из лоше материјалне и социјалне ситуације, те је због тога рад на превенцији проституције од кључног значаја у њеном сузбијању. Мере као што су едукација деце и омладине о штетности проституције и њихово укључивање у едукативне садржаје прилагођене узрасту деце и младих, као и вођење ажурне евиденције у здравственим, безбедносним, статистичким и социјалним установама и институцијама, у великој мери могу помоћи у сузбијању негативних ефеката проституције, посебно из угла превенције.

Закључно разматрање

Експанзија феминизма и акценат на правима жена, али и делотворне методе контроле рађања, у великој су мери утицале на положај љубавница и проститутки. Став друштвене заједнице према предбрачном сексу постао је све благонаклонији, док су ванбрачне заједнице све више правило, а не изузетак. У таквом миљеу граница између девојке и љубавнице је све теже уочити. Савремене љубавнице, у односу на оне из прошлости, све су ређе у браку, а све више финансијски независне од својих љубавника и клијената.

Иако постоје опречни ставови и мишљења по питању проституције, диферентна теоријска тумачења и концепти, као и мимоилажења по питању тре-

тирања ове девијантне појаве и понашања, чињеница је да се ради о појави која показује висок степен адаптације због чега је успела вековима да опстане у различитим цивилизацијским епохама и бројним друштвеним системима. Став према проституцији се у великој мери последњих деценија променио, обзиром да су ранија гледишта углавном узрок ове појаве тражила у психофизичким особинама проститутки. Данас се на проституцију гледа из другог угла, а узроци ове социопатолошке појаве се проналазе у друштвеним узроцима, а не у индивидуи.

Заступљеност и обим проституције младих жена (али и мушкараца) данас је тешко утврдити, обзиром да се ради о глобалној, широко распрострањеној појави. Све пројекције су засноване на процени јер се ради о скривеним рађама које су често повезане са криминалним активностима.

Интернет нове генерације је створио нови, непрегледни простор за друштвене интеракције сваке врсте. Тај простор је сваке секунде све већи, разноврснији и кореспондира са различитим људским потребама. И како је онлајн простор за деловање сексуалних предатора практично неограничен, а са њим и могућности, најбољи начин заштите од њих овог манипулативног деловања и његових последица је подизање личног нивоа свести о безбедности, а нарочито нивоа безбедносне културе на интернету (Бјелајац и Филиповић 2021). Превенција проституције, у смислу безбедносне културе младих, мора да крене од породице, јер без обзира колико се друштво труди у наметању превентивних мера, родитељи су први који треба, кроз изградњу љубави и поверења са својим дететом, да уоче прве сигнале упозорења и правовременом реакцијом одврате своје дете од странпутице. Да ли ће родитељи у томе успети зависи од много фактора, али је подршка младим, неизграђеним и емотивно незрелим бићима, разумевање и подршка најближих често највећа препрека уласку у мрачни свет проституције.

Литература

1. Абот, Елизабет. 2006. *Историја љубавница*. Београд: Геопоетика.
2. Бјелајац, Жељко. 2017. *Безбедносна култура – умеће живљења*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
3. Bjelajac, Zeljko Dj. 2011. "Prostitution as a Controversial Social Phenomenon from History to Modern Age." *The Review of International Affairs*: 48-69.
4. Бјелајац, Жељко. 2014. *Трговина људима Злочин против човечности*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
5. Бјелајац, Жељко Ђ. и Александар М. Филиповић. 2020. „Интернет и друштвене мреже као неограничени простор за концентрацију и мултиплицирано присуство педофила”. У: „Педофилија – узроци и последице”, ур. Жељко Ђ. Бјелајац и Александар М. Филиповић, посебно издање, *Култура полиса*, 29-40
6. Бјелајац, Жељко Ђ. и Александар М. Филиповић. 2021. „Флексибилност дигиталних медија за манипулативно деловање сексуалних предатора”, *Кул-*

- тура полиса, XVIII (44) 51-67,
<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1r.2.01>.
7. Blundel, Sue. 1995. *Women in Ancient Greece*. London: British Museum Press.
 8. Бошковић, Мило. 2002. *Криминологијаса пенологијом II део Социјална панотологија*. Нови Сад: Правни факултет, Центар за издавачку делатност.
 9. Бујуклић, Жика, 2007. *Форум Романум*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, Јавно предузеће „Службени гласник”.
 10. Burdick, William Livesey. 2004. *The principles of Roman law and their relation to modern law*. The Lawbook Exchange, Ltd., Roman sexualities. Princeton University Press.
 11. Demosthenes, Against Neaera, section 122. н.д. Perseus Digital Library. Последњи приступ 7. март 2021.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Dem.+59+122&redirect=true>
 12. Ditmore, Melissa Hope, ur. 2006. *Encyclopedia of prostitution and sex work*. Vol. 1. Westport, Connecticut, United States: Greenwood Publishing Group.
 13. Вилхар, Албин. 1991. *Латински цитати*. Нови Сад: Матица Српска.
 14. Engels, Fridrih. 1973. *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Zagreb: Naprijed.
 15. Flemming, Rebeca. 1999. Quae corpore quaestum facit: the sexual economy of female prostitution in the Roman Empire. *The Journal of Roman Studies*, (89): 38-61.
 16. Fuchs, Eduard. 1910. *Illustrierte Sittengeschichte-Die Galante Zeit*. München: Verlag Albert Lang.
 17. Hallett, Judith P. and Marilyn B. Skinner. 2020. eds. *Roman sexualities*. Princeton University Press.
 18. Лазаревић, Љубиша. 1995. *Кривично право Југославије посебни део*. Београд: Савремена администрација.
 19. Lovrinčević, Željko, Davor Mikulić i Ante Orlović. 2015. „Економски аспекти индустрије порока у Хрватској.” *Друштвена истраживања*, 24 (2): 175-196.
<https://doi.org/10.5559/di.24.2.01>
 20. Радуловић, Драган. 1986. *Проституција у Југославију*. Београд: Завод за издавачку делатност „Филип Вишњић”.
 21. Reid, Joan A., and Alex R. Piquero. 2014. “On the relationships between commercial sexual exploitation/prostitution, substance dependency, and delinquency in youthful offenders” *Child maltreatment* 19, (3-4): 247-260.
 22. Стајић, Љубомир, Саша Мијалковић и Светлана Станаревић. 2005. *Безбедносна култура*. Београд: Драганић.
 23. Top Websites Ranking, н.д. Последњи приступ 20. март 2021.
<https://www.similarweb.com/top-websites/>
 24. Zović, Valentina 2016. Hetairae, meretrices et aliae - Pogled na prostituciju u грчко - римском свијету. *Latina et Graeca*, 2(30): 71-82.

PROSTITUTION FROM ANCIENT ROME TO MODERN TIMES WITH SPECIAL EMPHASIS ON THE SAFETY CULTURE OF YOUNG PEOPLE

Summary: Prostitution is a negative social phenomenon that is present in all stages of development of human civilization. As such, it appeared in various intensities and forms, causing serious psychological, moral and legal consequences. From the ancient period to the present day, prostitution has survived, but the view of it has varied in different historical periods. Prostitution is inextricably linked to young people and as a deviant behavior has justifiably provoked negative reactions from society. The aim of this paper is to present the attitude towards prostitution in different state and social systems, from ancient Greece and Rome to modern times, through different historical epochs. Having in mind the negative impact and deviance of prostitution, as well as its negative impact on young people, a special chapter deals with the role of youth safety culture in prostitution prevention, and especially the importance and stability of the family in educating and raising healthy young people with normal moral attitudes and principles.

Keywords: prostitution, Roman law, security culture, position of young women, morality

ЈЕЛЕНА МАТИЈАШЕВИЋ*

ЈОКО ДРАГОЈЛОВИЋ**

Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

UDC: 37.014:176

Прегледни рад

Примљен: 20.01.2021

Одобрен: 03.03.2021

Страна: 53–62

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.04

НЕДОСТАТАК ОБРАЗОВАЊА И ИНФОРМИСАЊА КАО УЗРОК ТРГОВИНЕ ЖЕНАМА ЗА ПОТРЕБЕ СЕКСУАЛНЕ ЕКСПЛОАТАЦИЈЕ

Сажетак: Трговина женама за потребе сексуалне експлоатације као један од најзаступљенијих облика трговине људима, погађа све државе без обзира на степен развијености, и све друштвене групе, без обзира на финансијску сигурност, степен образовања и друге битне параметре. Имајући у виду суштину проблема са којима се жртве трговине људима (а нарочито жене) суочавају, овај рад је, поред општег осврта на узроке трговине људима и начелних запажања о трговини женама и елементима сексуалне експлоатације, пажњу усмерио на један од најважнијих узрока трговине женама у циљу сексуалне експлоатације у савременом друштву. Реч је о недостатку образовања и информисања. Несумњиво је да су образовање и информисаност веома значајни у домену превенирања трговине женама у циљу сексуалне експлоатације. Развијеност превентивног концепта у виду садржајне едукације и информисаности у односу на жене које су врло често социјално, културолошки, економски и политички рањива категорија, не сме никако бити занемарено. Исто тако, систематски приступ у едукацији, као и темељна информисаност професионалаца у области заштите (потенцијалних) жртава трговине људима и социјалних радника, треба да буде примарна, како би се друштво системски што боље супротставило феномену трговине људима.

Кључне речи: трговина женама, сексуална експлоатација, узроци трговине људима, образовање, информисаност.

Увод

Трговина људима је по мноштву израбљивачких циљева међународни, организовани, криминални феномен који има тешке последице по безбедност,

* jelena@pravni-fakultet.info

** jdragojlovic@pravni-fakultet.info

благостање и људска права његових жртава. Последњих година ова појава досегла је алармантне размере. Сваке године, милиони мушкараца, жена и деце широм света буду продани и држани у условима једнаким ропству. Међу њима је велики број жена и девојчица, које су преваром или силом одведене и продане да раде у присилној проституцији, али и мушкараца, чија се радна снага експлоатише у фабрикама, грађевинским пословима и др. Процењује се да је годишњи глобални промет који се остварује од овог облика криминала, готово конкурентан са прометом оствареним од трговине наркотицима.

Трговци људима у циљу сексуалне експлоатације егзистирају на неколико различитих нивоа, од спонтаних неорганизованих контаката на ниском нивоу, до врло комплексних софистицираних међународних организованих мрежа на високом нивоу. У том смислу, „мреже добро организованих, високо софистицираних криминалних група, свих нација и боја, у циљу стицања великог профита, баве се различитим "уносним пословима", у које свакако спада трговина људима, нарочито женама” (Бјелајац 2008, 9). Методе врбовања жена и девојака од стране трговаца људима су разнолике и углавном зависе од начина њиховог функционисања, као и нивоа организације коју поседују. У суштини „већина заједничких метода укључује: индивидуалне "намамљиваче" који траже заинтересоване девојке по баровима, кафићима, клубовима и дискотекама; врбовање преко неслужбене мреже породице и пријатеља; огласе који нуде посао или студирање у иностранству; агенције које нуде посао, студије, удају или путовање у иностранство; лажне удаје, итд” (Бјелајац 2005, 139). Оно што је карактеристично за трговину људима, нарочито женама у циљу сексуалне експлоатације јесте интенција трговаца људима да „осигурају трајну контролу над својом жртвом уз константан надзор” (Бјелајац 2014, 2016) као и то да се ради „о појави о којој постоји врло мало поузданих информација, али и о сегменту и облику организованог криминала, чија је природа таква да не дозвољава прикупљање података употребом уобичајених метода. Када је овако скривена појава у питању, долажење до тачних процена њеног стварног обима, може бити упоређено са тражењем игле у пласту сена” (Kelly and Regan 2000, 6). Имајући у виду суштину проблема са којима се жртве трговине људима (а нарочито жене) суочавају, овај рад ће се, поред општег осврта на узроке трговине људима и начелних запажања о трговини женама и елементима сексуалне експлоатације, бавити једним од најважнијих узрока трговине женама у циљу сексуалне експлоатације у савременом друштву. Реч је о недостатку образовања и информисања.

Узроци трговине људима и начини врбовања

Трговина људима је мултидимензионалан проблем. Експлоатација жртава трговине људима може да се врши на више различитих начина. О којој год врсти експлоатације да је реч, несумњиво је да се свака врши на најсуровији могући начин. Према Мијалковићу, трговина људима је такође и мултиманифестна и мултиструктурална појава, и једна је од „најзаступљенијих и најис-

плативијих делатности међународног организованог криминала, са негативним импликацијама по националну – спољнополитичку и унутрашњу безбедност државе, безбедност грађана и појединаца” (Мијалковић 2006, 110). Према Радовић и сарадницима (Радовић и др, 2008, 12), „у већини међународних докумената који се баве проблемом трговине људима посебан акценат се ставља на трговину женама и децом, зато што жене и деца чине преко 90% свих идентификованих жртава”.

Према Јовановић и Галоња (2011, 42), узроци трговине људима би могли да се опишу на следећи начин: „жртве представљају категорију понуде, а послодавци склони злоупотребама и сексуалној експлоатацији представљају категорију потражње. Понуду тако условљавају различити фактори: пре свих – сиромаштво, атрактивност претпостављеног животног стандарда у другим земљама, неразвијене економске и друштвене норме и стандарди, незапосленост, организовани криминал, насиље над женама и децом, дискриминација жена, корупција, политичка нестабилност, оружани сукоби и постконфликтне околности, традиционални обрасци који толеришу ропски и положај сличан ропству. Са позиције потражње, фактори који условљавају ситуације трговине људима укључују развој сексуалне индустрије и растућу потражњу за јефтиним радном снагом” (Јовановић и Галоња 2011, 42). Уколико би се ближе сагледали узроци трговине женама, могу се, као веома важни издвојити следећи: услови живота у земљи порекла, економска несигурност и дискриминација жена уз свакако веома битну економску и друштвену маргинализацију жена, насиље које трпе (било да се ради о елементима породичног насиља, било да је реч о насилном окружењу као таквом), и наравно, недостатак образовања и информисања, нарочито када је реч о младим особама.

Трговци људима користе различите методе и средства да пронађу и врбују своје жртве. Са развојем модерних технологија (интернет, друштвене мреже,...), могућности злоупотреба у овој сфери су добиле неслућене размере. Начини врбовања се разликују и најчешће су у питању обећање доброг посла, бољих услова живота и др. Према Анђелковић и сарадницима, „најопасније код трговине људима је то што врбовање често врши особа коју жртва познаје и у коју има поверења: другарица, рођак, кум, комшија, тетка, дечко, муж и сл. Трговац људима (особа која регрутује, сродник, послодавац, корумпирани службеник, превозник, онај који врши експлоатацију и организује пружање услуга) злоупотребљава поверење жртава и њихову жељу да живе боље, а често, симулирајући љубавну везу и жељу жртве да буде вољена” (Анђелковић и др. 2020, 12). Није реткост да некадашње проститутке почињу да раде као намамљивачице и да активно учествују у трговини женама (Николић-Ристановић 2002, 7).

Најчешћи начини врбовања жена у циљу примарно сексуалне експлоатације су следећи:

- „лажне пословне и друге понуде од особа које жртва познаје или у које има поверење;

- лажно забављање – младић који симулира љубавну везу са девојком, па је у неком тренутку, када стекне њено поверење, позива да пође са њим у другу земљу/град где ће окушати срећу и започети нови, срећнији живот;
- обмањујући огласи за посао у различитим медијима (новине, интернет, социјалне мреже). Послови који се нуде су боље плаћени и пружају боље услове рада него у земљи у којој потенцијална жртва живи. Лажни огласи за посао су често веома уверљиви и озбиљни. Такви огласи ће често изгледати потпуно као прави огласи у које свако може да поверује и да се пријави;
- породице – понекад због сиромаштва, понекад због неких других проблема, али понекад и због тога што родитељи верују да ће њихово дете имати бољи живот на неком другом месту, не сањајући да ће оно постати роб;
- отмица је могућ, али не превише чест начин на који неко може постати жртва трговине људима” (Анђелковић и др 2020, 12-13).

Оно што је битно нагласити, нарочито у области трговине женама, јесте то да не постоје стандардизоване карактеристике жена које постају жртве, по којима би се оне могле издвојити. Оно што се ипак може издвојити јесте чињеница да се најчешће ради о особама из маргинализованог и депривированог социоекономског окружења, али ипак то никако не значи да друге жене не могу бити жртве.

Трговина женама и сексуална експлоатација

Према Мијалковићу, „сексуална експлоатација је најзаступљенији вид експлоатисања жртава трговине људима, при чему подразумева експлоатацију тела, односно полног и сексуалног идентитета и интегритета жртве” (Мијалковић 2005, 209). Према многим мишљењима, сексуална експлоатација је један од најзаступљенијих облика експлоатације жртава трговине људима у пракси.

У том контексту, Мијалковић (2005, 209) даље дели сексуалну експлоатацију на „некомерцијалну и комерцијалну. Под некомерцијалном сексуалном експлоатацијом подразумева се сексуална експлоатација жртава трговине људима од стране лица које их је „купило”, ради задовољења његових личних или сексуалних прохтева њему блиских лица, без намере да њиховом експлоатацијом остварује противправне приходе. Комерцијална сексуална експлоатација подразумева масовну сексуалну експлоатацију жртава трговине људима ради задовољења нагонских и патолошких потреба и сексуалних прохтева неодређеног броја „власнику” познатих и непознатих лица, при чему се остварује извесна противправна корист” (Мијалковић 2005, 209).

Према Радовићу (Радовић 2007, 98), „трговина женама је врло стара појава. У Европи њен корен сеже још у античко доба, у грчку и римску цивилизацију, а постојала је и у средњем веку”. Према истраживањима из 2001. године, просек старости сексуално експлоатисаних жена из Источне Европе био је око

21 године, али међу њима има и малолетница, као и женске деце испод 14 година старости. Претежно су били из градских средина, из сиромашних породица, незапослене, скромног образовања (64% је имало нижу стручну спрему, 33% средњу, а само 3% високу стручну спрему). Половина ових жена (око 45%) има једно или више деце. Неке од њих су на овај пут кренуле са знањем мужева и уз њихову сагласност (да раде као келнерице и бекиситерке) (Радовић 2007, 100).

Према најновијем Извештају о трговини људима који се бави ситуацијом у Србији, „трговци људима жене из Србије сексуално експлоатишу у Србији, суседним земљама и широм Европе, посебно у Аустрији, Немачкој, Италији и Турској. Трговци људима децу из Србије, посебно ромску, у земљи сексуално експлоатишу, искоришћавају за принудни рад, присилно просјачење и вршење ситних кривичних дела. Стране жртве идентификоване у Србији су из Албаније, Камеруна, Данске, Малија, Нигерије и Пакистана. Хиљаде миграната и избеглица са Блиског Истока, из Африке и Азије који пролазе кроз Србију или су заглављени у Србији, изложени су трговини људима у Србији” (State Department 2020, 5). Радовић (Радовић 2007, 103) такође наводи да „према извештајима којима располаже Савет Европе, већина жртава трговине људима у Европи су жене и девојке које се искоришћавају у сексуалне сврхе. С обзиром да становници Европе током године потроше неколико милијарди евра на проституцију и друге комерцијалне сексуалне услуге, трговина женама је веома уносан бизнис. Тржиште комерцијалних сексуалних услуга умногоме утиче на пораст трговине женама”.

У контексту превенирања и спречавања трговине људима, њеног препознавања и правилног реаговања, међународне организације су упутиле државама одређене препоруке које се састоје у следећем:

- израду смерница и процедура за релевантне државне органе и службенике, као што су припадници полиције, граничне службе, службе за имиграцију у циљу брзе и тачне идентификације лица која су жртве трговине;
- обезбеђивање сарадње између одговарајућих органа власти, службеника и невладиних организација да би се омогућило идентификовање и облици помоћи лицима с којима се трговало;
- упознавањем грађана, нарочито ризичних група са могућим опасностима и последицама трговине људима, као и пружање информација које им омогућавају да траже помоћ ако им је потребна;
- осигуравање да лица која су била жртве трговине не буду кажњена за кршење имиграционих закона и за активност у коју су укључена, као последице свог положаја;
- обезбеђивање да лица која су била жртве трговине не буду у било којим околностима задржана у притвору или на други начин лишена слободе;
- обезбеђивање процедура за пријем и разматрање захтева за азил, како лица којима се трговало, тако и кријумчарених лица, тако да се увек поштује принцип невраћања (Тошић 2018, 173).

Недостатак образовања и информисања као узрок трговине женама за потребе сексуалне експлоатације

Један од стратешких циљева Стратегије борбе против трговине људима у Републици Србији јесте повећање нивоа свести о проблему трговине људима као облика модерног ропства путем неколико модалитета (активности):

- повећањем нивоа свести најшире јавности;
- повећањем нивоа свести ризичних група, а на основу резултата истраживања и њихове редовне евалуације;
- повећањем нивоа свести клијената и потенцијалних експлоататора жртава трговине људима;
- повећањем нивоа свести државних и невладиних представника који раде са групама под ризиком. (Стратегија, 111/2006).

Други стратешки циљ Стратегије борбе против трговине људима у Републици Србији јесте смањење фактора ризика и подложности проблему, а један од модалитета остварења овог циља јесте побољшање знања група под ризиком о мерама опреза које могу предузети у циљу смањења ризика од трговине људима. Ако се осврнемо на стратегијски концепт у овом домену држава у окружењу, може се уочити да Стратегија за борбу против трговине људима 2019-2024 Републике Црне Горе веома држи до превентивног аспекта одговора на изазове који се јављају у области трговине људима, нарочито женама и децом.

Према тексту поменуте Стратегије, уочено је да су поједине групе (жене и деца нарочито) посебно осетљиве категорије када је проблематика трговине људима у питању. Стога је у наредном периоду „потребно наставити са јачањем превентивних и едукативних активности усмерених на ове категорије, а у циљу отклањања могућности да постану жртве неког од облика извршења кривичног дела трговине људима. Такође, потребно је наставити са спровођењем кампања усмерених на јачање нивоа свести јавности у односу потенцијалне кориснике услуга жртава. Истовремено, неопходно је наставити са спровођењем кампања намењених широј јавности и циљаној јавности са циљем јачања свести и отпорности у односу на феномен трговине људима, безбедно коришћење интернет комуникација и друштвених мрежа. Такође, потребно је наставити у континуитету реализовати кампање које ће учинити бољу видљивост СОС телефона за жртве трговине људима” (Стратегија 2019-2024, 28) Несумњиво је да су образовање и информисаност веома значајни у домену превенирања трговине женама у циљу сексуалне експлоатације. Развијеност превентивног концепта у виду садржајне едукације и информисаности у односу на жене које су врло често социјално, културолошки, економски и политички рањива категорија, не сме никако бити занемарено.

Наиме, стварање могућности да се определи одређена друштвена реакција у односу на феномен трговине људима (нарочито женама и децом) укључује и захтева систематичан приступ, уз квалитетан систем едукације и ин-

формисаности шире јавности (а нарочито циљних група) о проблематици, опасностима и изазовима са којима се жене и деца у савременом друштву суочавају. Најзад, ажурно и темељно информисање јавности мора свакако укључити и актуелне програме супротстављања трговини људима (на националном и наднационалном нивоу), као и ресурсе којим институционални апарат располаже.

Према Галоња и Јовановић, „већина превентивних програма се одређује за то да своју сврху испуњава кроз рад на санирању антиципираних последица (на пример, семинари намењени професионалцима за њихова будућа поступања са новим жртвама трговине људима) или кроз превентивне програме намењене општој популацији (телевизијске кампање, рад са студентима, средњошколцима и слично)” (Галоња и Јовановић 2011, 78). Ауторке при томе акценат у превенирању феномена трговине људима стављају на едукативне и информативне програме различитих формата: радионице, предавања, тренинзи, семинари, трибине и кампање за подизање свести опште популације.

Оно што се у званичним извештајима такође наглашава јесте то да се „међу циљним групама којима су едукативни програми били намењени, издвајају следеће групе:

- професионалци у области заштите (потенцијалних) жртава трговине људима - социјални радници (центри за социјални рад и прихватилишта),
- представници полиције,
- Невладине организације,
- Црвени крст,
- медији,
- тужилаштва,
- судови,
- лекари,
- адвокати,
- просветни радници и запослени у просвети (укључујући и професоре грађанског васпитања)
- друге заинтересоване циљне групе: студенти и ученици средњих и основних школа
- представници рањиве популације — штићеници прихватилишта за децу и саме кориснице програма помоћи” (Галоња и Јовановић 2011, 78).

Закључак

Трговина женама за потребе сексуалне експлоатације као један од најзаступљенијих облика трговине људима, погађа све државе без обзира на степен развијености, и све друштвене групе, без обзира на финансијску сигурност, степен образовања и друге битне параметре. Извесно је ипак да се појам трговине женама као један комплексан и динамичан друштвени феномен повезује са тзв. феминизацијом сиромаштва, милитаризацијом појединих региона, рескриптивном имиграционом политиком појединих развијених земаља, или пак

са различитим дискриминаторским политикама у националним и/или регионалним оквирима. Имајући у виду суштину проблема са којима се жртве трговине људима (а нарочито жене) суочавају, овај рад је, поред општег осврта на узроке трговине људима и начелних запажања о трговини женама и елементима сексуалне експлоатације, пажњу усмерио на један од најважнијих узрока трговине женама у циљу сексуалне експлоатације у савременом друштву. Реч је о недостатку образовања и информисања.

Коришћење интернета је дефинитивно променило свет и иницирало нову „цивилизацију у настанку” у којој сексуалност није табу у форми у којој је био чак и на крају прошлог века. Овде је реч о само једном од феномена које је промовисала генерација у настанку. Грозничави захтев „све и одмах” који је *credo* армије младих људи највише се односи на сферу интимних односа и сексуалности уопште, што по некад даје шокантно бизарне резултате. Крајње симплификована сексуалност, сведена на Фројдов ниво „Ид” представља феномен који се придружио другим бројним феноменима модерног друштва од којих је генерација која наступа створила владајући поглед на живот и морално добро и зло (Бјелајац и Филиповић 2020). Наведено посебно треба имати у виду приликом верификовања индикатора за прелиминарну идентификацију жртава трговине људима, а потом и њихову едукацију.

Несумњиво је да су образовање и информисаност веома значајни у домену превенирања трговине женама у циљу сексуалне експлоатације. Развијеност превентивног концепта у виду садржајне едукације и информисаности у односу на жене које су врло често социјално, културолошки, економски и политички рањива категорија, не сме никако бити занемарено. Исто тако, систематски приступ у едукацији, као и темељна информисаност професионалаца у области заштите (потенцијалних) жртава трговине људима и социјалних радника, треба да буде примарна, како би се друштво системски што боље супротставило феномену трговине људима.

Литература

1. Анђелковић, Марија, Глигорић Маријана, Хорноф Сандра, Илић Неда, Јаураман Аша, Миленовић Филип, Радовић Ивана, и Вукасовић Тамара. 2020. *Трговина људима – приручник за вршњачку едукацију*, Београд: Astra – Anti Trafficking Action.
2. Бјелајац, Жељко. 2005. *Трговина људима – узроци и последице*. Београд: издање аутора.
3. Бјелајац, Жељко. 2016. „Подизање колективне свести и едукација младих као одговор на експанзију трговине људима.” *Култура полиса XIII* (29): 189-200.
4. Бјелајац, Жељко Ђ. и Александар М. Филиповић. 2020. „Интернет и друштвене мреже као неограничени простор за концентрацију и мултиплицирано присуство педофила”. У: „Педофилија – узроци и

- последнице”, ур. Жељко Ђ. Бјелајац и Александар М. Филиповић, посебно издање, *Култура полиса*, 29-40
5. Галоња, Александра и Јовановић Слађана. 2011. *Заштита жртава и превенција трговине људима у Србији*. Београд: Заједнички програм UNHCR, UNHCR и ИОМ за борбу против трговине људима у Србији.
 6. Јовановић, Слађана, и Галоња Александра. 2011. *Заштита жртава трговине људима у кривичном и прекршајном поступку*. Београд: Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Републике Србије.
 7. Мијалковић, Саша. 2005. *Трговина људима*. Београд: БеоСинг.
 8. Мијалковић, Саша. 2006. „Трговина људима као облик организованог криминала - основна феноменолошка обележја.” *НБП - Журнал за криминалистику и право* XII (1): 109-130.
 9. Николић Ристановић, Весна. 2002. „Трговина женама у Србији и околним земљама: обим, карактеристике и узроци”, *Темид* I (1): 3-12.
 10. Радовић, Ивана, Богићевић Јована, Анђелковић Марија, Глигорић Маријана, Теодоровић Милош, Стојиљковић Миша, Миленковић Надежда, Тодоровић Оливера, Оташевић Оливера, Лековић Саша, Савић Свенка, и Вукасовић Тамар. 2008. *Трговина људима – приручник за новинаре*. Београд: Astra – Anti Trafficking Action.
 11. Радовић, Ненад. 2007. „Трговина женама и децом у циљу сексуалне експлоатације.” *НБП - Журнал за криминалистику и право* XII (3): 95-112.
 12. Стратегија борбе против трговине људима у Републици Србији, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 111/06.
 13. Стратегија за борбу против трговине људима 2019-2024. године, Organization for Security and Co-operation in Europe, Mission to Montenegro и Министарство унутрашњих послова Републике Црне Горе.
 14. Тошић, Данијела. 2018. „Трговина женама као један од облика насиља над женама.” *Гласник Адвокатске коморе Војводине* XC (3-4): 170-182.
 15. Bjelajac, Željko. 2008. *Organizovani kriminal vs Srbija*. Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu.
 16. Bjelajac, Željko. 2014. *Trgovina ljudima-zločin protiv čovečnosti*, Novi Sad, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu.
 17. Kelly, Liz, and Regan Linda. 2000. *Stopping Traffic: Exploring the extent of and responses to trafficking in women for sexual exploitation in the UK London*, London: Home Office - Police Research Series.
 18. State Department. 2020. *Izveštaj o trgovini ljudima: Srbija* (prevod): Beograd, Astra – Anti Trafficking Action.

LACK OF EDUCATION AND INFORMATION AS A CAUSE OF TRAFFICKING OF WOMEN FOR SEXUAL EXPLOITATION

Summary: Trafficking of women for sexual exploitation, as one of the most common forms of human trafficking, affects all countries regardless of the level of development, and all social groups, regardless of financial security, level of educa-

tion, and other important parameters. Having in mind the core problems that victims of human trafficking (especially women) face, this paper, in addition to a general review of the causes of human trafficking and general observations on trafficking in women and elements of sexual exploitation, focuses on one of the most important causes of trafficking in women for sexual exploitation in modern society. We are talking, of course, about the lack of education and information. There is no doubt that education and information are very important factors in preventing the trafficking of women for sexual exploitation. The development of the preventive concept of meaningful education and information concerning women, who are very often a socially, culturally, economically, and politically vulnerable category, must not be neglected. Also, a systematic approach to education, thorough information of professionals in the field of protection of (potential) victims of trafficking and social workers, should be of key importance, for society to systematically oppose the phenomenon of trafficking.

Keywords: trafficking of women, sexual exploitation, causes of human trafficking, education, information

БОРО МЕРДОВИЋ*

Министарство унутрашњих послова
Београд

ДРАГАН ЖИВАЉЕВИЋ**

Академија за националну безбедност
Београд

UDC: 178:351.78

Прегледни рад

Примљен: 18.03.2021

Одобен: 11.05.2021

Страна: 63–78

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.05

ПРЕВЕНЦИЈА БОЛЕСТИ ЗАВИСНОСТИ КРОЗ УЧЕЊЕ О БЕЗБЕДНОСНОЈ КУЛТУРИ

Сажетак: Болести зависности представљају озбиљан глобални проблем савременог друштва, са посебним негативним утицајем на здравље деце и адолесцената. Зависност има разарајуће ефекте на физичко и ментално здравље конзумента, али такође и на његову ужу и ширу социјалну средину. Циљ рада је анализа свих врста и облика зависности са могућим импликацијама на здравље младих. Такође, у раду ће бити указано на могућности ширег превентивног деловања, нарочито учењем о безбедносној култури младих кроз школске програме. Мере супротстављања болестима зависности и њиховим последицама изискују мултидисциплинаран приступ у проучавању и креирању мера превенције, као и интеграцију свих постојећих знања и искустава релевантних субјеката. Само на основу научно проверених информација о штетности болести зависности могуће је креирати сврсисходне и ефикасне програме превенције. Доминантну и кључну улогу у том процесу има примарна превенција коју је немогуће реализовати без целокупног друштва и институција система са посебним нагласком на оне из области васпитања и образовања.

Кључне речи: болести зависности, алкохолизам, наркоманија, превенција, безбедносна култура

Увод

Зависност од психоактивних супстанци (ПАС), пушења, интернета и видео игара представља озбиљну друштвену девијацију, са снажним негативним импликацијама на јавно здравље људи у целом свету (Soremekun, 2020). Развој болести зависности доприносе пре свега индивидуални и социјални фактори као што су радозналост, жеља за идентификацијом са осталим члановима гру-

* boro.merdovic@gmail.com

** zivaljevic@gmail.com

пе, емоционална нестабилност, алијенација, избегавање суочавања са тешкоћама и незадовољствима, бежање у виртуелни свет. Углавном почиње у периоду адолесценције, највулнерабилнијем периоду развоја личности, када је личност младе особе најподложнија утицајима спољне средине. Поменути развојну фазу карактеришу формирање идентитета, откривање нових вредности, покушаји реализације сопствених интересовања, као и преиспитивање правила живота и важећих друштвених норми. У овом периоду важна су питања која се односе на успостављање адекватног односа са вршњацима и припадност жељеним друштвеним групама, избор професионалне оријентације и сопственог стила живљења, односа према ауторитетима у породици и школи, који неретко карактерише бунтовништво и негодовање у односу на наметања одређених норми и правила понашања.

У последње време све се више говори о зависности од интернета, видео игара, игара на срећу односно клађења као савремених облика зависности који такође имају несагледиве последице по психофизичко здравље адолесцената. Овакви облици понашања младих представљају друштвену девијацију, међутим, не могу се назвати зависност, уколико нису појава која има одређено временско трајање (континуитет), због чега се чешће користи термин злоупотреба.

Приступи превенцији злоупотреба супстанци су разноврсни и неуједначени па је тешко направити концепт који би задовољио стручњаке различитих профила. У литератури се сусрећемо са бројним програмима едукације у школама о штетности дрога и болести зависности. Неки програми усредсређени су само на спречавање пушења цигарета, други на злоупотребу алкохола, а неки укључују сва понашања у вези са штетним супстанцама. У програмима усмереним на злоупотребу алкохола, не постоји сагласност око тога да ли циљ треба да буде апстиненција или одговорно доношење одлука (Drufoos 1990, 151). Не постоји сагласност око тога да ли би се програми требали фокусирати само на злоупотребу психоактивних супстанци или се бавити општијим питањима везаним за предикторе болести зависности, попут породичних веза, социјалног окружења, неадекватних родитељских вештина, социјално-патолошких образаца родитеља, неадекватног школског успеха. Велики број програма усмерен је на превенцију болести зависности у контексту побољшања јавног здравља и свеобухватног здравственог образовања. То су програми са фокусом на политику превенције опште популације. Ово гледиште сугерише да ће промена понашања произаћи из примене рестриктивних закона и поштравања казнене политике као и медијском пропагандом усмереном на јавно мњење и цело друштво, а не само на млађе категорије становништва.

Како и на који начин се супротставити појединим облицима зависности? Како превенирати социопатолошке облике понашања и друштвене девијације у које свакако убрајамо и болести зависности? Да ли болести зависности посматрати као медицински или као социјални проблем? Циљ рада јесте да неке од ових нејасноћа разјасни и укаже на позитивне тенденције у превенирању болести зависности.

Дефиниција и типологија зависности

Дефиниције злоупотребе и зависности од ПАС су испреплетане са политичким, моралним и културолошким вредностима друштва. У појединим културама и друштвима одређене супстанце, иако стварају зависност, не сматрају се дрогама. Степен друштвене толеранције на конзумацију појединих супстанци је такође различит, па се тако употреба алкохола у умереним количинама у појединим срединама сматра пожељном јер „побољшава здравље”.

Приликом самог дефинисања појмова везаних за зависност не можемо а да се не дотакнемо термина „адикција”. Негде се зависност и адикција сматрају синонимима, нарочито у медицинској литератури. Низ термина везаних за адикцију (физичка зависност, губитак контроле, жудња, апстиненцијални синдром), њихово одређење у различитим наукама, уз генерални концепт адикције, дају густу и богату интеракцију значењу и разумевању овог феномена (Зобеница 2019, 234). Основна карактеристика адикције је губљење контроле. У овом случају се мисли на губљење контроле при конзумирању ПАС. Према новијим гледиштима, адикција је постала унутрашња биохемијска болест која може укључивати или не укључивати супстанцу (Shaffer 2005). Медицински стручњаци и теоретичари под адикцијом подразумевају болест мозга. Тако америчка психијатријска асоцијација (АРА/АПА) (American Psychiatric Assotiations, 2000) дефинише адикцију као: хроничну, рецидивантну, неуробиолошку болест мозга коју одликује компулзивна употреба дрога упркос негативним последицама. Међутим адикција се не може сматрати само болешћу мозга већ подразумева и бројне социолошке компоненте које је детерминишу пре свега као социо-медицински проблем. Управо због овог дуализма, адикција се у бројним научним радовима изједначава са појмом зависност. Према дефиницији Светске здравствене организације (WHO) под зависношћу се подразумева стање периодичне или континуиране интоксикације проузроковане понављањем узимањем природних или синтетичких дрога. Такође према Светској здравственој организацији, патолошка зависност је психичко, а понекад чак и физичко стање проишло из интеракције између живог организма и егзогене супстанце, које карактеришу бихевиорални одговори и друге реакције које увек укључују компулзивну потребу за конзумирање супстанце континуирано или периодично, како би се постигли психички ефекти и/или избегла нелагодност повезана са прекидом конзумирања дроге. Поред ова два термина у домаћој литератури најприхватљиви је термин „злоупотреба” која обједињује оба претходна. Термин злоупотреба је и мање пежоративан и стигматизирајући од термина зависност и адикција.

Зависност од дрога - наркоманија као пошаст савременог доба

Без обзира на социјални и материјални статус, политичко опредељење, расну и верску припадност, милионима људи широм планете дрога представља незаобилазни део свакодневних активности, од дневних ритуала до озбиљних

злоупотреба. Било да се посматра као друштвени феномен или као пуки образац индивидуалног понашања, употреба дрога је обележена као непожељна, штетна и у целини проблематична појава, која подлеже сложенем систему друштвене контроле. Утемељен међу народним споразумима, преточен у кривична законодавства суверених држава и опредмећен као прохибиција дрога, систем контроле обухвата широки сплет друштвених акција којима је циљ сузбијање и спречавање производње, дистрибуције, трговине и потрошње дрога (Радуловић 2004, 50).

Период живота у којем особа најчешће први пут проба дрогу је адолесценција. Управо на тај узраст развоја фокусиран је највећи број програма превенције. Они се најчешће односе на едукацију и информисаност о дрогама, штетним утицајима на психичко и физичко здравље, последицама по личност и социјалну средину. Према студији која је рађена у европским земљама, информисаност младих о дрогама сматрала се једним од предиктора злоупотребе ПАС. Међутим, у државама као што су Данска, Ирска, Италија, Норвешка, Шведска и Велика Британија између 84% и 89% ученика је веома добро информисано о свим дрогама, а управо те земље имају високе стопе преваленце конзумирања дрога. О дрогама најмање знају на Гренланду и у Румунији (34% и 39%). Најпознатије су марихуана (хашиш), за коју је чуло 91% ученика и хероин (89%). Мета доње најмање позната супстанца, за коју је у просеку чуло 36% ученика (од 9% на Гренланду до 79% у Ирској) (ESPAD Report 1999).

Према резултатима Националног истраживања о стиливима живота становништва Републике Србије 2014. године – коришћење психоактивних супстанци и игара на срећу, употреба илегалних дрога, бар једном у току живота, забележена је код 8,0% од укупне популације, старости од 18 до 64 године (10,8% мушкараца и 5,2% жена), са већом заступљеношћу (12,8%) код млађе одрасле популације од 18 до 34 године старости. Најчешће коришћена илегална дрога међу одраслом популацијом је канабис (марихуана и хашиш), чија је употреба, бар једном у току живота, забележена код 7,7% испитаника узраста од 18 до 64 године (10,4% мушкараца и 4,9% жена). Употреба других илегалних дрога је врло ретка, 1,6% испитаника (2,5% популације узраста 18–34) користило је друге илегалне дроге. Лекове из групе седатива и хипнотика у претходних годину дана користило је 22,4% испитаника (13,9% мушкараца и 30,9% жена).¹

- Према проф. Бјелајцу, најчешћи мотиви за конзумацију дроге када су млади у питању су (Бјелајац 2017, 488):
- уклапање у друштво
- осећај задовољства
- решавање психо-физичких проблема
- тежња да се буде успешан у друштву и „посебан”
- потреба за експериментисањем

¹ Национално истраживање о стиливима живота становништва Србије 2014. године – коришћење психоактивних супстанци и игре на срећу, Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”

Најчешћи разлози за конзумирање ПАС су притисак вршњака, потреба за ублажавањем стреса, повећаном енергијом и концентрацијом, опуштањем, ублажавањем болова, повећањем осећаја самопоштовања, бежање од стварности. Почетни мотиви узимања ПАС су углавном инспирисани жељом да се задовољи радозналост о деловању ових супстанци, потребом да се припада групи, жељом за новим искуствима, избегавањем досаде, потребом да се побегне од проблема и смање социјални страхови и несигурности (Рамах, 2001). Касније наступа фаза чешћег конзумирања супстанци које временом изазива психичку и физичку зависност. Основне карактеристике зависности су: хаби-туација, толеранција, штетни ефекти по здравље конзумента, неуспешни покушаји остављања или смањења дозе, континуирана употреба супстанце упркос сазнању да је она узрок психичког или телесног обољења, прогресивно занемаривање алтернативних задовољстава или интересовања и апстиненцијални синдром (Марић 2005).

Последице злоупотребе ПАС су бројне и у савременом друштву несagleдиве. Према последњем извештају за 2020. годину Европског центра за праћење дрога и зависности (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA)), и поред ситуације са пандемијом Ковид-19 вируса (COVID-19), већина показатеља указује да је доступност дрогама изузетно велика. Количина заплeњеног кокаина је изузетно велика, са преко 181 тоне у 2018. години, што указује на разгранату и добро организовану дистрибутивну мрежу наркотика на глобалном нивоу. Удвостручавање количина заплeњеног хероина у Европској унији и све веће заплене у Турској су забрињавајуће, као и извештаји о производњи хероина у оквиру Европске уније. Такође, канабис је постао све доступнији, као и производи који садрже или се производе из канабиса.²

Зависност алкохолног типа

Алкохолизам је једна од најраспрострањенијих болести зависности, која се манифестује као губитак способности уздржавања од прекомерне употребе алкохола, што доводи до нарушавања психичког и физичког здравља конзумента и његовог породичног и ширег социјалног живота. Етиологија алкохолизма је сложена и мултифакторска што укључује социјалне, медицинске, биолошке, економске и културне чиниоце.

Светска здравствена организација је 1951. године прогласила алкохолизам болешћу. Сходно наведеној дефиницији „Алкохоличари су особе које ексцесивно узимају алкохолна пића и чија је зависност од алкохола толика да испољавају или отворене душевне поремећаје или манифестације које утичу на њихово телесно и душевно здравље, њихове односе са другим особама и њихово добро социјално и економско понашање или пак само продроме, који наговештавају поремећаје оваквог карактера, и, према томе, такве особе треба подврћи лечењу” (Рот 1992, 148). У литератури се можемо срести са термином

² European Drug Report 2020: Trends and Developments EMCDDA, Lisbon, September 2020

„зависност алкохолног типа” који је усвојила Светска здравствена организација, уместо термина алкохолизам. Према тој дефиницији, зависност алкохолног типа јесте конзумирање алкохолних пића изнад границе које су културолошки прихваћене и у непримерено време, а којим се угрожава здравље и социјално функционисање конзумента (Димитријевић 2004). СЗО процењује да је 2010. године, широм света било 208 милиона људи који су развили алкохолизам, што представља 4,1% становништва старијег од 15 година. Алкохолизам представља типичну социјално-психијатријску болест, која се испољава поремећајем понашања, интерперсоналних односа и система вредности (Седмак 2002). Синдром зависности од алкохола представља скуп физиолошких, бихејвиоралних и когнитивних феномена када употреба алкохола за особу добија већи значај него други обрасци понашања, који су раније за особу имали већу вредност (Настасић 2011, 14).

Период у којем појединац постаје алкохоличар је дуготрајан и пролази кроз више фаза које карактерише спор и неприметни прелаз од „нормалног” конзумирања па све до стадијума хроничног алкохолизма. Почетна фаза се најчешће везује за период адолесценције док последња фаза, хроничног алкохолизма, зависи од међу фаза и интензитета и учесталости коришћења алкохола у њима. У литератури се хроничним алкохоличарем сматра особа са израженом зависношћу, која прекомерно конзумира алкохол и показује душевне поремећаје у виду губитака контроле, амнезије, делиријум тременс-а или такве манифестације које указују на оштећење његовог физичког и психичког здравља и присуство проблема социјалне и економске природе.

Конзумирање алкохола у Републици Србији широко је присутно. Оно је дубоко укоренењено у нашем друштву и нераскидиви је део већине обичајних норми и културолошких образаца, који се генерацијски преносе. На овакав начин додатно се активира и покреће комплексан системски процес настајања и развоја злоупотребе алкохола и алкохолизма, у који су укључени појединци али и њихово социјално окружење, а пре свега породица.

Све учесталији проблем са алкохолизмом запажамо код младих у периоду адолесценције, који неретко експериментишу комбиновањем алкохола и других психоактивних супстанци (седативи, амфетамини и др.). У популацији узраста од 18 до 64 године старости, више од 70% становника је барем једанпут у последњих 12 месеци конзумирало алкохолно пиће, од чега су 82,1% мушкараца и 62,4% жена.³ Трећина одраслог становништва у Републици Србији (31,6%) је према подацима из 2006. године, у 30 дана која су претходила истраживању конзумирала алкохол два до три пута. Према резултатима истог истраживања, свакодневно конзумирање алкохолних пића је у Републици Србији било присутно код 3,4% становништва.⁴

³ Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”. Национално истраживање о стилевима живота становништва Србије 2014. године : коришћење психоактивних супстанци и игре на срећу. Београд, 2014.

⁴ Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”. Здравствено-статистички годишњак Републике Србије 2012. Београд, 2013

Злоупотреба алкохола и алкохолна зависност су чешћи од било ког другог поремећаја злоупотребе супстанци и његовепоследице су свеобухватне и подмукле (Cook & Abreu 1998). Поремећаји који су повезани са алкохолом седеле на три групе (Powers 2007, 350):

- поремећаји у којима алкохол директно утиче на мозак (интоксикација, делиријум, халуцинације),
- поремећаји повезани са ефектима алкохола на понашање,
- поремећаји повезани са трајним дејствима алкохола (као што је амнестични поремећај)

Према подацима СЗО у свету сваке године 3,3 милиона људи умре од последица конзумирања алкохола. У старосној групи од 15 до 29 година, 320.000 смртних случајева у свету се може повезати са употребом алкохола, што чини 9% свих узрока смрти у структури умирања у овој старосној групи (WHO, 2010). Посебан проблем у готово свим земљама представља значајно повећање алкохолне интоксикације међу младим људима. Сваке године преко 55.000 младих Европљана умире због последица злоупотребе алкохола (један од четири смртна исхода у Европи код младих мушкараца од 15 до 29 година, повезан је са алкохолом (WHO, 2006). После депресије, то је ментални поремећај који у највећем броју доприноси глобалној инвалидности. Узимајући у обзир године живота изгубљене због преране смрти, као и године проживљене са инвалидитетом, штетни ефекат конзумирања алкохола је још већи и представља удео од 10,8% оптерећења болестима у региону. Посебно значајан здравствени, али и економски проблем представља штетна употреба (злоупотреба) алкохола без знакова зависности од алкохола као болести (саобраћајни удеси, друге несреће, туче, убиства, затим оштећења јетре, кардиоваскуларна обољења итд.)⁵

Други облици зависности: интернет, пушење, коцкање

Током последњих деценија препозната је нова група зависности, такозвана „бихејвиорална зависност или зависност од не-дроге”. У ову групу спадају патолошко коцкање, компулзивна куповина, зависности од нових технологија (телевизија, Интернет, социјалне мреже, видео игре), радохелизам, зависност од секса. Зависности од супстанци и бихејвиорална зависност показују сличне феноменолошке особине, попут жудње, толеранције и апстиненције. Контрoверзно је међутим, да ли све или бар неке од њих треба сматрати стварним поремећајима или само „нормалним”, мада екстремним понашањем. Тренутно, зависност од нових технологија привлачи велику пажњу због значајног друштвеног утицаја коју има у савременом друштву (Adams 2016).

⁵ Уредба о Националном програму превенције штетне употребе алкохола и алкохолом узрокованих поремећаја у Републици Србији: 115/2017-3, Службени гласник РС: 115/2017

Зависност од интернета и видео игара

Може се рећи да је савремено друштво - друштво безброј осветљених екрана. Ти екрани нису само дводимензионална представа традиционалних медијских садржаја, напротив – они су средство којим се остварује највећа међуповезаност људи и садржаја. Дигитална револуција захватила је све сегменте друштва и изменила начин на који људска бића функционишу чак и на свакодневном нивоу, од социјализације до пословања, обухвативши и највећи део ствари између (Бјелајац и Филиповић 2021, 52). Интернет зависност је дефинисана као скуп понашања и сазнања повезана са употребом Интернета, која резултирају негативним личним и професионалним последицама по корисника (Price 2011, 40). Зависност од интернета је психијатријски поремећај са снажним негативним последица мана психо-социјално, радно, породично, финансијско и економско функционисање личности. Иако не постоји научни консензус о томе да ли је зависност од интернета психолошки или психијатријски поремећај, постоје озбиљна истраживања која заступају оба става (Вјелајац & Filipović 2020, 242).

Кимберли Јанг (*Kimberly Young*), која је указала на проблем интернет зависности и формирала тест за откривање интернет зависности (IAT- internet addiction test), сматра да је потребно да нека особа испуни пет или више од осам критеријума у трајању од шест месеци да би се назвала интернет-зависником. У питању су следећи критеријуми: окупираност објектом зависности, толеранција на употребу интернета, појава симптома апстиненцијалне кризе при покушају смањења употребе или при лишавању интернета (анксиозност, депресија, раздражљивост), не могућност контроле над употребом интернета, на интернету се остаје дуже или му се приступа чешће него што је планирано, појава проблема у социјалним односима, у школи, на послу, услед употребе интернета, скривање реалног времена које се проводи на интернету (обмањују се породица, колеге, терапеут), перципирање интернета као начина да се побегне од проблема (анксиозност, туга, кривица) (Росић 2019, 53). Друга схватања усмеравају фокус на проблематичну употребу одређених аспеката интернета, на пример видео игре, порнографија, друштвени медији итд. У овом приступу интернет представља само платформу или комуникационо средство за постизање онога што је заиста предмет зависности.

Једна од нежељених последица коришћења интернета јесте велика заокупљеност младих видео играма. Не желећи да се њихова деца издвајају из клишеа који вршњаци прокламују, родитељи својој деци потпуно некритички купују поједине видео игре. У почетку су те игре замена за родитељску бригу и надзор и представљају „могућност” родитеља да одморе, јер су деца окупирана играњем. Касније то прелази у бригу због превишеведеног времена за рачунаром, у играоницама, лошег успеха у школи, губитка радних навика, отуђености од вршњака и друштва, стварања супкултуре играча и низа других последица које утичу на развој младих. Најтежа последица учесталог играња видео игара је стварање зависности која све више добија на значају и изискује озбиљну интервенцију стручњака различитог профила (Бјелајац и Мердовић 2019, 55).

Зависност од пушења (никотинска зависност)

Пушење представља озбиљан социјални проблем са великим импликацијама на јавно здравље. Према појединим истраживањима у западним земљама тренутно пуши 25-30% опште популације. Употреба дувана је главни превремени узрок смрти у САД, одговоран за више од 400.000 смртних случајева годишње. У САД-у и Европи, 70% свих пушача покушало је да престане да пуши барем једном, али само око 6% њих је успело да одржи апстиненцију (Giuseppe Di Giovanni 2012). У никотинском апстиненцијалном синдрому јављају се: жудња, депресија, поремећен сан, умањене способности за извођење одређених задатака, сув или продуктиван кашаљ, повећан апетит, успорен рад срца (АРА).

Никотин је јака психоактивна супстанца која, попут осталих дрога, доводи до промена у мозгу стварајући снажну зависност, толеранцију и апстиненцијалне тегобе приликом престанка узимања. Основа зависности од никотина је комбинација позитивних појачања попут побољшања расположења и избегавања негативног емоционалног стања произведеног удисањем никотина (Dani & Heinemann 1996). Никотинску зависност карактерише већина симптома који су присутни и код зависности од ПАС, међутим пушење је друштвено прихваћено, јер не изазива штетне последице нити проблеме у социјалном функционисању конзумента као ПАС, па се и мерама превенције придаје мањи значај. И поред тога, бројни стручњаци истичу да је развој толеранције и физичке зависности код никотина сличан као и код других психоактивних супстанци (Henningfield 1986).

Зависност од коцкања

Коцкање је распрострањен, легалан, друштвено прихватљив и свима доступан облик забаве (Бошковић-Ђукић 2009). То је активност трошења новца или других вредности са надом у повећани принос, али уз ризик потпуног губитка (Wurtzburg 2019). Од најранијег развоја људског друштва коцкање и игре на срећу су представљале вид забаве. У савременом друштву, то је законом дефинисана активност, од које њени организатори остварују велике приходе. Преваленца коцкања у општој популацији варира широм света. У Северној Америци, заступљеност коцкања у популацији одраслих се креће од 0,4 до ~ 2% (Hodgins et al. 2011) у Норвешкој од 0,2%, а у Хонг Конгу до 5,3% (Wardle et al. 2007). Због великог обрта новца и прихода, коцкање је често повезано са организованим криминалом, нарочито када је у питању илегално клађење.

Коцкање само по себи није друштвени поремећај. Као вид забаве и разоноде, оно углавном представља социјално и друштвено прихватљиво понашање, док се патолошко коцкање или зависност од коцке јављају у оним случајевима када жеља за коцкањем надвладава све остале социјалне категорије.

је. Патолошко коцкање изазива негативне импликације у свим сферама живота конзумента. Најчешће се манифестује кроз запостављање породице, социјалних мрежа, радних и школских обавеза.

Мотиви за коцкање су различити, али се могу груписати у пет категорија. Према Биндеу (Binde 2009) то су: нада да ће се освојити главна награда, друштвена награда (социјализација, такмичење, престиж који обезбеђује добитак и/или исказивање вештине), интелектуални изазов, промена расположења (услед узбудљивог карактера већине игара) и шанса за победом. Коцкање најчешће представља зачарани круг из ког појединац тешко може да изађе без помоћи стручњака и подршке блиских људи (родитељи, школа, брачни друг или партнер, пријатељи). Најпре долази до проблема финансијске природе због чега долази до задужења код породице и пријатеља, што доводи да нарушавања односа на овим нивоима. Ескалацијом проблема и упоредо губитком подршке у породици и окружењу, долази до напуштања школе и губитка посла, повезивања са тзв. зеленашима и особама из криминогене средине, алијенације из дотадашњих социјалних мрежа и друштвених дешавања и на крају отуђења од себе самог, са свим последицама по физичко и ментално здравље конзумента. Коцкање као болест зависности је често непосредно повезано са криминалом кроз илегално коцкање, вршење кривичних дела у циљу доласка до новца неопходног за коцкање или враћање дуга насталог коцкањем и др. Такође, повезано је са другим облицима зависности (ПАС, пушење) и веома ретко је изолован проблем.

Узроци и последице болести зависности

Болести зависности су мултикаузалне и на њихово јављање утиче широк спектар индивидуалних и социјалних чинилаца. Као значајни друштвени фактори за употребу ПАС наводе се толеранција друштва према узимању ПАС, непостојање или непоштовање норми и закона који се односе на продају алкохола, постојање илегалног тржишта за продају ПАС, дезорганизација друштва, економска криза (Драгишић-Лабаш С., Милић М. 2007). Један од често помињаних друштвених фактора је породица. У значајне породичне факторе спадају ставови породице према ПАС – пермисивност, чак и подстицање, одсуство или недоследност породичних правила у вези са понашањем њених чланова, породични и брачни конфликти, слаба кохезија (одсуство блискости и позитивних односа) (Ђукановић; 2000). Истраживање фактора ризика за злоупотребу ПАС је показало да међу ученицима који сматрају да немају адекватну родитељску пажњу 17,5% континуирано пије, а 14,2% уопште не пије. Ученици који имају адекватну пажњу родитеља у 10,9% пију континуирано, а у 22,9% случајева не пију уопште. У породицама у којим се проблеми не решавају 27% пије континуирано, а 10,5% не пије. За разлику од њих, у породицама у којим се проблеми решавају пије 8,2%, док уопште не пије 24% (Дицков, Јовановић 2020, 45). Фактори ризика који су повезани са употребом дрога током тинејџерских година укључују смањен ниво самопоштовања, ниску религиозност,

лош школски успех, одбацивање родитеља, породичну дисфункцију, злостављање, недовољну или претерану контролу родитеља и развод (McMahon 1994). Према појединим студијама, екстернализовани проблеми међу којима се издвајају поремећај понашања и поремећај са дефицитом пажње и хиперактивност (Attention Deficit Hyperactivity Disorder – ADHD), представљају ризико фактор за болести зависности у адолесцентном добу (Kramer & Loney 1981).

Последице које изазивају болести зависности су бројне и погађају све аспекте живота појединца, а уједно имају негативне импликације по ужу и ширу социјалну средину. Најчешће се у литератури срећемо са истраживањима која су испитивала негативне последице зависности од ПАС иако последице и других облика зависности нису занемарљиве. Последице можемо категоризовати у оне које погађају самог конзумента (личне), породичне и социјалне. Када говоримо о личним последицама најчешће мислимо на широк спектар ефеката који утичу на психо-физичко здравље. Психички ефекти огледају се пре свега у остваривању осећаја задовољства и еуфорије. Осећај задовољства захтева повремено или редовно узимање супстанце у циљу стварања пријатног расположења или ради избегавања пријатног расположења (WHO). Физичку зависност карактерише „прилагођено (промењено) стање организма, које се, после престанка уношења супстанце која изазива зависност, манифестује физичким поремећајима” (WHO). Физичка зависност је стање које се развија као последица адаптације (толеранције) изазване ресетовањем хомеостатских механизма у одговору на поновљену примену супстанце (O’Brien 2001). Уколико се нагло престане са конзумирањем супстанце која изазива зависност настаје дисбаланс и физички поремећај у организму који се назива апстиненцијални синдром. Манифестације апстиненцијалног синдрома су различите код различитих супстанци које корисник уноси у организам. Најчешће долази до поремећаја рада срца и унутрашњих органа, праћен је боловима, знојењем, тахикардијом, повраћањем, мучнином. Поновним уношењем супстанце, апстиненцијални синдром брзо нестаје. Управо то је један од највећих мотива који зависника тера да поново унесе супстанцу у организам. Нежељени ефекти које изазива зависност суанксиозност, умор, депресија, слаба моторика, поспаност, повраћање, грчеви мишића, конвулзије, делиријум. Најтежа последица коју зависност изазива је смрт особе-корисника.

Породица зависника трпи бројне последице које се најчешће односе на нарушене породичне односе, недостатак пажње и љубави, насиље у породици, алијенацију од породице, развод, бекство од куће и др. Негативни ефекти зависности рефлектују се и на ужу и ширу социјалну средину. Код адолесцената се то види кроз бекство из школе, запостављање школских обавеза, напуштање школе, насилничко понашање и агresiју према вршњацима и наставницима. Код одраслих се манифестује кроз лош учинак на послу, неефикасност, повреде на раду (себе или других), повећане трошкове лечења и рехабилитације, трошкове судских поступака услед извршења кривичних дела и бројне друге посредне негативне ефекте као што су изазивање саобраћајних незгода, вршење кривичних дела како би се дошло до наркотика, проституције, насилничког понашања под дејством супстанци и сл. Поред индивидуе, њене породице и

блиских социјалних мрежа, друштво у целини сноси одређене консеквенце, које су директно или индиректно повезане са болестима зависности.

Превенција болести зависности

Превенција и борба против болести зависности изискују мултидисциплинарни приступ и укључивање свих капацитета друштва. Заштита јавног здравља је основа овог концепта, који обухвата мере лечења, рехабилитације, ресоцијализације и реинтеграције зависника у друштвену заједницу. Превенција употребе супстанци које изазивају зависност (ПАС, дуван) и понашања која стварају зависност од интернета и видео игара, представља примарну кару у заштити и унапређењу здравља опште популације. Спровођење превентивних мера захтева синергијско деловање надлежних државних органа, цивилног сектора и медија, као и развијање партнерства и наднационалних пројеката у циљу размене искустава и глобалног истосмерног деловања.

У основи превентивних мера, акценат се ставља на примарну или општу превенцију, која је усмерена на спречавање појединих облика зависности или утицаја на опште јавно здравље популације. У питању је низ мера на пољу едукације, психотерапије, социотерапије или пак на легислативном нивоу. У складу са међународном праксом, Србија је инкорпорирала низ легислатива из ове области у своје позитивно законодавство, које стављају акценат на превентивно поступање. То су пре свега стратегије о спречавању злоупотребе дрога, алкохола, пушења у чију су операционализацију укључени различити профили стручњака: лекари, психолози, дефектолози и социјални радници, али и наставници, васпитачи, правници, економисти, свештеници.

Улога породице ванредно је важна у спровођењу мера превенције болести зависности. Период адолесценције је вулнерабилан на утицаје спољашње средине, тако да је породица основ социјализације својих чланова нарочито у овом узрасном добу. Квалитет породичног система и позитивност друштвеног окружења индукују психолошки дизајн личности. Због тога је од посебне важности едуковати породицу и родитеље како да помогну деци да се социјализују на прави начин и избегну све „замке спољног света”. Едукација родитеља и ученика у школи је у основи скоро свих програма опште или генералне превенције, када се ради о болестима зависности. Будућност таквог приступа требало би да представља едукација ученика о безбедносним претњама које их могу довести до зависности од ПАС и пушења, али и других облика зависности. Најсвеобухватнији приступ таквом образовању представљало би увођење безбедносне културе као засебног наставног предмета у оквиру којег би се деци презентовали сви штетни утицаји различитих супстанци и облика зависности. Такође би требало обухватити и друге облике заштите безбедности деце, пре свега од криминалног понашања, делинквенције, друштвених девијација, проституције, полно преносивих болести, трговине децом и сл.

Закључак

Болести зависности према резултатима бројних истраживања и студија представљају неинфективну епидемију 21. века. Оне су саставни део свакодневног живота и преломна тачка судбине зависника, а уједно посредно дубоко прожимају све сфере друштва (економске, политичке, социјалне). Непосредно најозбиљније последице остављају на здравље, социјалну благодет и општу сигурност савременог друштва. Због последица које изазивају поједини облици зависности неопходно је унапредити дијагностику, лечење, рехабилитацију, развијати превентивне програме са циљем заштите јавног здравља, али и успешне ресоцијализације и реинтеграције појединца.

Нагли и континуирани раст различитих врста зависности и девијација код деце и адолесцената довео је до потребе за психолошким праћењем деце у образовном окружењу. Још један приоритетни задатак је стварање сигурног окружења за детињство кроз едукацију родитеља и наставника. Осећај несигурности који све више доминира у популацији младих, због знатног утицаја негативних друштвених дешавања, изискује веће напоре у едукацији младих о заштити своје безбедности и повећања нивоа безбедносне културе. Сви релевантни фактори једног друштва на мултидисциплинаран начин, морају узети учешће у креирању мера политике превенције болести зависности и других облика асоцијалног и делинквентног понашања, у склопу корпуса мера усмерених на подизање нивоа здравља и безбедности читавог друштва, а нарочито њених највулнерабилнијих грађана - младих.

Литература

1. Adams, Margaret. 2016. Internet Addiction : Prevalence, Risk Factors and Health Effects. Nova Science Publishers
2. Binde, Pier. 2009. Exploring the impact of gambling advertising: An interview study of problem gamblers. International Journal of Mental Health and Addiction, 7(4), 541–554.
3. Bjelajac, Željko & Aleksandar Filipović. 2020. INTERNET ADDICTION DISORDER (IAD) AS A PARADIGM OF LACK OF SECURITY CULTURE. The Culture of Polis, year XVII (2020), no. 43, pp. 239-258.
4. Bjelajac, Željko & Boro Merdović. 2019. Influence of video games on pro-social and anti-social behavior . The Culture of Polis, year XVI (2019), no. 43, 53-65.
5. Dani Jon & Stephen Heinemann. 1996. Molecular and cellular aspects of nicotine abuse. Neuron, 16, 905-908.
6. Dryfoos, Joy. 1990. Adolescents at Risk : Prevalence and Prevention. New York: Oxford University Press
7. European Drug Report 2020: Trends and Developments EMCDDA, Lisbon, September 2020, последњи приступ 11.3.2021.
www.emcdda.europa.eu/publications/edr/trends-developments/2020_en

8. Giuseppe Di Giovanni. 2012. Nicotine Addiction: Prevention, Health Effects and Treatment Options. Nova Biomedical.
9. Henningfield, Jack. 1986. How tobacco produces drug dependence. In J. K. Ockene (Ed.), The pharmacologic treatment of tobacco dependence: Proceedings of the World Congress (19–31). Cambridge, MA: Institute for the Study of Smoking Behavior and Policy.
10. Hodgins, David, Jonathan Stea & Ernest Grant. 2011. Gambling disorders. *Lancet.*, 378, 1874-1884
11. Kramer John & Loney Jan. 1981 Childhood hyperactivity and substance abuse: a review of the literature. In: Gadow KD, Bialer I, eds. *Advances in Learning and Behavioral Disabilities*, vol. 1. Greenwich, Conn: JAI Press.
12. McMahon Robert. 1994. Diagnosis, assessment and treatment of externalizing problems in children: the role of longitudinal data. *J Consult Clin Psychol.* 62(5):901-917.
13. O'Brien, Charles. 2001. Drug addiction and drug abuse, In, Goodman & Gilman's *The Pharmacological Basis of Therapeutics*, 10th edition. (Hardman, J.G., Limbird, L.E. and Goodman Gilman, A., eds.) McGraw-Hill (Medical Publishing Division), New York, Chicago, San Francisco, Lisbon, London, Madrid, Mexico City, Milan, New Delhi, San Juan, Seoul, Singapore, Sydney, Toronto, 621–642.
14. Shaffer, Howard. 2005. From disabling to enabling the public interest: Natural transitions from gambling exposure to adaptation and self-regulation. *Addiction*, 100(9), 1227–1230.
15. Soremekun, Rebecca. 2020. *The South African Journal of Psychiatry: SAJP: the Journal of the Society of Psychiatrists of South Africa* Volume: 26 (2020) ISSN: 1608-9685 Online ISSN: 2078-6786
16. The 1999 ESPAD Report: Alcohol and Other Drug Use Among Students in 30 European Countries, Stockholm, December 2000; последњи приступ 13.3.2021. www.espad.org/content/1999-espad-report-alcohol-and-other-drug-use-among-students-30-european-countries
17. Wardle, Heather, Kery Sproston, Jim Orford, Bob Erens, Mark Griffiths, Rochele Constantine & Susan Pigott. 2007. *British Gambling Prevalence Survey 2007*. London: National Center for Social Research.
18. Wurtzburg, Susan J. 2019. „Compulsive Gambling.” *Salem Press Encyclopedia of Health*.
19. Бјелајац, Жељко. 2017, Безбедносна култура-умеће живљења, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад
20. Бошковић-Ђукић, Даница. 2009. Улога породице у превенцији патолошког коцкања. *Здравствена заштита* 38, (4): 31-36.
21. Димитријевић, Иван. 2004. *Болести зависности*. Београд: КИЗ Центар
22. Дицков, Александра и Мирјана Јовановић., 2020. Истраживање фактора ризика злоупотребе психоактивних супстанци међу младима у Републици Србији, Институт за истраживање и развој добрих пракси
23. Драгишић-Лабаш Слађана и Милан Милић. 2007. Болести зависности као болести друштва, породице и појединца. *Социологија*, 49(1): 31-43.

24. Ђукановић, Борислав. 2000. Превенција, лечење и истраживање алкохолизма у београдском Заводу за болести зависности. у: Димитријевић И, исар. Болести зависности: развој активности на превенцији, лечењу, едукацији и истраживању у Југославији. Београд: Медицински факултет.
25. Зобеница, Адела. 2019. „Адикција: болест и/или социјални конструкт „Социолошки преглед, vol. LIII, no. 1, стр. 233–253
26. Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”. Здравствено-статистички годишњак Републике Србије 2012. Београд, 2013.
27. Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”. Национално истраживање о стиловима живота становништва Србије 2014. године : коришћење психоактивних супстанци и игре на срећу. Београд, 2014.
28. Марић, Јован. 2005. Клиничка психијатрија, Београд, Меграф-Београд, 2005.
29. Настасић, Петар. 2011. Екосистемски приступ алкохолизму. Београд: Публикум.
30. Национално истраживање о стиловима живота становништва Србије 2014. године – коришћење психоактивних супстанци и игре на срећу, Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”
31. Радуловић, Драган. 2004. „Социолошки аспекти злоупотребе психоактивних супстанци” у „Болести зависности” ур. Миловановић Димитрије и др. Европски центар за мир и развој (ЕСРД), 50-62.
32. Рамах, Александар. 2001. Психоактивне супстанце. Београд: Интерпринт.
33. Росић, Марија. 2019. „Болести зависности које нису узроковане психоактивним супстанцама” *Psymedica* 8(1-2): 52-56
34. Рот, Никола. 1992. Улога психолога у лечењу алкохоличара. Београд, Издавачко предузеће Рад
35. Седмак, Томислав. 2002. Превенција алкохолизма у XXI веку. Сијаринска бања: XVIII саветовање терапеута болести зависности.
36. Уредба о Националном програму превенције штетне употребе алкохола и алкохолем узрокованих поремећаја у Републици Србији: 115/2017-3, „Службени гласник РС” 115/2017.

PREVENTION OF ADDICTIVE DISEASES THROUGH LEARNING ABOUT SAFETY CULTURE

Summary: Addiction diseases are a serious global problem of modern society, with a special negative impact on the health of children and adolescents. Addiction has devastating effects on the physical and mental health of the consumer, but also on his narrower and wider social environment. The aim of this paper is to analyze all types and forms of addiction with possible implications for the health of young people. Also, the paper will point out the possibilities of wider preventive action, especially by learning about the safety culture of young people through school programs. Measures to combat addiction diseases and their consequences require a multidisciplinary approach in the study and creation of prevention measures, as well as the

integration of all existing knowledge and experiences of relevant subjects. Only on the basis of scientifically verified information on the harmfulness of addiction, it is possible to create purposeful and effective prevention programs. The dominant and key role in this process is played by primary prevention, which is impossible to implement without the entire society and institutions of the system, with special emphasis on those in the field of upbringing and education.

Keywords: addiction, alcoholism, drug addiction, prevention, safety culture

СЛАВИМИР Љ. ВЕСИЋ*

КП „Београдски водовод и канализација”
Београд

UDC: 004.6:351.78

Прегледни рад

Примљен: 04.02.2021

Одобрен: 12.04.2021

Страна: 79–96

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.06

УТИЦАЈ БЕЗБЕДНОСНИХ ИЗАЗОВА У УПОТРЕБИ ИНТЕРНЕТА И МОБИЛНИХ АПЛИКАЦИЈА НА КРЕИРАЊЕ БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ

Сажетак: Нарастући број претњи и изазова из сајбер простора, услед све веће употребе Интернета и мобилних апликација као никада раније, захева спровођење безбедносних политика које имају за циљ да очувају информационо-комуникациона средства предузећа. Безбедност се остварује кроз један део мера које су техничко-технолошке природе, а други део је везан за деловање људи у организацији. Познато је да људи чине најслабију карику, а безбедносна култура има за циљ да делује на људе тако да усвоје одређена понашања, изграде навике и успоставе комуникације на начин да могу да одговоре на претње из сајбер простора. Информациона безбедносна култура се успоставља и одржава спровођењем програма који имају за циљ да људе припреме за садашње и будуће изазове из сајбер простора. Једног дана млади људи ће ступити у радни однос, али до док не дође до тог тренутка родитељи у синергији са школским установама треба да их усмере тако да прихвате одређена понашања и норме. Безбедносна култура на тај начин осигурава да се од најранијих дана очува њихова безбедност, па је с тога на различитим нивоима образовања потребно развити програме који ће то и омогућити.

Кључне речи: информациона безбедносна култура, оквир безбедносне културе, креирање безбедносне културе, сајбер безбедност, безбедност младих

Увод

Издазак светске глобалне мреже повезаних рачунара, Интернета, из круга научне и академске заједнице повезује се са креирањем World Wide Web-а (општеприхваћено Web) и појавом првих претраживача, почетком 90-их година прошлог века. Од тог времена, па до данашњег дана најпознатија глобална мрежа је доживела огромну експанзију. Многи сервиси који се могу користити

* vesic.slavimir@gmail.com

кроз модел услуге Интернета, као што су електронска пошта, претраживање, гледање, креирање и размена различитог садржаја: докумената, слика, видео снимака, и тд., затим повезивање са пријатељима и одржавање контаката у форми социјалних мрежа, чета и тд. су постали неизоставни део наше реалности. Једна од његових најважнијих карактеристика је свеprisутност, која омогућава повезивање било где и било када. Континуално побољшање приступа Интернету, а посебно путем бежичних мрежа, уз тренд опадања цене сензора и актуатора, као и минијатуризацију, а при томе и све веће усвајање парадигме рачунарства у облаку, доводи до огромног пораста у повезивању различитих уређаја на светску мрежу, познатијих под називом интернет „ствари”. Почетна идеја комуникације која се остваривала између људи, проширена је тако да људи имају интеракцију са различитим „стварима”, а „ствари” такође имају интеракцију међусобно. GSMA удружење које заступа интересе мобилних оператера предвиђа да ће до краја 2025. на мрежи бити око 25 милијарди интернет „ствари” (Research and Markets 2020). Због потребе за увећаним опсегом на глобалном нивоу све више се убрзава усвајање верзије 6 IP комуникационог протокола, који је срж Интернета.

Пре скоро четири деценије појавили су се први мобилни телефони са веома ограниченим функционалностима као што су аларм, калкулатор и календар и тд. Временом је цена мобилних уређаја опадала, па су самим тим били прихватљивији за ширу популацију, што је отворило могућност да се додају нове и прошире постојеће њихове функционалности. Тадашњи произвођачи мобилних уређаја су употребу Интернета преко видели као добар начин привлачења клијената и понудили су им WAP, који је заправо представљао осиромашену верзију HTTP-а, протокола који је кључан за Web. Услед лошег корисничког искуства WAP није широко прихваћен, тако да се масовна употреба светске мреже на мобилним уређајима пролонгирала све до појаве паметних телефона. Паметни телефони, као мултифункционални уређаји, допринели су смањење тржишта многобројних уређаја као што су GPS, MP3 плејери, диктафони, фотоапарати и тд. Корисници су од њихових почетака у масовној употреби појавом iPhone-а 2007. године, видели многобројне бенефите, па се интеракција са паметним телефонима и екранима на додир веома брзо прихватила. Временом како се тржиште мобилних апликација увећавало корисници су све више користили апликације и то је довело до тога да је данас живот за већину популације готово незамислив без употребе барем неке од мобилних апликација на дневном нивоу. Према неким истраживањима типичан корисник паметног телефона око 63 пута дневно провери свој телефон, просечан корисник у САД има инсталирано око 100 апликација, 87% корисника користи паметни телефон барем 1 сат пре спавања, док 69% користи барем 5 минута пре спавања, око 7 милијарди људи широм света користи мобилне телефоне до краја 2021. године, до краја 2022. број преузетих апликација ће достићи 258 милиона по години (Mroczkowska 2021). Ови наводи показују да је количина интеракције остварена путем паметних телефона огромна и да је за већину корисника то незаменљив уређај. Већина апликација која се развија за мобилни телефон у својој позадини користи Интернет, да би размењивала податке са удаљеним

серверима било да се они налазе у облаку или унутар саме фирме, што показује да Интернет као платформа је готово незаменљив део интеракције просечних корисника. Мрежни саобраћај се додатно интензивира и појавом релативно нових хибридних облика апликација, као што су нпр. Progressive Web Apps, које имају за циљ да понуде најбоље од нативних и мобилних Web апликација (Vesić 2016). Оне имају за циљ да побољшају интеракцију са крајњим корисницима и повећају употребу уређаја.

Сајбер простор је небезбедно место на којем постоје и константно се развијају нови моделитети угрожавања безбедности, јер начин на који функционишу комуникациони протоколи и рачунарске мреже, па тиме и Интернет дају могућност злонамерним актерима да познавањем механизма самих мрежа наруше поверљивост, интегритет и расположивост. Имајући у виду да поменути претње нису усмерене искључиво на нарушавање безбедности информатичко-комуникационе инфраструктуре и самих информација, већ могу бити опасне и по људски живот, највећу пажњу треба посветити њиховој превенцији и то од нивоа појединца и организација до нивоа саме државе (Vjelajac and Vesić 2020). У том смислу, дефинишу се мере техничке и технолошке природе које је потребно спровести, а које су најчешће део дефинисаних политика организације. Ипак, најслабију карику у том ланцу чине запослени, тј. лица који својим понашањем не поштују свесно или не прописане безбедносне политике и тиме омогућавају злонамерним појединцима и организацијама да искористе рањивости разних информатичких система. Безбедносна култура има за циљ да умањи безбедносне претње запослених у организацији по информационе системе саме организације и она се спроводи дефинисањем низа мера. Поменуте се састоје у подизању свести путем тренинга и разних видова едукације, као и спровођењу специфичне комуникације са тимом запослених који су задужени за информатичку безбедност. Познавањем претњи које могу наступити из сајбер простора могуће је идентификовати потенцијалне претње, дефинисати мере које би запослени требало да поштују, радити на њиховом развоју и тиме обезбедити подизање безбедносне културе на потребан ниво тако да те претње буду сведене на прихватљиву меру.

Деца и млади људи у данашње време све више користе Интернет и разне мобилне апликације и то од најранијих дана. Дакле, један део њиховог живота, а пре него што започну свој радни век, обележен је интеракцијом у дигиталном свету. У том свету постоје многобројне опасности са којима они могу да се суоче, а међу најпознатијима су: Интернет педофилија, дигитално насиље и Интернет зависност. Тада је потребно да родитељи, заједно са програмима осмишљеним у основним и средњим школама делују на њих да усвоје одговарајуће понашање и навике у вези безбедносне културе у дигиталном свету.

Безбедносни изазови у употреби Интернета и мобилних апликација

Перманентан напредак у развоју информационих технологија, заједно са могућностима реализације нових и ефикаснијих пословних модела уз све већу

интеграцију различитих дигиталних сервиса води ка све већој употреби Интернета. Поменути тренд доводи до нарастања претњи из сајбер простора, при чему поред старих начина угрожавања безбедности, појављују се и нови модалитети. Сада ћемо навести неке нападе и претње који су упућене или повезане са запосленима од којих се очекује да реагују на адекватан начин и спрече опасност.

У првом реду је свакако фишинг (*phishing*), као дигитална форма социјалног инжењеринга која користи лажне е-mail-ове који имају аутентичан изглед у којима се траже информације од корисника или се упућују на лажни Вебсајт који захтева информације (Stallings 2018, 124). Те информације су најчешће шифра и лозинка за приступ и број кредитне картице, а понекад и сам новац. Е-mail делује као да је послат са неког извора важног за крајњег корисника, која има за циљ да га убеди да отвори његов прилог, у којем се налази одређени малициозни програм или да кликне и из претраживача отвори URL адресу лажног Вебсајта (The European Union Agency for Cybersecurity 2020a). Напреднија варијанта овог напада је спир фишинг (*spear phishing*) у којем је мета којој се прослеђује е-mail веома добро истражена од стране нападача који шаље добро конструисану поруку тако да мета не може да се посумња у њену аутентичност. Најчешће се употребљава у домену пословања и као прилог може да садржи злонамерне програме који су прерушени у форму лажних фактура, пословних докумената или неких других садржаја која су предмет пословања и која су очекивана од стране примаоца (Stallings and Brown 2018, 232).

Једна од веома честих превара која користи спир фишинг је *Business Email Compromise*, скраћено ВЕС. Ова форма преваре је идентификована од стране FBI-а као најчешћа форма финансијске преваре путем Интернета, која има различите облике, а најчешћи су (FBI n.d.):

- продавац са којим компанија послује прослеђује фактуру са ажурираном адресом примаоца
- генерални директор компаније тражи од свог помоћника да купи поклон картице које ће послати као награду запосленима, где директор пита за серијске бројеве тако да може одмах да их проследи е-mail-ом
- купац некретнине добија поруку од своје агенције са упутствима о томе како да уплати свој депозит

Према наводима IC3 центра у периоду од 2016. до 2019. године финансијска средства која су добављена ВЕС преваром износе око 26 милијарди долара (IC3 2019). Током 2003. године основана је радна група за борбу против фишинга, Anti-Phishing Working Group, скраћено APWG, која броји преко 1700 компанија широм света, где су најистакнутији чланови компаније које се баве производњом антивирусног софтвера и превенцијом сајбер претњи као што су: Kaspersky Lab, BitDefender, Symantec McAfee и тд. Сваке године APWG објављује извештај о трендовима, кретањима и учињеној штети од фишинг напада. Закључак тог извештаја је (APWG 2021):

- број фишинг напада сваке године се удвостручава

- ВЕС преваре све више коштају жртве, где је у последњем тромесечју 2020. дошло до пораста од просечних 75.000 \$ у односу на претодно тромесечје у којем је просек износио 48.000 \$
- најчешће жртве фишинга су финансијске институције, webmail-ови и сајтови који раде по моделу Software as a service

На велике размере ове врсте напада, а поготово током пандемије COVID-19 указује и европска агенција за сајбер безбедност, ENISA у извештају од јануара 2019. до априла 2020. према којем (The European Union Agency for Cybersecurity 2020a):

- пораст од 667% фишинг напада током једног месеца за време пандемије COVID-19
- 42,8% свих малициозних прилога у email-овима су Microsoft Office документа
- 30% фишинг порука се достави понедељком
- 32,5% свих e-mail порука у свом наслови садржи реч *payment*

Такође постоји још једна форма овог напада под називом *Whaling Attack* или *CEO fraud* у којој запосленом буде прослеђен email који изгледа као да је од неког важног руководиоца нпр. генералног директора или извршног финансијског директора. Овај вид напада захтева значајну припрему нападача, где он потенцијалне везе и односе најчешће истражује путем социјалних мрежа и након тога креира такав email тако да прималац може да му поверује. У том смислу овај напад захтева додатну димензију социјалног инжењеринга, где се искоришћава то што запослени не жели да одбије захтев неког којег перципира као важну особу у компанији (kaspersky 2019). Из свега наведеног може се закључити да је потребно посебну пажњу посветити превенцији од фишинг напада, а поготово зато што он може да буде увод у неки други вид напада. Такође, треба имати у виду и његову велику променљивост и стога је као корисник потребно бити све опрезнији.

Постоји велики број злонамерних програма, тзв. *maleware*-а који наносе штету ИТ инфраструктури неког предузећа. То могу бити разни вируси, трoјанци, црви и други који постоје већ годинама, при чему се форме неке од њих мењају са напретком технологије. Један од посебно интересантних и веома заступљених су софтвери за изнуду, тзв. рансомвер (*ransomware*). Они су форма малициозног софтвера који омогућава хакеру да забрани приступ информацијама од значаја индивидуи или компанији на одређени начин и да за узврат захтева одређену количину новца, у некој форми да би уклонио ту забрану (Brewer 2016). Неке савременије форме овог напада криптују фајлове жртве напада, који постају недоступни све док не плате откуп, где након откупа нападачи декриптују те фајлове. Према извештају европске агенције за сајбер безбедност за 2020. годину, софтвер за изнуду је постао веома популаран у нападима на државне институције, предузећа и индивидуе, где је (The European Union Agency for Cybersecurity 2020b):

- процењена вредност откупа износи 10,1 милијарду долара током 2019., а плаћен откуп у САД у 2018. години је износио 3,3 милијарде долара

- у односу на 2018. годину дошло је до пораста од 365% у 2019. години напада који су детектовани у пословном домену
- више од 66% организација здравствене заштите је имало искуства са овим типом напада током 2019.
- 45% организација је платило откуп током 2019. године

Према извештају Verizon организације за 2020. годину, софтвери за изнуду чине 27% од укупног малициозног софтвера који је произвео инциденте (Verizon 2020). Треба напоменути да технике шифровања и дешифровања су део криптографије, науке о чувању података, са циљем да се подаци учине нечитљивим за било којег нападача који би евентуално пресрео поруку. Исти концепти се уједно и користе код софтвера за изнуду, па се у том контексту они припадају криптовиологији, која се бави изучавањем криптографских алгоритама са циљем да се изради малициозни софтвер. Такође, у пракси се понекад јавља проблем да чак и након плаћеног откупа, не уради се дешифровање фајлова, тј. не врати се систем у пређашње стање већ нападач само преузме новац. Новац се најчешће дистрибуира путем криптовалута, као што је биткоин (*bitcoin*), да би се прикрили трагови до нападача. Оно што се може констатовати, јесте да чак и након плаћања откупа мета не може да буде сигурна да је систем враћен у пређашње стање и да неки други проблеми неће веома брзо наступити. Из поменутих разлога израда резервних копија је веома важна активност, а које многа предузећа нису ни до данашњег дана усвојила као праксу. Уколико се нежељени догађај деси, а при томе не постоји резервна копија то може да произведе велике проблеме по пословање, па чак и до његовог престанка.

У циљу да запослени у фирмама буду продуктивнији, као и да се стимулише њихово задовољство и комфор приликом рада, уз могућност да се смање трошкови за куповину засебне опреме, нека предузећа се одлучују да омогуће корисницима да на посао донесу своје уређаје и путем њих користе апликације и податке самог предузећа. Поменут концепт се назива *Bring your own device*, скраћено BYOD и у пракси се реализује тако што запослени на посао донесу своје преносиве рачунаре, таблете и / или мобилне телефоне. Код овог концепта корисници уређаја већ поседују одређена знања и фамилијарни су са употребом уређаја и апликација на њему, па граница измеђуведеног времена на послу и слободног времена бледи, а сами запослени проводе више времена у обављању посла. Статистички извештаји за 2020. годину потврђују напред наведене чињенице и указују на значајан пораст овог тренда у свету (Georgiev 2021):

- 67% запослених користи личне уређаје на послу
- примена BYOD концепта креира додатних 350\$ сваке године по запосленом
- запослени који доноси свој уређај у просеку ради 2 сата више
- 87% пословања је зависно од способности својих запослених да приступе пословним мобилним апликацијама са свог паметног телефона
- 69% доносиоца одлука у ИТ у САД кажу да је BYOD добра ствар

- величина BYOD тржишта се очекује да порасте на 366.95\$ милијарди до 2022. године
- 59% организација је усвојило BYOD

BYOD је постао веома популаран у образовне сврхе и многе основне и средње школе, као и факултети су усвојили његову употребу и прилагодили се томе. Неке основне предности које школе виде су: побољшање комуникације и колаборације, смањење трошкова, апсолутна контрола на уређају, дељење информација је једноставно, помаже студентима да приступе додатним информацијама и промовише учење у покрету (Soni 2017). Једна од битних карактеристика у упореби BYOD концепта у образовним институцијама, јесте да поред смањења трошкова где је потребно за сваког ученика обезбедити уређај, ученици своје време ван школе могу корисити за учење преко својих уређаја, за разлику од употребе уређаја који се налазе у лабораторијама и који раде само онолико колико лабораторија ради (Afreen 2014). Као и већина концепата која има своје добре стране, постоје и оне лоше, а код BYOD-а те лоше су везане за безбедносне ризике и ризике по приватност које могу бити: технички ризици, затим одсуство безбедносне политике, недостатак безбедносне контроле, недостатак свести о безбедности и недостатак приватности (Alotaibi and Almagwashi 2018). У техничке ризике се сврставају: малициозни софтвер, фишинг, социјални инжењеринг, хаковање, spoofing и мрежни напад, као и губитак или крађа самог уређаја. Код крађе, губитка или продаје самог уређаја проблем може настати уколико подаци или документа предузећа нису уклоњена, а који се могу искористити за конструисање напада. Остали ризици су везани за дефинисање одговарајућих безбедносних политика, као и подизања свести самих запослених.

Поред BYOD-а, један од проблема који се може јавити приликом употребе мобилних апликација, јесте тзв. цурење података. Крајњи корисници могу да користе апликације које нису проверене и да им дају одређена права да могу да користе разне податке. Ти подаци могу да се копирају на сервере, где разни корисници, па и они малициозни могу да их користе.

Приликом употребе мобилних уређаја могу се јавити такође фишинг напади, при чему је један специјализован баш за тај тип уређаја, јер користи SMS поруке и назива се смишинг (*Smishing*). Као и код класичног фишинг напада кориснику долази порука од некога који се представља да је банка, државна или нека друга институција и тражи њихове личне податке, број рачуна и тд.

Примећено је да постоје и неке поруке које су у вези са пандемијом COVID-19, где се жели деловати на људе тако да изврше активности које су у корист злонамерних корисника. Истраживачи су уочили да постоји одређен број лажних COVID-19 Websajtova који приказују мапе заражених људи корона вирусом, где нападачи усмеравају кориснике да посете те сајтове и оставе податке, а при чему се представљају као владине институције. Такође оно што је примећено јесте и да се таргетирају корисници мобилних уређаја.

Треба рећи и да постоје одређени Websajtovi који варају кориснике продавајући им разне препарате у борби против корона вируса, као и тестове, при

чему су веома активни на социјалним мрежама попут Facebook-а, где корисницима то нуде (Waggoner and Markowitz 2021; Bannister 2021).

Поред наведеног, појављује се и одређени број превара које се нуде путем апликација за четовање, као што су Viber и WhatsApp, где корисницима стижу поруке о невероватним попустима за куповину артикала (O'Brien 2020; Singha 2021). Овај вид социјалног инжењеринга узима разне облике и веома је променљив, тако да крајњи корисници је потребно да развију свест о истим.

Значај безбедносне културе младих на Интернету

У употреби Интернета и мобилних апликација поред нарушавања безбедности ИКТ инфраструктуре и безбедности самих информација, постоји један део претњи по људски живот, а посебно за оне старосне границе које имају најмању могућност да се заштите, а то су деца и млади. Како је доступност уређаја и приступа Интернету временом све већи, тако опада и граница са којим деца започињу своју интеракцију у дигиталном свету. Млади родитељи обављају многе улоге данас, у једном убрзаном свету, где перманентно расте количина и проток информација које се размењују на дневном нивоу, а уједно и број обавеза које имају. Због тога они не могу посветити довољно времена свом детету са једне стране, док са друге се труде да своју родитељску улогу обављају најбоље могуће и тиме не желе да њихово дете пропусти било који модеран садржај који се нуди, како би ишло у корак са својом генерацијом. На тај начин, они веома често поспешују интеракцију деце са дигиталним светом, при томе ни не размишљајући о томе које опасности постоје у том свету. У почетку то су у питању одређени мултимедијални аудио или видео садржаји, затим видео игре, а полако се откривају и нове могућности, као што је интеракција путем социјалних мрежа и путем апликација за размену порука (чета), као и могућност да се одређени наставни програми прате путем мреже и тд. Све ове различите врсте интеракције код деце стварају осећај да је Интернет једно добро и забавно место, а касније како одрастају и постају млади људи да дигитални свет је неодвојив део њихове реалности. Дакле на одређен начин, сам модел система и моделоване интеракције постају замена или проширење, у целисти или делимично, за систем и интеракције у њему. Измењени односи између реалног света и његовог модела нису без последица, јер није мали број несрећних случајева, где су чак неки од њих са смртним исходом. То се манифестује на примеру неколико изгубљених младих живота употребом TikTok друштвене мреже (Дерикоњић 2021). Други део проблема које граница између реалног и дигиталног света доноси, јесте да се одређене аномалије и девијантна понашања преносе из реалног у дигитални свет и тамо попримају нове димензије, облике и нови интензитет испољавања, а при томе имају исте последице као да су настале у реалном свету. Неке од њих су: Интернет педофилија, дигитално насиље и зависност од Интернета. Специфичност посматраних феномена и њихово дејство на људско понашање како у реалном, тако и у виртуалном свету Бјелајац и Филиповић објашњавају кроз међудејство два троугла,

где први троугао чине Интернет, дигитални уређаји и дигитални садржаји, а други чине интерконеktivност, интерактивност и анонимност (Бјелајац and Филиповић 2021). Дакле, специфичности у употреби Интернета између све већих група корисника, који при томе не морају да прикажу свој прави идентитет, уз појачану интеракцију даје један велики простор да се описане појаве и реализују. Може се очекивати да ће оне расти у наредном периоду са трендом раста оствареног Интернет саобраћаја, што све људе треба да забрине, али и да их подстакне да се пронађу механизми у њиховом спречавању. Безбедносна култура, дигитална писменост и подизање свести код родитеља да морају да делују на децу у правцу очувања њихове личне заштите на Интернету су мере које треба да буду део предшколских и школских програма, а и посебних видова едукације самих родитеља.

Аутори наводе да је Интернет педофилија специфични вид компјутерског криминалитета јер педофили све више лутају електронским мрежама и траже жртве, поводљиву и лаковерну децу. Интернет је постао ново игралиште доступно педофилима, где су деца перманентно изложена непримереним сексуалним садржајима и узнемирујућим и непријатељским порукама. Савремена криминолошка и виктимолошка истраживања темељно су променила појавну слику сексуалног злостављања деце. Сексуални деликти усмерени према деци често се догађају, недовољно су истражени, тешко их је контролисати, а починитељи су у само ретким случајевима психички неморални. После преживљене виктимизације последице по већину деце су тешке и дуготрајне (Бјелајац and Филиповић 2020). Са аспекта сајбер безбедности и заштите рачунарских мрежа, може се направити одређена паралела између социјалног инжењеринга и Интернет педофилије, у смислу припремних радњи које предактор спроводи према мети. Код педофилије може уочити један много интензивнији напор не само у спровођењу истраживања мете, већ и припреме плана активности у вези са њом као и одржавања везе са истом кроз разне форме манипулација.

Дигитално насиље се односи на такву употребу технологије која проузрокује стид, позива друге на чињење насиља и узнемиравање и наноси психолошку штету (Von Solms and Van Niekerk 2013). Испољава се у виду вршњачког насиља где се узнемираваном детету или младој особи прети слањем порука, објављују се срамотне фотографије и особа извргава руглу. Поред тога могу и да се објављују подаци из приватног живота, па чак и да се на порнографским сајтовима каче садржаји у вези особе. Такве радње могу да доведу младу особу у неслућену опасност, тако што ће усмерити предаторе ка њој.

Бјелајац и Филиповић указују да зависност од Интернета се види кроз то колико се свакодневно функционисање појединаца мења у односу на изложеност одређеним дигиталним садржајима. Интензитет ове врсте зависности се може поредити са зависностима од никотина, алкохола или коцања, а посебно може бити изражена у форми губитка контроле када лице буде лишено дигиталног садржаја (Bjelajac and Filipović 2020). Млади су посебно подложни, а манифестује се: веома честим проверама статуса на друштвеним мрежама, лајковањем људи за које сматрају да су гуруи у некој области која их занима,

дописивању са другим корисницима, играњем онлајн (*online*) игрица и тд. Све ове активности на дугорочно могу имати последица по њихово здравље.

Актуелност проблема

Безбедносни изазови расту у целом свету са порастом саобраћаја на глобалној мрежи из године у годину, а то је додатно наглашено током COVID-19 пандемије где расте тренд сајбер напада и превара којима су изложени појединци, организације па и државе.

Одређени број напада је упућен ка здравственим установама у свету, где долази до крађе картона одређеног броја пацијената. На примеру Elara Caring здравствене установе која пружа кућну негу пацијентима у САД у децембру 2020. дошло је до крађе података за преко 100.000 пацијената, при чему се сумња да је дошло до преузимања њихових имена, датума рођења, адресе, броја телефона, информација о банковним рачунима, броја здравственог осигурања, броја возачке дозволе (HIPAA Journal 2021). Истрага је у току, а за сада оно што је познато јесте да су са одређеног налога 2 запослена добила фишинг email-ове. Још један случај који је изазвао велику пажњу у заједници, јесте крађа података у серији сајбер напада између 2018. и 2019. године на велику клинику за ментално здравље у Хелсинкију, где су украдени чак и подаци из појединачних терапеутских сесија (Kleinman 2020). Клиника је уцењивана са плаћањем у биткоинима у вредности од око 530.000\$, а поред тога су уцењивани и појединци због личних података од 200 до 500EUR, такође у биткоинима. Сличан пример изнуде се појавио и код светски познате компаније Foxconn, где је око 1200 сервера заражено софтвером за изнуду, а сајбер криминална група је тражила откуп у вредности од око 1800 биткоина, што је у том тренутку износило око 33 милиона долара (Riley 2020). Слично искуство је искусила и фирма Barnes & Noble, једна од највећих продавница књига на свету, где је њихов сервис Nook компромитован (Osborne 2020). Монро колеџ у Њујорку је такође био мета напада рабсомвером, где су хакери тражили 2 милиона долара од колеџа за откуп у биткоинима (McKenzie 2019). Једна од превара заступљених на мобилним телефонима и апликацији WhatsApp, јесте да уочи празника Дана жена стижу поруке о многобројним наградама које се могу освојити, а при томе се контакти представљају да су Amazon или Adidas (Smith 2021).

Ситуација у Србији не одудара много од ситуације у остатку света. 7. и 8. априла 2021. године великом броју корисника у Србији је стигао email, где су се сајбер криминалци представили као ЈП Пошта Србије и где се корисници обавештавају да им пакет није испоручен, јер није плаћена царина и да је потребно да плате одређен износ (ЈП Пошта Србије 2021; Nacionalni CERT Republike Srbije 2021). Поменути фишинг напад је медијски испраћен, а и само предузеће се оградило од истог и назначило злоупотребу симбола Поште Србије. У марту 2020. нападнут је информациони систем градске управе Новог Сада у ЈКП „Информатика” (Blic 2020). Сервери поменутог предузећа су заражени софтвером за откуп, а нападачи су за враћање система тражили 50 биткоина,

чији је износ у том тренутку био око 400.000EUR. Напад је покренут прво преко фишинга, где је се након тога инсталирао уцењивачки софтвер PwndLocker и криптовао садржај већег броја рачунара у мрежи и учинио их неупотребљивим.

Сличан напад се догодио у региону, у Хрватској, где је у фебруару 2020. део ИС хрватске нафтне компаније INA неко време био блокиран, тако да нису могли да се издају рачуни, а поред тога настали су проблеми са картицама лојалности и око плаћања рачуна за гас (Bubanja 2020).

Сви наведени случајеви указују да је потребно спровести активности у подизању свести крајњих корисника као и подићи ниво њихове дигиталне писмености и дефинисати јасне сигурносне политике тако да се заштити ИТ инфраструктура. То се спроводи путем безбедносне културе.

Информациона безбедносна култура

Према Бјелајцу и Јовановићу безбедносна култура укључује безбедносне активности које изражавају спремност деловања и понашања у складу са стеченим знањима и вештинама, као и у складу са прихваћеним вредносним ставовима (Бјелајац and Јовановић 2013). Релизује се препознавањем опасности, реаговању на њих избегавањем опасности, отклањањем опасности или упућивањем на оне субјекте који ће професионално реаговати и сачувати угрожене вредности. Безбедносну културу сачињавају 3 главна елемента: технологија, политика (правила) и корисници, који интерагују на начин да људи политикама утичу на начин употребе технологије, а развојем технологија креирају се нове политике (Milovanović and Radovanović 2015). Оно на шта је потребно обратити пажњу јесте да се безбедносна култура успоставља у дужем периоду и не може „преко ноћи”, већ је то једна перманента добро осмишљена радња, подложна промени јер се друштво, људи и њихови односи, наука, технологија, па и безбедносне претње мењају временом.

Све организације имају потребу да дефинишу политике којима се са једне стране штити ИТ инфраструктура, а такође и оне друге које усмеравају кориснике да својим деловањем не угрозе постојеће безбедносне механизме којима се она штити. Информациона безбедносна култура контекстуализује се у понашању људи у организационом контексту како би заштитила информације које организација обрађује кроз поштовање информационих безбедносних политика и процедура и разумевања како се захтеви спроводе на опрезан и пажљив начин уграђени у редовну комуникацију, свесност, тренинг и едукационе иницијативе (da Veiga et al. 2020). Дакле, спровођењем одговарајућих информационих безбедносних политика и процедура, остварује се информациона безбедност, а оне настају адекватним понашањем запослених које се остварује кроз дугорочну комуникацију, тренинг, специфичне видовиме едукације и подизање свести о безбедносно важним информатичким средствима. На тај начин се успоставља информациона безбедносна култура као део укупне безбедносне културе једне организације.

Аутори као што су Цимерман и Рено, због нарастајућег тренда сајбер напада указују да можда полазне основе нису добре и да приступ „човек као део проблема” треба да се напусти или редефинише на начин да постане „човек као део решења” (Zimmermann and Renaud 2019). Њихова аргументација лежи у томе да тренутне активности које се спроводе према људима које их искључују, тренирају, ограничавају и контролишу доводе до тога да се отпор према политикама безбедности увећава. Другачији приступ се састоји у експертизи, флексибилности и учењу из позитивних, али и негативних примера, где се путем комуникације и сарадње смањује отпор прека политикама сајбер безбедности. Описани приступ није још тестиран у пракси, па нема много информација о његовој ефективности и ефикасности, али он је значајан јер указује на то да дизајн програма за креирање информационе безбедносне културе треба да буде такав да избегне да циљана група над којом се спроводи програм не створи јак отпор према безбедносним политикама. Поменути пракса се може тумачити чињеницом да не постоје адекватна експертиза из свих потребних области у односу на активности усмерених ка запосленима, као циљане групе над којом се спроводи програм, већ се поменути програми спроводе изоловано, тј. искључиво са безбедносног и информатичког апсекта.

Да би се поменути проблем превазишао, а истовремено програми који треба да утичу на успостављање и одржавање безбедносне културе били целисходни, одређени аутори дефинишу оквире безбедносне културе. Роер и други су дефинисали оквир безбедносне културе, који је настао као резултат најбољих пракси и он има за циљ да креира програме путем којих се успоставља и одржава информациона безбедносна култура (Roer 2015, 41-51).

Оквир је организован према ПДЦА методи која има за циљ да континуирано побољша резултате и састоји се из 4 дела:

- Метрике
- Организација
- Теме
- Планер

У делу Метрике дефинишу се циљеви шта се жели програмима постићи, тј. шта у вези са безбедносном културом је потребно остварити. Оквир усмерава да се дефинишу 2 типа циљева (The Roer Group 2014a): циљеви орјентисани на резултат и циљеви орјентисани на учење. Примери могу бити:

- циљ орјентисан на резултат - За 6 месеци организација треба да смањи број захтева у вези „заборављених лозинки” за 50%.
- циљ орјентисан на учење - Они који прођу тренинг треба да буду свесни значаја јаких лозинки, да добију искуство у креирању јаких лозинки и да науче како да њима управљају на сигуран начин и да могу да поделе то знање.

Да би се циљеви јасно дефинисали потребно је одредити тренутно стање, а затим одредити које је то жељено стање. Зато је потребно спровести одговарајућа мерења да би се утврдило тренутно стање. Ово је најтежа активност у овом поступку, јер од ње све остале зависе. Орехек и Петрич су дали детаљан

преглед метода за мерење безбедносне културе и утврдили да већина приступа нуди ограничене резултате у погледу валидације скале и да се строгост којом се вреднују скале информационе безбедносне културе веома разликује и да ниједна не задовољава све критеријуме оцењивања (Orehek and Petrić 2020). Ову чињеницу је потребно посебно имати у виду приликом спровођења програма, јер уколико не меримо адекватно, тј. не користимо исправно мерни апарат не можемо имати праву слику о тренутном, а и жељеном стању.

У делу Организација је са једне стране потребно да се одреди који људи ће чинити тим који ће да планира и води програм, а са друге да се одреди која је то група запослених која ће похађати тај програм. Тим људи који води програме требало би најмање да има компетенције из следећих области: безбедност, комуникација, култура и тренинг. Самим тим потребно је да буду укључени запослени из организационе јединице за безбедност, затим за маркетинг и комуникацију, као и неко из организационе јединице за људске ресурсе (Roer 2015, 44). Тај тим је потребно да направи план и одреди листу активности који ће се спроводити над групи запослених, тј. да креира кампању за сваку групу корисника. Сваку групу корисника је важно пажљиво анализирати и одредити како ће се активности у тој групи реализовати, јер свака од њих је специфична за себе и зато не постоји универзалан приступ, већ су све активности подложне модификацији. Такав приступ омогућава да се значајно смањи отпор запослених у усвајању нових политика.

У делу Теме прво је потребно одредити које су то безбедносно важне теме или изазови, који ће бити обухваћени програмом. При томе, треба имати у виду да оне морају да буду у корелацији са циљевима који се желе постићи. Неке од тема могу бити: социјални инжењеринг, фишинг, BYOD, управљање шифрама, рад на социјалним мрежама и тд. Након тога је потребно одредити активности које је потребно спровести, а које су у вези са одабраном темом. Неке од њих могу бити (The Roer Group 2014b): е-учење, курс, демонстрација уживо, видео демонстрација и тд.

У делу Планер се креира детљан план који се састоји од: дефинисаних циљева, циљаних група, различитих активности и када их је потребно спровести, а затим и када измерити напредак. Упрошћена реализација програма информационе безбедносне културе може да се спроведе тако што (Kassner n.d.):

- одреди се тим за креирање програма
- дефинишу се циљеви програма
- утврди се тренутни статус (мерење)
- дефинишу се циљане групе
- одаберу се теме
- планира се и спроведе тренинг
- поново се спроведе мерење
- изврши се ревизија
- понови се поступак

Поменути начин осигурава да се дугорочно иде ка успостављању, а затим и одржавању информационе безбедносне културе. Прво се спроведе про-

грам који обради једну тему, нпр. фишинг, након тога се одабере нова тема, нпр. управљање шифрама, и тако једна по једна тема док се не обраде све теме који један програм треба да испуни. Дакле, ради се о перманентној активности која има за циљ да прво креира, а затим увећа и одржи информациону безбедносну културу, јер појављивањем нових модалитета угрожавања безбедности или мењањем начина реализације постојећих, фонд безбедносних претњи се увећава, па је потребно и адекватне одговоре на исте омогућити. На тај начин се утиче на идеје, навике и понашање запослених тако да омогуће да организација буде ослобођена безбедносних претњи.

Сличан поступак се може применити у дефинисању безбедносних програма које треба да утичу на дефинисање и одржавање информационе безбедносне културе младих. Такође, постоје одређене модификације које би требало да се спроведу, а оне се односе пре свега у инкорпорирање родитеља у програм, где би се уједно и дефинисао део активности које они треба да спроводу са својом децом да би ефекти програма били задовољавајући. Поред тога, требало би организовати програме у склопу школа, где у склопу наставног плана и програма, млади људи би створили потребне навике и усвојили жељена понашања која би им помогла у очувању личне безбедности.

Закључак

Информациона безбедносна култура има за циљ да обезбеди дугорочне навике и понашања запослених у односу на изазове који долазе из сајбер простора. Велики део тих изазова настаје у употреби Интернета и мобилних апликација које запослени користе и тиме стварају могућности да дође до нарушавања безбедности самих информација, информатичко-комуникационе инфраструктуре, а у неким случајевима чак и до креирања опасности по људски живот. Познавајући те претње, ствара се могућност да се кроз оквир безбедносне културе, путем којег се креирају едукативни програми, креира и одржава информациона безбедносна култура. Пажљиво осмишљени програми омогућавају да се пракса у поступању према различитим безбедносним изазовима у континуитету прати, анализира и мери, а затим да се спроводу оне активности које имају за циљ да креирају и одрже идеје, навике и понашања запослених дугорочно у вези са поменутих изазовима. На тај начин се осигурава да се отпор који запослени имају у спровођењу дефинисаних политика безбедности умањи, а самим тим и очувају информатичко-комуникациона средства организације. Пре него што постану запослени, млади људи такође могу да имају многе проблеме које настају у употреби Интернета и мобилних апликација, где последице по њихов живот могу да буду велике. Зато је важно да се родитељи од најранијих дана, када њихово дете ступи у интеракцију на Интернету, побрину и усмере га тако да усвоји норме које му помажу да очува своју безбедност. На том путу безбедносна култура, дигитална писменост и едукација родитеља су кључни у остваривању поменутих циљева. Разумевањем и усвајањем специфичности које носи Интернет које се огледају у његовој интерконективности, интерактивности и анонимности, омогући ће младој особи да се заштити.

Литература

1. Afreen, Rahat. 2014. "Bring Your Own Device (BYOD) in Higher Education: Opportunities and Challenges." *International Journal of Emerging Trends & Technology in Computer Science* III (1): 233–236.
2. Alotaibi, Bashayer, and Haya Almagwashi. 2018. "A Review of BYOD Security Challenges, Solutions and Policy Best Practices." In *1st International Conference on Computer Applications and Information Security, ICCAIS 2018*, 1–6. IEEE. <https://doi.org/10.1109/CAIS.2018.8441967>.
3. APWG. 2021. "Phishing Attack Trends Report – 4Q 2020." https://docs.apwg.org/reports/apwg_trends_report_q4_2020.pdf.
4. Bannister, Adam. 2021. "Fake Covid-19 Vaccines Pose 'Serious Health Hazard', Warns Interpol.", poslednji pristup 05.04.2021. <https://portswigger.net/daily-swig/fake-covid-19-vaccines-pose-serious-health-hazard-warns-interpol>.
5. Бјелајац, Жељко Ђ., и Милован Б. Јовановић. 2013. „Поједини аспекти безбедносне културе на Интернету”, *Култура полиса*, X (21): 99-114
6. Бјелајац, Жељко Ђ., и Александар М. Филиповић. 2020. „Интернет и друштвене мреже као неограничени простор за концентрацију и мултиплицирано присуство педофила”, У „Педофилија – узроци и последице”, ур. Жељко Бјелајац и Александар М. Филиповић, посебно издање, *Култура полиса*: 29-40.
7. Бјелајац, Жељко Ђ., и Александар М. Филиповић. 2021. „Флексибилност дигиталних медија за манипулативно деловање сексуалних предатора”, *Култура полиса*, XVIII (44): 51-67.
8. Bjelajac, Željko Đ., and Aleksandar M. Filipović. 2020. "Internet Addiction Disorder (IAD) as a Paradigm of Lack of Security Culture.", *Kultura polisa*, XVII (43): 239-258.
9. Bjelajac, Željko Đ., and Slavimir Lj. Vesić. 2020. "Security of Information Systems." *Pravo - Teorija i Praksa XXXVII* (2): 63–76. <https://doi.org/10.5937/ptp2002063b>.
10. Blic. 2020. „Kako su hakeri napali Novi Sad - sve o najvećem napadu ikada: Tražili pola miliona evra i danima ucenjivali Srbiju.” poslednji pristup 05.03.2020. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/kako-su-hakeri-napali-novi-sad-sve-o-najvecem-napadu-ikada-trazili-pola-miliona-evra/5g8dqe2>.
11. Brewer, Ross. 2016. "Ransomware Attacks: Detection, Prevention and Cure." *Network Security* MMXVI (9): 5–9. [https://doi.org/10.1016/S1353-4858\(16\)30086-1](https://doi.org/10.1016/S1353-4858(16)30086-1).
12. Bubanja, Branislav. 2020. "Ransomware napad na hrvatsku naftnu kompaniju INA." poslednji pristup 17.11.2020. <https://pcpress.rs/ransomware-napad-na-hrvatsku-naftnu-kompaniju-ina/>.
13. Дерикоњић, Мирослава. 2021. „„Тикток” изазов као позив на самоубиство.” poslednji pristup 03.03.2021. <http://www.politika.rs/scc/clanak/471881/Tiktok-izazov-kao-poziv-na-samoubistvo>.

14. FBI. n.d. "Business Email Compromise." Accessed March 27, 2021. <https://www.fbi.gov/scams-and-safety/common-scams-and-crimes/business-email-compromise>.
15. Georgiev, Deyan. 2021. "41 Stunning BYOD Stats and Facts to Know in 2020." poslednji pristup 01.04.2021. <https://techjury.net/blog/byod/>.
16. HIPAA Journal. 2021. "PHI of More Than 100,000 Elara Caring Patients Potentially Compromised in Phishing Attack." poslednji pristup 31.03.2021. <https://www.hipaajournal.com/phi-of-more-than-100000-elara-caring-patients-potentially-compromised-in-phishing-attack/>.
17. IC3. 2019. "Business Email Compromise The \$26 Billion Scam." poslednji pristup 18.03.2021. <https://www.ic3.gov/Media/Y2019/PSA190910>.
18. ЈП Пошта Србије. 2021. „Упозорење - злоупотреба симбола Поште Србије.” poslednji pristup 09.04.2021. <https://www.posta.rs/cir/info/vest-detaljnije.aspx?ID=7028>.
19. kaspersky. 2019. "What Is a Whaling Attack?" poslednji pristup 01.04.2021. <https://www.kaspersky.com/resource-center/definitions/what-is-a-whaling-attack>.
20. Kassner, Michael. n.d. "Create a Security Culture Framework to Protect against Threats." Accessed April 4, 2020. <https://www.techrepublic.com/article/create-a-security-culture-framework-to-protect-against-threats/>.
21. Kleinman, Zoe. 2020. "Therapy Patients Blackmailed for Cash after Clinic Data Breach." poslednji pristup 03.04.2020. <https://www.bbc.com/news/technology-54692120>.
22. McKenzie, Lindsay. 2019. "Hackers Demand \$2 Million From Monroe." poslednji pristup 17.03.2021. <https://www.insidehighered.com/news/2019/07/15/hackers-demand-2-million-monroe-college-ransomware-attack>.
23. Milovanović, Zoran, and Radovan Radovanović. 2015. "Informaciono-bezbednosna kultura - imperativ savremenog društva." *NBP – Journal of Criminalistics and Law* XX (3): 45–65.
24. Mroczkowska, Agnieszka. 2021. "What Is a Mobile App? | App Development Basics for Businesses." poslednji pristup 10.04.2021. <https://www.thedroidsonroids.com/blog/what-is-a-mobile-app-app-development-basics-for-businesses>.
25. Nacionalni CERT Republike Srbije. 2021. „Phishing kampanja za korisnike poštanskih usluga.” poslednji pristup 10.04.2021.
26. O'Brien, Jim. 2020. "DHL and Viber SMS Scams to Watch Out." poslednji pristup 04.01.2021. <https://techbuzzireland.com/2020/02/28/dhl-viber-scams-sms-phishing/>.
27. Orehek, Špela, and Gregor Petrič. 2020. "A Systematic Review of Scales for Measuring Information Security Culture." *Information and Computer Security*. <https://doi.org/10.1108/ICS-12-2019-0140>.
28. Osborne, Charlie. 2020. "Barnes & Noble Confirms Cyberattack, Ransomware Group Leaks Allegedly Stolen Data." poslednji pristup 31.03.2021. <https://www.zdnet.com/article/barnes-noble-confirms-cyberattack-customer-data-breach/>.

29. Research and Markets. 2020. "Worldwide Industry for IoT Middleware to 2025 - Manufacturing Expected to Have High Potential Growth." poslednji pristup 31.03.2021. <https://www.globenewswire.com/news-release/2020/12/21/2148872/0/en/Worldwide-Industry-for-IoT-Middleware-to-2025-Manufacturing-Expected-to-Have-High-Potential-Growth.html>.
30. Riley, Duncan. 2020. "Foxconn Plant in Mexico Struck in DoppelPaymer Ransomware Attack." 31.03.2021. <https://siliconangle.com/2020/12/08/foxconn-plant-mexico-struck-doppelpaymer-ransomware-attack/>
31. Roer, Kai. 2015. *Build a Security Culture*. Ely, Cambridgeshire: IT Governance Publishing.
32. Singha, Rajiv. 2021. "Beware of the WhatsApp Scam That Promises Free Adidas Shoes!" poslednji pristup 04.01.2021. <https://blogs.quickheal.com/beware-adidas-scam-whatsapp1/>
33. Smith, Adam. 2021. "WhatsApp Gift Scams From Fake Amazon and Adidas Websites Spread on International Women's Day." poslednji pristup 01.04.2021. <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/whatsapp-gift-scam-international-women-day-amazon-adidas-b1814003.html>.
34. Solms, Rossouw Von, and Johan Van Niekerk. 2013. "From Information Security to Cyber Security." *Computers and Security* XXXVIII (2013): 97–102. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2013.04.004>.
35. Soni, Aakash. 2017. "6 Advantages Of BYOD In The Classroom." poslednji pristup 01.04.2021. <https://elearningindustry.com/byod-in-the-classroom-6-advantages>.
36. Stallings, William. 2018. *Effective Cybersecurity: A Guide to Using Best Practices and Standards*. 1st ed. Boston: Addison-Wesley Professional.
37. Stallings, William, and Lawrie Brown. 2018. *Computer Security: Principles and Practice*. 4th ed. New York: Pearson Education Limited.
38. The European Union Agency for Cybersecurity. 2020a. "ENISA Threat Landscape 2020 - Phishing." https://www.enisa.europa.eu/publications/phishing/at_download/fullReport.
39. The European Union Agency for Cybersecurity. 2020b. "ENISA Threat Landscape 2020 - Ransomware." <https://www.enisa.europa.eu/publications/ransomware>.
40. The Roer Group. 2014a. "Metrics – What to Measure, Why and How." poslednji pristup 03.04.2021. <https://securitycultureframework.net/metrics-what-to-measure-why-and-how/>.
41. The Roer Group. 2014b. "Topics Module." poslednji pristup 03.04.2021. <https://securitycultureframework.net/topics-module/>.
42. Veiga, Adéle da, Liudmila V. Astakhova, Adéle Botha, and Marlien Herselman. 2020. "Defining Organisational Information Security Culture—Perspectives from Academia and Industry." *Computers and Security* 92: 101713. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2020.101713>.
43. Verizon. 2020. "2020 Data Breach Investigations Report." <https://enterprise.verizon.com/resources/reports/2020-data-breach-investigations-report.pdf>.

44. Vesić, Slavimir Lj. 2016. „Progressivne Web aplikacije - Između nativnih i mobilnih Web aplikacija.” *InfoM* MMXVI (60): 43–49.
45. Waggoner, John, and Andy Markowitz. 2021. “Beware of Robocalls, Texts and Emails Promising COVID-19 Cures or Stimulus Payments.” poslednji pristup 17.03.2021. <https://www.aarp.org/money/scams-fraud/info-2020/coronavirus.html>.
46. Zimmermann, Verena, and Karen Renaud. 2019. “Moving from a ‘human-as-Problem’ to a ‘human-as-Solution’ Cybersecurity Mindset.” *International Journal of Human Computer Studies* CXXXI (November): 169–87. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2019.05.005>.

THE INFLUENCE OF SECURITY CHALLENGES IN THE USE OF THE INTERNET AND MOBILE APPLICATIONS ON CREATING A SECURITY CULTURE

Summary: The growing number of threats and challenges from cyberspace, due to the increasing use of the Internet and mobile applications as never before, requires the implementation of security policies aimed at preserving the information and communication assets of the company. Security is achieved through one part of measures that are technical-technological in nature, and the other part is related to the actions of people in the organization. People are known to be the weakest link, and security culture aims to act on people by adopting certain behaviours, building habits and establishing communication in a way that they can respond to threats from cyberspace. Information security culture is established and maintained through programs that aim to prepare people for current and future challenges from cyberspace. One day, young people will start working, but until that moment, parents, in synergy with school institutions, should direct them so that they accept certain behaviours and norms. In this way, the security culture ensures that their security is preserved from the earliest days, so it is necessary to develop programs at different levels of education that will enable this.

Keywords: information security culture, security culture framework, creating a security culture, cyber security, youth safety

ОБРАЗОВАЊЕ ЗА ОДРЖИВИ РАЗВОЈ И ЕКОЛОШКУ БЕЗБЕДНОСТ - НОВЕ ПЕРСПЕКТИВЕ У БЕЗБЕДНОСНОЈ КУЛТУРИ

Сажетак: Идеја о еколошком образовању и образовању за одрживи развој настала је захваљујући развоју и популаризацији концепта одрживог развоја и додатно је подстакнута бројним документима, стратегијама и декларацијама које су донете од стране организација међународног и националног значаја. На свом развојном путу, образовање за одрживи развој претрпело је различите утицаје и трансформације. Од тежње ка самоспознаји, промени ставова и развоју еколошке свести, наставе која надилази предмете, до образовања које подржава промене у знањима, вештинама вредностима и ставовима са циљем стварања одрживијег и праведног друштва за све. образовање за одрживи развој и еколошку безбедност подразумева интегрисање одговарајућих знања и способности у наставне програме на свим нивоима образовања али истовремено подразумева јачу сарадњу између научника и педагога, боље интегрисање науке и технологије у образовне програме, као и јачање компетенције наставног кадра. У новом конципирању предмета Безбедносна култура, неопходно је у оквиру бројних питања безбедности на појединачном нивоу до питања безбедности државе обухватити и питања одрживог развоја и еколошке безбедности да ли на начин који укључује и бригу о стварању заједничких вредности, личног и колективног интегритета, осећаја друштвене одговорности, слободе избора, као и нових ставова и начина понашања.

Кључне речи: одрживи развој, еколошка безбедност, образовање за одрживи развој, безбедносна култура

Уводна разматрања

Образовање представља једно од централних питања и тему сваког друштва, али и целокупне савремене цивилизације. Поред науке, у којој су

* jasmina.gacic@fb.bg.ac.rs

бројна истраживања, студије и различите публикације посвећене његовим различитим аспектима, подједнако је образовању посвећена пажња и у домену политике. Однос према образовању се с разлогом у великој мери изједначава са односом према основним моралним и друштвеним нормама, као тест стања и перспектива сваког савременог друштва, слободе појединца и друштва у целини како наводи Маринковић (Marinković 2013, 167). Неспорна је неопходност и значај образовања, али је све значајнији фокус на питању какво нам је образовање потребно. Наиме, образовање је захваћено општом глобалном вредносном конфузијом која се огледа у недостатку визије о крајњим цивилизацијским циљевима (Милојевић и Јовановић 2013, 296). Десетине генерација младих људи су стасале у таквој кужној клими, развијали се сами, без узора у породици или друштвеној заједници. Одједном, децу није васпитавао нико. Ни родитељи, ни школа, ни друштвене институције. Пала су у руке бескрупулозних и неморалних медија који су их преузели и од њих направили модерне питомце глобалистичког таласа, немоћне да се чак и у зрелим годинама лате самосталне борбе са иоле озбиљним проблемом (Бјелајац и Филиповић 2018).

Питајући се шта је данас образовање аутори Милојевић и Јовановић разматрају да ли се оно састоји у формирању људских бића да би постали функционални у друштвеном систему, што данас значи да опслужују променљиво, несигурно, неизвесно тржиште и краткорочне агенде (Милојевић и Јовановић, 2013)? Како нас подсећа Вукотић (2013), модел рационализације образовања, „образовање за занимање”, „образовање за радно мјесто”, не обезбјеђује ширину знања, духовно просвјетљење личности. Да ли људи са „техничким знањима”, са знањима без хуманистичке примјесе могу бити „грађани свијета” (Vukotić 2013, 9).

Према мишљењу Вукић значајна улога образовања, у области одрживог развоја огледа се у томе што образовање подстиче промишљање и изборе који иду у прилог одрживом развоју; путем образовања се може деловати на начин размишљања људи, на развој критичког мишљења, подизање свести, обликовање знања, вештина, вредности и ставова усмерених ка одрживом развоју, а који су у основи одговорног грађанства (Вукић, 2020, 94). Као што наводи Вукић, образовање само по себи детерминише друштвене и економске промене и основа је за постизање мира, толеранције и одрживости, (Вукић 2020, 95) односно одрживог развоја уопште. Настанак и ширење идеје и концепта одрживости (трајности, уравнотежености) указују да је његова снага у консезусу хуманог, социјалног, економског, технолошког, институционалног и културног развоја. Ово је развој за који се сматра да ће омогућити садашњим и будућим генерацијама задовољавање њихових потреба и побољшање квалитета живота.¹

Евидентно је међутим, да су укупан развој, квалитет живота и очување потреба будућих генерација суочени са бројним проблемима данашњице: драстичне промене климе, угрожавање биодиверзитета са већ неповратно изгуб-

¹ Брундтлендова комисија, *Наша заједничка будућност (Our Common Future)*, Завршни извештај Брундтлендове комисије, WCED, 1987.

љеним многим врстама, исцрпљивање ресурса и велика загађеност животне средине због њиховог трошења; непрекидно уништавање читавих шумских и других екосистема; немогућност да се савладају све веће количине опасног, отровног и осталих отпадних материја; оштећење људског здравља и појава нових болести; нагомилане количине нуклеарног и другог разорног оружја које би могло више пута да потпуно униште живот на планети; недостатак воде за пиће, проблем пренасељености (Павловић 2013, 43 према Ђукановић). Дакле, не само одрживи развој већ и је еколошка безбедност² нарушена, а она подразумева пре свега способност нације или друштва да одоли оскудицама животне средине, ризицима и нежељеним променама у животној средини или напетостима и евентуалним сукобима (Barnett 2001, 15). Пандемија COVID-19 је разобличила све недостатке глобалног, али и националних друштава. Светом је завладала несигурност, изолованост и конфузија, које последично носе специфичне безбедносне изазове, са каквом комбинацијом свет се раније није сусретао (Бјелајац и Филиповић 2020).

У будућим промишљањима, неопходна је ближа повезаност одрживог развоја, одрживости уопште и еколошке безбедности са концептом безбедносне културе. Станаревић истиче да се „безбедносна култура односи на начин на који се развијају одређене идеје о безбедносном поретку и структури као и о ономе што смо учили као опасност по наше животе или претњу за наше вредности, а уједно је и наша одбрана од њих. Безбедносна култура учествује у обликовању онога што је драгоцено за нас. Регулише наше моралне, економске и политичке приоритете. Она такође поставља ограничења и могућности за декларисање шта је важно, вредно или није вредно, шта заслужује заштиту, а шта не” (Станаревић 2012). Постоји значајна веза и заједнички именуатељ између концепта одрживог развоја, еколошке безбедности и концепта безбедносне културе у много чему. Концепт безбедносне културе ослања се на теоријска и донекле спроведена практична искуства одрживог развоја и еколошке безбедности. Такође, подједнако као и код одрживог развоја и еколошке безбедности, покретачка снага безбедносне културе није вођена финансијама већ свешћу и потребом за опстанком садашњих и будућих генерација.

Еволуција и значај образовања за одрживи развој

Посвећеност развоју концепта одрживог развоја и еколошкебезбедности и њихова популаризација довели су до стварања нове парадигме васпитања и образовања – парадигме екологизације васпитања и образовања³ која се јавила

² У Појмовнику безбедносне културе еколошка безбедност се одређује се као „стање у којем постоји одржива интеракција друштвених система и система животне средине, у ком сви појединци имају равноправан и разуман приступ добрима која проистичу из природне средине (Станаревић и Ејдус2009, 39).

³ Марић Јуришин наводи да су основне поставке утемељења ове парадигме одговорност човека коју има према судбини Земље, настојање да се разуме јединство и целовитост света, као и успостављање дијалога између природе и човека (Marić Jurišin 2019, 64).

као механизам помоћу ког су се формирале екопедагогија и еколошка култура. Такође, створена је нова форма образовања - „еколошко образовање” (Андевски 2016, 16; Марић, Јурићин 2019, 64). Андевски објашњава три развојне линије еколошког образовања. Еколошко образовање, у првом периоду настанка и деловања, означава педагошко и дидактичко бављење еколошким темама у школским и ваншколским институцијама образовања и морало је да задовољи следеће критеријуме: да буде релевантно за будућност, да буде израз једне нове науке, да буде оријентисано на ставове и понашање појединца, и да се све ове одреднице могу наћи у постојећим курикулумима (Андевски и Халаши, 2002; Андевски и Кундачина, 2004). У овом периоду доминира и потреба за терминолошким одређењима; у страној и нашој литератури јављају се термини: еколошко образовање, еколошко васпитање, еколошко учење, са прецизнијим одређењем у контексту дефинисања предмета еколошке педагогије (Андевски и Кундачина, 2004). У образовном контексту тежи се самоспознаји, промени ставова и развоју еколошке свести, а васпитни аспект тежиште ставља на промену понашања.

Међутим, еколошко образовање није задовољило наведене критеријуме, па тако долази до друге линије његовог развоја. Тежило се успешнијем посредовању у усвајању знања о околини, као једном од главних задатака еколошког образовања, уз друге задатке и интенције као, на пример, развијање пожељних ставова, способности, вештина. Како објашњава ова ауторка, ово је период конституисања дидактичког концепта еколошког образовања који се оријентише на сазнања теорије система, ситуационо учење, наставу која надилази предмете (интердисциплинарни и трансдисциплинарни приступ), пројектну и проблемску наставу, са фокусом на делатну оријентацију, методе компјутерске симулације. Ове напредне методичке интенције еколошког образовања и еколошки димензиониране наставе постају јасније тек када их поставимо као супротност традиционалној фронталној настави, учењу по предметима, оријентисаности на књигу, на знање и учење које није усмерено ка деловању и доживљају (Андевски 2016, 18).

У анализи овог периода развоја еколошког образовања Андевски истиче промишљања теоретичара реформске педагогије (Кершенштајнер, Лит, Нол, Шарелман). Ови аутори сматрали су да свету школе, који цепа јединство живота, гуши изворност, стваралачку снагу, треба да се супротстави „неуништиви живот”, и да школу треба држати подаље од механичког „пумпања знања”, индустријализације. Ово рефлектује животно-филозофску дилему: живот се окреће форми, и у томе је трагедија културе, што се, тражећи форму, сам живот и кочи у формама (Андевски 2016, 18). Како наводи Андевски, без обзира на све тежње еколошки оријентисаног поучавања и учења, у школи, генерално, било је мало активности, деловања и кретања ученика. Еколошка тематика нашла је улаз, али настава је и даље била недовољно усмерена на пројекат, оивичена и ограничена одређеним предметима: биологија, географија, познавање природе. Проблем је био и у томе што се настава, којом се тежило развоју еколошких принципа, често схватала као проширена предметна настава и не више од тога. Интердисциплинарност је ретко заступљена (Андевски 2016, 21).

Истовремено, на глобалном нивоу, 20 година након прихватања идеје одрживог развоја као парадигме будућности и одржавања прве међународне конференције УН о човековој средини у Стокхолму, 1972. године, настала је значајна прекретница. Поред улоге човекове средине наглашена је потреба развоја (Конференција УН о човековој средини и развоју, Рио, 1992.) што је био знак да и је еколошко образовање отворено за даљи напредак и развој. Наиме, временом, појавиле су се и друге форме као што су „образовање за одрживост” и „образовање за одрживу будућност” (Vukić 2020, 95), „образовање за одрживо друштво”⁴ (Marić Jurišić 2019, 66), „образовања за заштиту природе”, као и „образовања за заштиту животне средине” (Klemenović, 2003). На међународном нивоу, у оквиру докумената УН, али све више и у домаћој литератури, најчешће је у употреби термин „образовање за одрживи развој” (Vukić 2020, 93; Nikolić 2012; Vidojević, 2011; Nadić 2011; Radojević, Radović-Džerina 2011). Као што пише Ловрен, чини се да се у новије време већина аутора ипак приклања употреби синтагме образовање за одрживи развој у односу на образовање о одрживом развоју, означавајући тиме скуп вредности на којима се развија принцип одговорности и делања или, „капацитет да живимо одрживије” (Орловић Ловрен 2016, 127). Јасно се препознаје значај образовања за одрживи развој у оквиру конференција Уједињених нација о одрживом развоју. На Конференцији УН о животној средини и развоју из 1992. године усвојен је документ Агенда 21, чиме је иницирано увођење одрживог развоја и образовања за одрживи развој у школске курикулуме широм света (Vukić 2020, 95). У посебном поглављу Агенде 21 (поглавље 36: „Унапређивање образовања, обуке и друштвене свести”), између осталог, разматрана су питања преоријентације образовања ка одрживом развоју, при чему један од циљева захтева да концепт животне средине и развоја постане саставни део свих програма образовања.

У складу са тиме, пред владе је постављен захтев да припреме стратегије са циљем интегрисања животне средине и развоја, као и да тај приступ уграде у образовање на свим нивоима (УН, 1992). Како наводи Вукић, тако је одрживи развој добио заслужено место у курикулуму, као неизоставан део савременог образовања, кроз интеграцију садржаја о одрживом развоју у већ постојеће предмете или креирањем посебних предмета чији су садржаји у потпуности фокусирани на одрживи развој (Vukić 2020, 95). Образовање за одрживи развој се обично разуме као образовање које подржава промене у знањима, вештинама, вредностима и ставовима са циљем стварања одрживијег и праведног

⁴ Релевантну основу за концептуализацију васпитања и образовања за одрживо друштво имају следећа теоријска полазишта: Еколошка етика, Социјална екологија, Социјални конструктивизам и Бронфенбренерова еколошка теорија. Управо су ово и могућа полазишта за димензионирање курикулума за одрживо друштво која у фокусу имају промену вредносне оријентације (Marić Jurišić 2019, 66). Оно подразумева укључивање најважнијих питања о одрживој заједници и развоју у наставнообразовни процес. Ту спадају: одржива потрошња, смањење сиромаштва, смањење ризика од катастрофа, климатске промене, биодиверзитет и слично, а такође захтева инкорпорирање одређених метода рада које ће деловати стимулативно на мотивисаност деце да промене своје понашање и почну да се понашају одговорно како би осигурали одрживи развој, тј. одрживо друштво.

друштва за све (Vukić 2020, 95). Настало је сједињавањем тема које се односе на образовање за заштиту животне средине, глобално грађанство и развој. Првенствено је било усмерено на проблеме животне средине, као што су климатске промене и губитак биодиверзитета, да би се касније проширило на проблеме одрживог развоја, попут смањења сиромаштва и родне равноправности (Vukić 2020, 95).

Како нас подсећа Андевски, овако широко постављени циљеви образовања за одрживи развој условљавају да оно излази из оквира екологије, проучавања природе, као и могуће заштите, обнове и унапређења животне средине и дотиче се глобалних дилема човечанства: питања људских права, друштвеног развоја, мира, равноправности, праведности, као постулата глобалног образовања (Андевски 2016, 24). Енергија, вода, земљиште, намирнице, школска околина, али такође окружење и клима у школи (заједнички рад, узajамност, суделовање), сва подручја живота и рада могу се егземплярно истражити и обликовати, као ученицима директно приступачан део „школског система”. Уважавајући социјалну димензију, „откривена” је повезаност са здравственим васпитањем, васпитањем за мир, превенцијом насиља, криминала, наркоманије. Све ово усмерено је ка примарном циљу: развоју емпатије, солидарности, социјалне и еколошке одговорности, зрелости и аутономије, али и кључних компетенција, способности самообликовања и јачања личности, са настојањем да се обликује „заједница која учи”, на путу ка „друштву знања” и животу у једном „глобалном селу” (Андевски 2016, 24).

Марић Јуришин сматра да су се као посебни изазови за професионалце који се баве васпитањем и образовањем у савременом друштвеном дискурсу истакли развој образовног система, курикулум и педагошка пракса који би били одрживи у три сегмента одрживог развоја. Реч је о социјалном развоју, економском развоју и очувању животне средине. Ова три „стуба” одрживог развоја морају по дефиницији партиципирати равноправно и кохезивно у пракси, у супротном су осуђени на неуспех (Marić Jurišin 2019, 63). Марић Јуришин даље истиче да је образовање за одрживи развој, а можемо додати и за еколошку безбедност, специфично пре свега по свом циљу и суштини, и у складу са тим принцип његове концептуализације је слично образовању за мир, образовању за демократију, грађанском образовању (Marić Jurišin 2019, 63). У складу са тим, у васпитнообразовној пракси, неопходно је конципирати курикулуме који би осигурали социјални и интелектуални развој деце. Курикулум који има утицај само на развој сазнајних и интелектуалних потенцијала деце није одржив, а управо му социјално-емоционална компонента придаје димензију „одрживости” утичући на развој моралности, самодисциплине и етике код деце, као и на вредности и ставове (Marić Jurišin 2019, 63).

Образовање за одрживи развој и еколошку безбедност у Србији

Образовање за одрживи развој подразумева интегрисање одговарајућих знања и способности у наставне програме на свим нивоима образовања и у

свим секторима друштва до краја декаде образовања за одрживи развој, 2005–2014. године. Према закључцима Самита о одрживом развоју, који је одржан у Јоханесбургу 2002. године, да би се остваривало образовање за одрживи развој потребно је: ојачати сарадњу између научника и педагога, боље интегрисати науку и технологију у образовне програме, као и јачати сарадњу између формалног и неформалног образовања. Наша земља је прихватила закључке Самита у Јоханесбургу и потписник је Београдске декларације чиме је прихватила да ће до 2014. године укључити образовање за одрживи развој, на начин како се препоручује, у све нивое и врсте образовних програма. образовање за одрживи развој је истовремено и образовање за животну средину (заштиту животне средине) и представља образовање за будућност и за будуће генерације (Milutinović i Nikolić, 2014, 107).

Како наводи Вукић, анализа програма основног и средњег образовања у Републици Србији је показала да се ученици са одрживим развојем, и уже, са заштитом животне средине, сусрећу у оквиру различитих предмета. У основној школи, то су: Свет око нас, Природа и друштво, Грађанско васпитање, Географија, Биологија, Техника и технологија, Физика и Хемија („Службени гласник РС”, 10/17; 16/18; 5/19; 11/19; 15/18). У средњим стручним школама изучава се предмет Екологија и заштита животне средине, а у зависности од подручја образовања, постоје и посебни предмети посвећени одрживом развоју. То су Одрживи развој у грађевинарству (геодезија и грађевинарство), Одржив развој Републике Србије (економија, право и администрација), Одрживи развој (хемија, неметали и графичарство), Енергетска ефикасност и одрживи развој (геологија, рударство и металургија), Одрживи дизајн (шумарство и обрада дрвета) („Службени гласник РС”, 7/18; 15/15; 12/15; 5/17; 6/15). Када је реч о гимназијама, појединим аспектима одрживог развоја дотичу се Биологија, Хемија и Географија (Vukić 2020, 98).

Нови План и програм наставе и учења за опште средње образовање, односно гимназије уводи бројне изборне предмете како би се унапредило гимназијско образовање. Први пут у досадашњем школовању, ученици су у могућности да почев од првог разреда, а закључно са четвртим разредом бира изборне програме. Активан избор, омогућава ученику да самостално креира део свог образовања у складу са својим интересовањима и потребама. Тиме се очекује и веће ангажовање ученика али и веће постигнуће. Циљ изборног програма *Образовање за одрживи развој* у првом разреду гимназије је да „ученик на основу истраживања међузависности људских активности и непосредног окружења развије критички, активан и одговоран однос према себи и окружењу у ком живи и да садашњост сагледава и кроз перспективу будућности” („Службени гласник РС”, 12/18) . Предвиђено је да ће на крају програма ученик бити у стању да: критички разматра утицај људских активности на стање непосредног окружења; преиспитује различите потребе људи у савременом друштву са становишта одрживог развоја; препознаје позитивне и негативне примере односа према окружењу; предвиђа могуће последице неодговорног понашања људи у непосредном окружењу, на локалном и глобалном нивоу; учествује у активностима које доприносе унапређивању квалитета живота

у непосредном окружењу; умањује сопствени негативан утицај на окружење („Службени гласник РС”, 12/18; 8/19).

Правилник о Програму наставе и учења за први разред гимназије („Службени гласник РС”, 12/18) предвиђа одабир три главне теме- вода, ваздух и одрживи градови и насеља, при чему је за сваку од тема подразумева очекиване исходе и садржаје који представљају орјентир наставницима али и ученицима. У Програму наставе и учења за други разред гимназије („Службени гласник РС”, 8/19) се наводи исти циљ као и у првом разреду гимназије, при чему се уводе нове, актуелне теме - одрживо управљање земљиштем, производња, дистрибуција и потрошња хране као чинилац одрживог развоја и управљање отпадом. Свака од наведених тема има такође као у првом разреду гимназије своје очекиване исходе и садржаје.

На високошколском нивоу образовања, последњих година је основано низ факултета и катедри, одсека, смерова или студијских група из области животне средине, како за основне тако и за последипломске и докторске студије.⁵ Наставни програми који се разматрају са становишта одрживог развоја највише су још увек присутни на техничким факултетима, мада све више расте заинтересованост и на друштвеним смеровима (Radojević, Radović i Džerina 2011). Међутим, како у свом истраживању наводи Лончар, на факултетима који припадају групацији друштвено-хуманистичких наука, на основним студијама, не постоји ниједан предмет који у свом називу садржи појам одрживи развој. Ауторка даље наводи да већина предмета на којима студенти имају могућност да чују понеко предавање о одрживом развоју (или се он бар успут помиње) су изборног карактера тако да их слуша веома мали број студената (Lončar 2011).

Друго, веома је мали број силабуса предмета у којима се експлицитно помиње појам одрживог развоја. У значајнијој мери концепт одрживог развоја је присутан у силабусима предмета на Социологији на Филозофском факултету, док се из анализе силабуса курсева на Археологији, Историји, Историји уметности и Класичним наукама на Филозофском факултету, затим из анализе силабуса на Православном богословском факултету, Учитељском факултету, Филолошком факултету и Факултету спорта и физичког васпитања не може закључити да се на било који начин баве одрживом развојем (Lončar 2011). Ауторка наводи неколико примера силабуса који предвиђају образовање за одрживи развој: предмет Теорија и планирање привредног развоја на Економском факултету, модул Урбана социологија на Социологији на Филозофском

⁵ Надић (2011) у анализи места и улоге образовања за одрживи развој у образовању политиколога објашњава еволуцију еколошког образовања политиколога. Почетак образовања у овој области на факултету Политичких наука започиње 1976. када је наставним планом школске 1976/77. године уведена научна дисциплина социјална екологија. Надић наводи и да образовање за одрживи развој за политикологе може имати и неформалну улогу. Оснивањем Центра за еколошку политику и одрживи развој (ЦЕПОР) на Факултету политичких наука у Београду отвара се једна нова димензија која студентима пружа један алтернативни модел стицања знања и усвајања нових модела понашања, који може од стране студената, али и од стране наставног особља да буде и примењен и да изазове задовољство због личног активизма (Nadić 2011).

факултету, предмети Основе економске безбедности, на Факултету безбедности (Lončar 2011). Неопходно је напоменути, да су на овом факултету постојали предмети Заштита животне средине на основним академским студијама, Глобализација и заштита животне средине на мастер студијама као и предмет Развој, конфликти и животна средина на докторским студијама који су се бавили феноменом и проблемима одрживог развоја и еколошке безбедности.

Променом наставног плана и програма, предмет Основе економске безбедности је укинут, тако да су студенти остали ускраћени за предмет који се конкретно бавио одрживим развојем. Циљеви предмета су били упознавање с функционисањем савремених тржишних процеса, савладавање основних економских појмова који омогућавају уочавање основних корелација, на теоријском и практичном нивоу, између економске праксе и друштвених односа и разумевање односа на релацији: тржиште – одрживи друштвено-економски развој – стање животне средине – заштита – безбедност – одбрана. Измењеним и допуњеним наставним планом и програмом на Факултету безбедности уведен је на основним академским студијама изборни предмет Људска безбедност који се бави одрживим развојем као основном претпоставком безбедности и еколошком димензијом људске безбедности.⁶ Такође, кроз изборни предмет Еколошка безбедност предвиђено је да се студенти упознају са концептом, трендовима, дефиницијама безбедности животне средине и еколошке безбедности, глобалним загревањем као претњи безбедности животне средине, еколошким избеглицама, облицима еколошког тероризма, безбедности хране, водних, као и енергетских ресурса. На истом нивоу студија уведен је и обавезни предмет Основи еколошке безбедности где се наводи да су циљеви: стицање знања о основама еколошке безбедности при чему се еколошким проблемима додаје димензија безбедности и обрнуто, те се животна средина налази у опсегу безбедносних питања, увођење студената у теоријске приступе концепту еколошке безбедности и систем еколошке безбедности. Крајњи циљ изучавања овог предмета јесте схватање еколошке безбедности као заштите животне средине и виталних интереса појединца, друштва и природе од негативних облика угрожавања који нарушавају стање „одрживе равнотеже”.

Исходи предмета су: оспособљеност студената за повезивање еколошких проблема и безбедности као и идентификовање, препознавање основних облика угрожавања еколошке безбедности, затим упознавање са правним актима у овој области, еколошким криминалитетом и основним субјектима система еколошке безбедности, разумевање корелације концепта одрживог развоја и еколошке безбедности, а затим и разумевање потребе за образовањем у области еколошке безбедности.⁷

⁶ Концепт људске безбедности повезује директне претње стеченим вредностима са субјективним страховима за њихово угрожавање. Безбедност се повезује са непостојањем опасности као што су глад, болести, криминал, репресија и изненадне штетне промене образаца свакодневног живота - на радном месту, у кући, заједници или природном окружењу (Ђорђевић 2013).

⁷ Нови студијски програм академских студија другог и трећег степена (мастер и докторске студије) обухвата је скуп обавезних и изборних предмета, са садржајима који подразумевају питања и проблеме одрживог развоја и безбедносних ризика и претњи у животној средини. Мастер студи-

Поред чињенице да постоје евидентни недостаци на свим нивоима образовања, оживљавање тема, проблема и питања одрживог развоја и еколошке безбедности сматра се значајним напретком. Лончар сматра да иако образовање за одрживи развој још увек није довољно присутно на факултетима друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду, за будуће измене силабуса подстицајно је то што многи курсеви због природе предмета којима се баве имају потенцијал да се баве и одрживим развојем (Lončar 2011). Међутим, како наводи Лончар, образовање за одрживи развој, а можемо додати и о еколошкој безбедности, проширује концепт образовања о животној средини. У УНЕЦЕ Стратегији, коју је Србија усвојила, истиче се да „образовање за одрживи развој такође обухвата разнородне елементе развоја и других циљних облика образовања.” Стога, образовање у области заштите животне средине треба развијати и комплементирати с другим областима образовања да би се интегративни приступ који би водио ка образовању за одрживи развој (UNECSE - Стратегија образовања за одрживи развој).

Безбедносна култура младих

Сведоци смо већ више деценија стално растућег интересовања за феномен безбедносне културе. У сплету различитих одређења самог концепта, најзначајнија чињеница да се она образује („артикулише”), учи и шири путем система образовања, укључује се у унутрашње и спољашње процесе приликом природне адаптације и организовања људи, али и у току процеса јачања способности одбране и заштите. Она доводи до хармоничног развоја појединаца и заједница и утиче да се безбедност разуме као добробит за све и за животну средину (Бодин, Радојевић и Кесић 2019, 629). Разматрајући механизме или начине развијања и унапређења безбедносне културе Станаревић наводи да безбедносна култура као концепт помаже да се схвати суштина бројних безбедносних проблема, тако да се може сагледати и анализирати у контексту превенције друштвених конфликта, системских одговора на ризике и нових безбедносних инфраструктура. То је концепт који се постепено развија и прожима све нивое безбедносне политике, од питања безбедности на појединачном нивоу до питања безбедности државе (Станаревић 2017, 372).

У разматрању сврхе безбедносне културе младих аутори Стајић, Мијалковић и Станаревић заступају тезу да васпитање и образовање са постизањем примереног и задовољавајућег нивоа безбедносне културе треба да буде у функцији својеврсног развоја младих и одраслих учесника овог оспособљавања. Овај процес представља и својеврстан аспект социјализације личности (схваћене у ужем смислу као процес прилагођавања захтевима друштвене околине усвајањем начина понашања, правила и вредности које су у њој уо-

је: Глобалне безбедносне претње, Националне безбедносне претње, Систем еколошке безбедности, Еколошки ризици и претње, Климатске промене и еколошка безбедност; Докторске студије: Енергетска безбедност- управљање природним ресурсима и одрживи развој, Интегрисано смањење ризика од катастрофа, Климатске промене- одрживост и адаптација.

бичајене), а спроводи се васпитањем, и то преко социјалних односа, контаката и додира интерперсоналног карактера, али и преко укупне организованости, целисходности и планске заснованости, ефикасности и врхунског квалитета образовања и оспособљавања (Стајић, Мијалковић и Станаревић 2013, 92).

У Републици Србији одувек су постојали озбиљни покушаји да се на свеобухватан начин наметне проблем безбедности у локалној заједници и безбедност младих уопште. Један од таквих пројеката „Учењем до безбедности” реализован је у току 2005/2006. године на основу подршке Савета за превенцију проблема развоја деце при Министарству просвете и спорта Републике Србије. Пројекат је предвиђао да се у 20 школа и четири града у Републици Србији (Нови Сад, Београд, Крагујевац и Ниш) као факултативан уведе нови наставни предмет под називом Безбедносна култура. Општи циљ изучавања овог предмета био је да ученици првог разреда средње школе стекну нова теоријска и практична знања из различитих области безбедности, о потреби, начинима и средствима заштите личних и општих друштвених вредности од различитих облика и носилаца угрожавања, без обзира на место и време њиховог испољавања. Овај предмет је подсећао на некадашњи предмет Одбрана и заштита, али је убрзо пројекат прекинут због неразумевања надлежних.

Такође, важан циљ је био и установљавање и изградња позитивног и кооперативног односа према институцијама друштва које се старају о стабилном и правним нормама успостављеном стању безбедности (Стајић, Мијалковић и Станаревић 2005). Имајући у виду предходне активности, на Факултету безбедности, од априла до јуна, 2019. године одржана су три округла стола на тему „Безбедносна култура у систему средњошколског образовања” на коме су учествовали представници бројних институција.⁸ Истакнуто је да је важно и неопходно размотрити место изборног предмета који би се бавио безбедносном културом односно безбедносним аспектима живота деце у заједници (како у школском окружењу тако и ван њега (породица, спорт, боравак у природи и остало). Један од предлога у трансформацији предмета Безбедносна култура јесте синергија свих питања везаних за одрживи развој и еколошку безбедност и питања везаних за бројне и сложене безбедносне изазове, ризике и претње.

Учесници округлог стола су представили различите аспекте безбедносне културе младих и неопходност њеног унапређења, постојећа решења едукације о безбедносној култури у земљама ЕУ, САД и Руске Федерације, указали су и на разноврсност безбедносних изазова с којима се млади суочавају, као и неопходност усаглашавања стратешких докумената Републике Србије из ове области. Такође, истакнуто је да је циљ округлих столова, сакупљање искустава и знања различитих актера који се баве безбедносном културом и изнала-

⁸ Министарство одбране, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Министарство унутрашњих послова, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Канцеларија Савета за националну безбедност и заштиту тајних података, Група за образовање мањина, социјалну инклузију и заштиту од насиља и дискриминације, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Канцеларија за управљање јавним улагањима, Црвени крст Србије, Београдски центар за безбедносну политику и Факултет безбедности Универзитета у Београду.

жење примереног решења како би садржаји безбедносне културе допрли до оних који чине будућност сваког друштва, а то су млади људи. У том циљу формиране су радне групе које ће радити у три правца: формирања новог изборног предмета у средњим школама; имплементације нових садржаја у већ постојеће планове и програме и креирања ваннаставних активности, попут дигиталних платформи, апликација и осталих савремених средстава.

На оправданост покретања нових активности у развијању предмета Безбедносна култура, односно на повезаност образовања за одрживи развој и еколошке безбедности и потребе за развојем безбедносне културе младих подсећа нас Национална стратегија за младе („Службени гласник РС”, 22/15) у којој се наводи да су млади значајан ресурс сваког друштва, са потенцијалом да постану активни и продуктивни, али за многе од њих, на путу њиховог развоја, постоје бројни безбедносни изазови, ризици и претње. То су изазови, ризици и претње који подстичу насилно понашање, екстремизам и нетолеранцију према различитим културним моделима и вредностима, утичу на пораст криминала, доводе до забрињавајућег пораста употребе опојних дрога и алкохола, коцкања, неговања небезбедних стилова живота у саобраћају, на спортским и другим јавним манифестацијама, у јавном простору, несналажења у новим, неочекиваним, „ванредним” ситуацијама, и слично. Већа изложеност безбедносним ризицима и претњама утиче на угрожавање физичког опстанка и интегритета младих, као и на могућност да воде квалитетан начин живота, у сигурном окружењу, где се неометано развијају у условима који подстичу здрав ментални развој и духовну равнотежу и где су млади успешни и срећни.

Не постоји организован системски приступ ширења знања о безбедносним ризицима и претњама којима су млади изложени, као ни организован систем обуке за стицање вештина и способности за деловање у условима конкретне безбедносне претње. Уочено је и да не постоји довољно развијен координирани мултидисциплинарни приступ и међусекторска сарадња у идентификовању, планирању и пружању услуга, које одговарају безбедносним потребама младих.

Унапређивање програмске подршке, подразумевало би подизање квалитета и ефикасности већ постојећих програма, као и креирање нових програма са темама и садржајима који се баве оним безбедносним ризицима и претњама којима су млади изложени, а који до сада нису препознати као довољно важни и самим тим нису третирани од стране институција које брину о младима. Насиље можда јесте најчешћи проблем са којим се млади људи сусрећу у свакодневном животу, али не смемо искључити ни читав спектар других проблема.

Разматрајући различите аспекте безбедности младих и претње које их окружују, не можемо искључити питање њихове безбедности у саобраћају, у ситуацијама природних катастрофа или елементарних непогода, деградације животне средине, различите облике социо-патолошких појава, трговине људима, различите модалитете дискриминације, неједнакости и сл. Као стратешки циљу овој стратегији се наводи: *Унапређени услови за развијање безбедносне културе младих* где су неки од очекиваних резултата: унапредити наставне и

ваннаставне активности садржајима који омогућавају младима да стекну нова знања, вештине и способности из области безбедности; утврдити критеријуме и стандарде за програме о безбедности младих који се спроводе изван образовног система; унапредити важеће критеријуме и стандарде према којима се спроводе програми везани за безбедност младих укључујући и родно засноване безбедносне ризике и претње; развити програме који ће младима омогућити да прођу систем обуке и оспособљавања за реаговање на безбедносне ризике и претње у њиховом непосредном окружењу; подржати развој и реализацију програма са превентивним мерама и активностима усмерених ка умањењу ризика и претњи којима су млади изложени; развити програме који оснажују младе и развијају одређене вештине и способности како да адекватно реагују приликом природних катастрофа и елементарних непогода; подржати истраживања и стручне анализе о безбедносним изазовима, ризицима и претњама којима су млади изложени; развити нове начине комуникације у сајбер простору са младима, који имају проблем безбедносне природе, где су сви актери међусобно повезани и усмерени ка потребама младих; обезбедити сарадњу и синергију у раду институција на локалном нивоу ради заштите младих од безбедносних ризика и претњи.

Подједнако нас на значај ових активности подсећа и Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије која се такође бави образовањем за одрживи развој. образовање се посматра као носилац развоја, предуслов за стварање друштва и економије знања. Зато, Стратегија препоручује нови облик образовања – образовање за одрживи развој. Оно би требало да буде: конкурентно у складу с научним, привредним и технолошким потенцијалима Републике Србије; доступно свима, а нарочито деци и припадницима социјално осетљивих друштвених група; прилагодљиво и у складу с потребама тржишта рада; довољно атрактивно и у складу с друштвено-економским променама; укључено у европски систем образовања; модерно финансирано на бази модела европског система финансирања; засновано на систему модерног управљања, сертификације, лиценцирања и акредитације („Службени гласник РС”, 57/08). Предуслов за остваривање образовања за одрживи развој, аутори Стратегије виде у унапређивању постојећег система образовања, али и у мотивисању свих интересних група да раде на развоју образовања за одрживи развој и на интеграцији садржаја одрживог развоја у формални образовни систем, у све релевантне предмете, као и у неформалне видове образовања. То, уједно води ка стварању једног мултидисциплинарног и интердисциплинарног система образовања за одрживи развој.

Закључна разматрања

У време перманентних глобалних еколошких претњи које добијају све већи замах, образовање и васпитање у области одрживог развоја и еколошке безбедности, представљају један од најважнијих задатака, будући да непосредно утичу на развијање не само еколошке свести и еколошког понашања, већ и

на разумевање сложених процеса и синергије у области безбедносних изазова, ризика и претњи. Међутим, напредак од глобалног концепта образовања за одрживи развој и еколошку безбедност до национално прихватљивог курикулума тежак је процес с обзиром да захтева тренутна знања и преиспитивање и предвиђања будућих процеса. Образовање за одрживи развој и еколошку безбедност подразумева интегрисање одговарајућих знања и способности у наставне програме на свим нивоима образовања али истовремено подразумева јачу сарадњу између научника и педагога, боље интегрисање науке и технологије у образовне програме, као и јачање компетенције наставног кадра.

Иако је евидентан замор и посустајање код стручњака који се професионално баве образовањем у овој области, у нашој земљи постоји потреба за новим приступима и осмишљавањима. У прилог томе говоре бројне активности на пољу развијања предмета Безбедносна култура. У конципирању овог предмета наглашена је тежња холистичком приступу који ће у различитим формама, од наставних јединица до посебног предмета, креативно објединити садржаје личне, друштвене и државне безбедносне културе. Наиме, поред већ постојећих садржаја везаних за бројне безбедносне ризике и претње неопходно је укључити проблеме и питања одрживог развоја и еколошке безбедности, али на начин који укључује и бригу о стварању заједничких вредности, личног и колективног интегритета, осећаја друштвене одговорности, слободе избора, као и нових ставова и начина понашања.

Литература

1. Бјелајац, Жељко Ћ. и Александар М. Филиповић. 2018. „Утицај масовних медија на деградацију савременог друштва”. У „Утицај масовних медија на деградацију савременог друштва”, ур. Жељко Ћ. Бјелајац и Александар М. Филиповић, посебно издање, *Култура полиса*, 9-21
2. Бјелајац, Жељко и Александар Филиповић. 2020. „Пандемија COVID-19 – Безбедносни изазови, ризици и претње”. У: „COVID-19 – Безбедносни изазови, ризици и претње”, ур. Жељко Бјелајац и Александар Филиповић, посебно издање, *Култура полиса*, 9-23
3. Бодин, Миленко, Радојевић, Кристина, и Кесић, Душан. 2019. „Стање националне безбедносне културе код младих у републици Србији”. Социолошки преглед, вол. LIII, бр. 2, стр. 627-647.
4. Ђорђевић И. 2013. *Људска безбедност*, Глобални контекст и примена у Србији”. Београд: Институт за упоредно право, Досије студио
5. Ђукановић, Мара. 2013. *Етика и животна средина*. У Екологија, религија, етика, ур. В. Павловић, 43-57. Београд: Еко центар и Завод за уџбенике.
6. Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године", *Службени гласник РС*", број 22/2015.
7. Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије, „Службени гласник РС”, број 57/08.

8. Орловић Ловрен, Виолета. 2016. „Универзитетски наставници у транзицији ка одрживом развоју: један концепт и бројна питања”. Иновације у настави, XXIX, 2016/4,123–139.
9. Правилник о допуни правилника о наставном плану и програму стручних предмета средњег стручног образовању у подручју рада Хемија, неметали и графичарство, „Службени гласник РС”, год. 64, бр.12/15.
10. Правилник о измени и допунама правилника о наставном плану и програму средњег стручног образовања у подручју рада Економија, право и администрација, „Службени гласник РС”, год. 64, бр. 15/15.
11. Правилник о наставном плану и програму стручних предмета средњег стручног образовању у подручју рада Геологија, рударство и металургија, „Службени гласник РС”, год. 66, бр. 5/17.
12. Правилник о плану и програму наставе и учења стручних предмета средњег стручног образовања у подручју рада Геодезија и грађевинарство, „Службени гласник РС”, год. 67, бр. 7/18.
13. Правилник о Плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС”, год. 67, бр. 15/18.
14. Правилник о Плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС”, год. 66, бр. 10/17
15. Правилник о Програму наставе и учења за други разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС”, год. 67, бр. 16/18.
16. Правилник о Програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања, Службени гласник РС, год. 68, бр. 11/19.
17. Правилник о Програму наставе и учења за први разред гимназије, „Службени гласник РС”, год. 67, бр. 12/18.
18. Правилник о Програму наставе и учења за трећи разред основног образовања и васпитања, „Службени гласник РС”, год. 68, бр. 5/19.
19. Програм наставе и учења за други разред гимназије, „Службени гласник РС”, год. 68, бр. 8/19.
20. Стајић, Љубомир, Мијалковић, Саша и Станаревић, Светлана. 2013. *Безбедносна култура*. Нови Сад: Правни факултет Универзитета у Новом Саду.
21. Стајић, Љубомир, Мијалковић, Саша и Станаревић, Светлана. 2005. *Безбедносна култура*. Београд: Драганић.
22. Станаревић, С. 2017. „Механизми или начини развијања и унапређења безбедносне културе”. У *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, ур. Слободан Орловић. Нови Сад: Правни факултет.
23. Станаревић, Светлана и Филип, Ејдус. 2009. Појмовник безбедносне културе. Београд: Центар за цивилно војне односе.
24. Станаревић, Светлана. 2012. „Концепт безбедносне културе и претпоставке њеног развоја”. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет Безбедности.
25. Andevski, Milica, i Halaši, Tibor. 2002. Razvojne linije ekološkog obrazovanja. U *Zbornik radova X naučno-stručni skup o prirodnim vrednostima i zaštiti život-*

- ne sredine Ekološka istina*, ur. Marković, S. Z., 361-64. Bor: Tehnički fakultet, Univerzitet u Beogradu.
26. Andevski, Milica, i Kundačina, Milenko. 2004. „Ekološko obrazovanje – od brige za okolinu do održivog razvoja”. Užice: Učiteljski fakultet u Užicu, Univerzitet u Kragujevcu.
 27. Андевски, Милица. 2016. „Одрживо еколошко образовање – перспектива за промену културе учења”. Иновације у настави, XXIX, 2016/4 : 16-31.
 28. Barnett, Jon. 2001. *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in The New Security Era*, 15-25. London: Zed Books.
 29. Klemenović, Jasmina. 2003. „Razvoj ideje ekološkog vaspitanja i obrazovanja”. *Pedagoška stvarnost*, XLIX, 5-6.
 30. Lončar, Jelena. 2011. „Образовање за одрживи развој на факултетима друштвено-хуманистичких наука”. *У Univerzitet i održivi razvoj*, ur. Vukašin Pavlović. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za ekološku politiku i održivi razvoj.
 31. Marić Jurišin, Stanislava. 2019. „Humanističko - ekološka dimenzija u teorijskim polazištima vaspitanja i obrazovanja za društvo”. *Pedagoška stvarnost* 64(1): 62-75.
 32. Marinković, Darko. 2013. „Traganje za optimalnim odnosom univerzalnog i posebnog u obrazovanju”. *U Obrazovanje i razvoj*, ur. Dr. Veselin Vukotić, 167-175. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja.
 33. Milivojević, Tatjana, i Jadranka, Jovanović. 2013. „Kritika reforme srednjoškolskog obrazovanja sa stanovišta personalizma”. *U Obrazovanje i razvoj*, Ur. Dr. Veselin Vukotić, 294-302. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja.
 34. Milutinović, Slobodan, i Nikolić, Vesna. 2014. „Rethinking higher education for sustainable development in Serbia: An assessment of Copernicus Charter principles in current higher education practices”. *Journal of Cleaner Production*, Elsevier, Volume 62, pp.107–113.
 35. Nadić Darko. 2011. „Одрживи развој и принципи одрживог развоја у стратешким документима Републике Србије.” *У FPN Godišnjak* br. 6, I deo: Politička teorija, politička sociologija, politički sistem.
 36. Nadić, Darko. 2011. „Mesto i uloga obrazovanja za održivi razvoj u obrazovanju politikologa”. *U Univerzitet i održivi razvoj*, ur. Vukašin Pavlović. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za ekološku politiku i održivi razvoj.
 37. Nikolić, Vesna. 2012. *Teorija i organizacija obrazovanja za zaštitu*. Niš: Filozofski fakultet.
 38. Radojević, Darinka, Radović Nenad, i Džepina, Maja. 2011. „Nacionalna strategija održivog razvoja- obrazovanje za održivi razvoj”. *U Univerzitet i održivi razvoj*, ur. Vukašin Pavlović. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za ekološku politiku i održivi razvoj.
 39. Vidojević, Jelena. 2011. „Образовање за одрживи развој”. *U Univerzitet i održivi razvoj*, ur. Vukašin Pavlović. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za ekološku politiku i održivi razvoj.
 40. Vukić, Tamara. 2020. „Образовање за одрживи развој као изборни програм”. *Research in Pedagogy*, vol. 10(1): 93-107.

41. Vukotić, Veselin. 2013. „S = Z i 2”. U *Obrazovanje i razvoj*, ur. Dr. Veselin Vukotić, 9-22. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja.

EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ECOLOGICAL SECURITY – NEW PERSPECTIVES IN SECURITY CULTURE

Summary: The notion of ecological education and education for sustainable development appeared as a result of the development and popularization of the sustainable development concept, further encouraged by numerous documents, strategies, and declarations adopted by organizations of international and national importance. In its development, education for sustainable development went through various influences and transformations. From striving for self-knowledge, changing attitudes, and developing ecological awareness, education that goes beyond courses, to education that supports changes in knowledge, skills, values, and attitudes to create a more sustainable and just society for all. Education for sustainable development and ecological security implies the integration of appropriate knowledge and skills in curricula at all levels of education, but at the same time, it also implies stronger cooperation between scientists and educators, better integration of science and technology in educational programs, and increase in the competence of teaching staff. In the development of the subject Security Culture, the issues of sustainable development and ecological security must be included along with numerous security issues from the individual level to the state security issues, but this must be done in a way that includes the conception of common values, personal and collective integrity, a sense of social responsibility, freedom of choice, as well as new attitudes and behaviors.

Keywords: sustainable development, ecological security, education for sustainable development, security culture

УЛОГА МАСОВНИХ МЕДИЈА У ДЕФИНИСАЊУ БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ МЛАДИХ

Сажетак: Потреба за безбедношћу је једна од основних људских потреба, и заузима једно од основних места у хијерархији људске мотивације. Још од праисторије, људска заједница и појединци су, најпре у сагласју са природом, а онда и са друштвеним изазовима, развијали решења и одговоре на изазове и претње њиховом опстанку, егзистенцији и развоју. Како је људско друштво напредовало у свом развоју, прогресивно су настајали нови изазови и претње како појединачној, тако и колективној безбедности. У данашње доба и у савременом друштву, дошло је до парадоксалне ситуације, да имамо експоненцијално увећан број безбедносних ризика, а да је безбедносна култура, или култура безбедности живота, практично nestала из културе. Разлози су сложени, и чинилаца у том ланцу је пуно. Један од најважнијих чинилаца су медији, нарочито масовни медији, који у највећем броју аспеката детерминишу друштвену свест, нарочито код адолесцената и младих. Циљ овог рада је да истражи корелативност између медија, јавног дискурса и културе адолесцената, механизме деловања медија, као и начине на који ти механизми могу бити усмерени ка бољем обављању друштвено корисних функција, од којих је подстицање развоја свести о безбедносној култури један од кључних задатака за опште добро.

Кључне речи: безбедност, безбедносна култура, медији, ИКТ, адолесценти

Увод

Чини се да данас постоји много неупитних разлога да свет на планети Земљи сматрамо небезбедним местом, местом које што пре треба уредити на безбеднији начин, да би смо спасли оно што још можемо. Стварање безбедне

* sasha.filipovic@gmail.com

животне средине је приоритетни циљ и унутрашња потреба човека, друштва и цивилизације уопште. Да би се то у данашњем свету постигло, неопходно је развити другачији поглед на безбедност, нови, измењени систем идеала и вредности, треба васпитањем и едукацијом перманентно стварати особе безбедног типа, створити породице, шире заједнице, друштво и државу и, на крају, светску заједницу безбедног типа.

Један од најефикаснијих начина да се то постигне је формирање одговарајуће безбедносне културе становништва, при чему морамо да констатујемо да је „безбедносна култура” релативно широк и општи појам и да би га, бар за потребе овог рада требало прецизирати. Ово је због тога место на коме би смо могли да покушамо да уведемо у расправу нешто уже одређење појма, па предлажемо коришћење термина „култура безбедности живота”, или „култура безбедног живљења”. Безбедност живота је неопходни услов за даљи развој цивилизације. У текућем веку све традиционалне претње и опасности по живот и здравље живог света и даље су остале актуелне, али су се појавиле и нове. Расту социјалне разлике, повећава се рањивост урбане инфраструктуре на природне катастрофе, енергетске катастрофе и терористичка акта су све чешћа. Светска заједница је све више погођена заразним болестима, а прогнозе светских експерата о могућностима човечанства да се супротстави новим болестима су суморне.

Држава је најважнији чинилац у промоцији и наметању грађанима и институцијама елемената безбедносне културе. Држава је та која треба да донесе одлуку о врстама и нивоу чинилаца културе безбедности и да примену те своје одлуке учини обавезном. Активности на изградњи безбедносне културе требало би да буду системске, интердисциплинарне и међуресорне. Посебну улогу у томе играју мере за развој и спровођење државне политике у области директне заштите живота. Развој система безбедности за људски живот и друштво у целини треба да се заснива на низу основних људских вредности, пре свих, примарне у низу вредности - људског живота. Државна политика осигурања безбедности живота треба да се спроводи имајући у виду и регионалне карактеристике становништва. Нису све регије једне државе подједнако безбедносно детерминисане. Култура безбедности у Суботици и Прешеву, или, на Хаитију и у Норвешкој, треба да има различите садржаје и императиве и треба да буде резултат примењене политике безбедности. Приликом примене те политике потребно је узети у обзир све природне, историјске, етничке, политичке, економске и друге одлике региона. Основа за формирање безбедносне културе, односно културе безбедности живота је едукација појединца, у начелу младог човека као трајни процес васпитања, практичне обуке и личног развоја.

У зависности од циљева и задатака истраживања, карактеристика грана науке, специфичности научних школа, у научној литератури постоји огроман број дефиниција овог појма. Разматрајући све те дефиниције безбедносне културе, могу се издвојити: функционални, квалитативни, аксиолошки, креативни, нормативни, и духовни и лични концепт дефинисања појма безбедносна култура. Са становишта овог рада, ми препоручујемо дефинисање безбедносне културе као стања социјалног окружења особе која је одговорна за безбедност

тог окружења. Појам безбедности је веома сложен друштвени феномен. Кроз историју, под појмом безбедности су се подразумевали разни садржаји. Уопштено речено, безбедност значи сигурност, а у том контексту се подразумевају и мере које се предузимају да људи буду безбедни и заштићени (Вјелјас 2017, 106). Култура безбедности уопште, или култура безбедности живота је модерни и популарни феномен и социо-психолошки тренд. Постоји јако велики број различитих дефиниција овог феномена. Ми под културом безбедности живота подразумевамо” степен развијености личности и друштва који се одликује значајем задатка обезбеђивања безбедности живота у систему личних и друштвених вредности, распрострањеношћу стереотипа безбедног понашања у свакодневном животу. Поједностављено речено, култура безбедности живота је стање развоја особе, социјалне групе, друштва, које карактерише однос према питањима обезбеђивања сигурног живота и рада и, што је најважније, практичним активностима на смањењу нивоа опасности” (Администрација Полевског градског округа, н.д).

Постоји неколико компоненти културе безбедности живота: на индивидуалном нивоу, то је поглед на свет, норме понашања, индивидуалне вредности и припремљеност особе за безусловно прихватање правила безбедног живота; на колективном нивоу - корпоративне вредности, професионална етика и морал, спремност особља за развој и унапређење културе безбедности; на јавном и државном нивоу - традиције безбедног понашања, друштвене вредности, спремност целокупне популације за заштиту вредности безбедности живота (Администрација Полевског градског округа, н.д). Наравно, ово је само један начин на који се могу дефинисати компоненте безбедносне културе, иако је немогуће у сажету дефиниције укључити све елементе овог изузетно комплексног феномена.

Могуће улоге медија

Медије у ширем смислу можемо одредити као комплексни појам који означава системе јавног комуницирања који служе за дистрибуцију аудио-визуелних садржаја у сврху информисања, образовања, у комерцијалне сврхе, као и за дистрибуцију забавних садржаја за најшире слојева становништва, мада, како ћемо видети касније, медији могу имати и друге, подједнако важне и озбиљне функције. При томе се сама класична теорија медија мења и прилагођава насталим променама уводећи у науку нове тезе, попут теорије нових медија, њихових елемената и сличности и разлика са традиционалним медијима (видети више: Мановић 2001). По уобичајеној подели, медији имају следеће облике: новине и друга штампа, радио и телевизијски програми, програми новинских агенција, електронске публикације, телетекст и остали облици дневног или периодичног објављивања уреднички обликованих програмских садржаја преносом записа, гласа, звука или слике. Електронски медији су били они који су значајно допринели масовности публице и проширили досег. Најпре радио, затим телевизија, а онда и интернет који је платформа за оно што зове-

мо новим медијима – портали, блогови, подкастови, друштвени медији – развојем технолошких капацитета за њихову употребу не само да су обухватили постојећу медијску публику, већ су досегли и до нове. Електронски масовни медији имају највећи капацитет за означавање и конструисање реалности. Из тога проистиче да је њихов утицај немерљив и у принципу неконтролисан – јер се публика непрестано увећава док број доступних садржаја расте – што доводи до масовног некритичког уважавања ставова комуницираних од стране медија, било кроз основне програмске садржаје, било кроз оглашавање (Vjelajac and Filipović 2020). Разлог некритичког приступа и код емитера и код прималаца медијских садржаја је директно везан за рејтинге, односно нумеричке параметре о броју људи који су видели, чули или прочитали медијски садржај, а рејтинзи директно утичу на цену огласа коју један медиј може да захтева, што даје довољно јасан и прецизан разлог зашто је медијски простор препун.

Ужи смисао појма медиј обухвата информативне медије, односно медије које до јавности преносе информацију. Нови медији са којима се срећемо већ неколико деценија су све то, али обogaћени и модификовани светом јединица и нула, односно бинарним кодом (машински језик) и пропуштени кроз тај систем постају медиј преко кога се може комуницирати са људима, могу им се преносити информације, утицати на васпитање и промене система вредности. Свим медијима се људи могу информисати, едуковати, могу се лагати и обмањивати (видети више: Филиповић 2013а). Медији су и инструмент за промоцију социјалног простора у савременом свету (видети више: Филиповић 2016). Иако је разлог због ког су медији првобитни створени био да информишу грађанство, врло брзосе испоставило да медији, колико год информисали, могу и да дезинформишу, и то често чине намерно, ангажовано, у складу са политичким, или неким другим циљем особе или група који контролишу медије. Поред набројаних, медији могу имати и још једну функцију, а то је функција сарадње са државом у наметању грађанима и јавности, политичких, социјалних, психолошких и иних, једном речју вредносних ставова. За потребе овог рада, то би могло да буде пропагирање па и наметање принципа безбедносне културе, нарочито код младих људи. Медији су најподесније оруђе за ефикасно обликовање јавног мњења. Управо ова функција медија може и мора да буде искоришћена да се грађанима наметну вредносни ставови који ће значајни подићи ниво безбедности живота, односно нашу културу безбедности.

Начин деловања медија

Досадашњи приступ решавању проблема и култури безбедности у читавом свету, довео је егзистенцију светске заједнице у озбиљну опасност. Чешће, него никада у последњих неколико деценија, светски лидери помињу реч „рат”. То чине чак и лидери нуклеарних сила. У „новом добу” од почетка двадесетог века до данас, у свету је вођено 96 великих ратова са знатно више од сто милиона погинулих, а да људско друштво није ни покушало да учини

отклон од ратне идеологије која је доводила до минулих ратова. Чак се стиче утисак да су комплетни друштвени ресурси великог дела светске заједнице укључени у промоцију насилних решавања проблема међу државама. Научници и аналитичари улоге медија у креирању друштвених прилика у свету готово да не користе термин медиј или медији. Све се више користи термин медијска индустрија. Какав је однос медијске индустрије према идеологији насиља и насилног решавања односа међу државама и народима?

И до сада се, у људској историји дешавало да сви медији у једној држави пређу на ”ратну уређивачку политику”. Али, то се до сада дешавало у времену ратног стања, или ”стања непосредне ратне опасности”. У свакој држави, медији тада постају најгори ратнохушкачки медији и чине ствари којих се касније сви стиде. ”Сви смо армија” постаје масовни поклич коме је неразумно, па и веома опасно супротставити се. Међутим, последњих деценија се дешава нешто чудно, нешто другачије, нешто до сада незапамћено. Медијска индустрија са својим најинфлуентнијим сегментима (филм, ТВ, видео игре) свесно креира идеолошки дискурс кроз милитаризам присутан у производима који стварају наратив, паралелну историју и формирају поглед на свет младих генерација. Култ рата који се годинама уназад негује у најпродаванијим медијским производима није виђен још од времена фашизма између два светска рата (Филиповић 2018). Оваква отворена милитаристичка идеологија данас не делује ненормално, зато што су оружани сукоби нормализовани у стању глобалног латентног „рата против тероризма” или „рата за заштиту наших интереса” ма где ти интереси били. Милитаризам присутан у медијским производима и производима индустрије забаве има за циљну групу децу и младе и представља алтернативни или додатни едукативни оквир званичном просветном систему (видети више: Лукић 2006). А, медијска индустрија са својом индустријом забаве предвођене видеоиграма је далеко најуноснији бизнис у области креативне индустрије (Filipović 2013b), који често превазилази, а увек може да се мери и са најлукративнијим индустријским или финансијским бизнисима.

Очигледно је да је овде у питању насилна измена примарне матрице глобалног погледа на свет у коме се базична безбедност живота кодификована у безбедносној култури, замењује „културом безбедности интереса”, схваћене онако како владајуће олигархије дефинишу интересе земаља које представљају. Очигледно је *ин флагранти* на делу производња нове свести која има за циљ да учини да грађани лако прихвате насиље сопствене државе према другим државама, али и последице примене тог насиља на себе, уколико политичка олигархија посегне за ратом. ”Безбедност интереса” постаје примарни и најпожељнији облик безбедности, потпуно претпостављен безбедности живота. ”Наш начин живота” је промовисан у једини начин којим вреди живети, а војска је организам који треба да обезбеди безбедност интереса, макар тиме и цели свет учинила небезбедним. Култура безбедности тако постаје инактивирана приматом безбедности интереса и практично се пред очима света трансформише у сирову и тривијалну културу безбедности интереса, потпуно декомпоновавши живот какав познајемо и све његове вредности, а нарочито безбедност живота и сам људски живот као константу.

Слично је са медијима који су шест стотина година после Гутенбергове штампарске револуције толико морално посрнули да су постали најјефикасније оруђе у промени матрице глобалног погледа на безбедност живота. Док напредни део човечанства баш од медија очекује да заузму почасно место у борби у којој ће на крају надвладати разум, имамо небројене примере да су медији већ прешли на другу страну и да су постали активни учесник у контаминирајућој милитаризацији животног простора, управо супротној темељним принципима безбедносне културе, али, и што је још деструктивније, супротно принципима преноса правилног система вредности, нарочито на децу и адолесценте. Медији утичу на деградацију друштва на мање-више тројак начин. Први би могао да се одреди као агресивна понуда крајње симплификованих, али веома примамљивих инстант садржаја за чије конзумирање је потребна само површна пажња и који својом тривијалношћу једноставно заглупљују конзументе (Бјелајац и Филиповић 2018). Други начин је перманентна еманација невероватне количине нетачних информација, док је трећи начин утицаја на деструкцију друштва супституција традиционалних институција примамљивим и новим виртуелним институцијама (видети више: Бјелајац и Филиповић 2018). Ту се очигледно ради о новој моћи изнад моћи грађана да ту силу уоче и разумеју. Она се разлива друштвом, попуњава празнине, сеје неспокој, уверљиво обећава излаз и ред. Инкорпорирана је и у новинарство њену најстарију, и у много ком погледу и дан-данас најпоучнију грану, у моду, религијска поучавања, туризам, школски систем... Али, док се новим техничким инструментима, радију, филму, телевизији, индустрији плоча, о моћи пропаганде, рекламе, *publicrelations*, расправља ватрено и изоловано, индустрија свести у целини остаје изван видног поља. Индустрија свести је стање духа. Ко је господар, а ко слуга не решава се само на основу тога ко располаже капиталом, фабрикама и оружјем – него што даље, то јасније – ко располаже свешћу других (Рељић 2013). Међутим, управо дуалистичка природа даје позитивне ноте овој тенденцији, јер се она може користити у било које сврхе, те је тако једно од најбољих решења за промоцију културе безбедног живота.

Али, у конкретној ситуацији, шта ако држава не жели да се бави унапређивањем културе безбедности и шта ако су мејнстрим медији професионално и етички неспособни за иоле озбиљни системски подухват подршке држави. У актуелној Стратегији развоја система јавног информисања у Републици Србији стоји: "Новинари и медијски радници у Републици Србији раде у тешким условима, често без адекватног уговора о раду. Општи тренд је смањивање броја запослених и удела запослених на неодређено време, док, са друге стране, расте ангажовање по основу уговора о привременим и повременим пословима, ауторским уговорима и уговорима оделу. Истраживања показују да је петина новинара у статусу „фриленсера“ (изван радног односа), половина ради на несигурним пословима, док стабилан радни однос у највећој мери имају старији медијски радници (између 50 и 60 година). Само 27% младих новинара има радни однос на неодређено време. У најтежој позицији су новинари у онлајн медијима, где је мање од трећине стално запослено. Плате новинара су ниске, чак и испод републичког просека, исплате су често нередовне, док ве-

лики број новинара ради прековремено. Све то утиче на деградацију професије, а новинаре и медијске раднике ставља у прекарни положај, због чега велики број њих жели да напусти професију. Мешавина ниских примања која се исплаћују касно, недовољна сигурност посла, рад без уговора или са лако раскидивим уговором представља облик притиска који подстиче ширење аутоцензуре, отежава независност, квалитетно новинарство и фаворизује „таблоидизацију”. Решење је у успостављању социјалног дијалога и потписивању гранског колективног уговора, али је то у садашњим условима неостварљиво, јер су синдикати слаби, а организација послодавца није формирана. Додатни проблем представљане постојање базе података о броју новинара и медијских радника”. (Службени гласник РС 2020). Дакле, како све више запослених у медијима ради у електронским, а нарочито дигиталним медијима, јако је тешко постићи конзистентност и уређеност, јер једна од основних карактеристика интернета, који је носач дигиталних медија, јесте потпуна дерегулација и одсуство контроле, односно оно што се назива „слобода интернета”, и што је детерминисано у одредби да власник интернет простора (хост) нема никакву правну одговорност за садржаје подељене на том простору.

Конвергенција медија ка бољем обављању друштвених функција

У контексту снажног утицаја информација на људе и свакодневни живот, медији и савремене информационе и телекомуникационе технологије су од посебне важности за формирање позитивног става о питањима безбедности живота. Медијски ангажман треба да буде намењен мотивацији и едукацији становништва из области безбедности живота, правовременом узбуњивању и брзом информисању грађана о ванредним ситуацијама и претњама од терористичких напада, праћењу стања реда и мира у местима масовног присуства људи. Реструктурирање тако важног дела индивидуалне и колективне свести као што је поглед на свет људи, систем њихових идеала и вредности, мотивациону сферу особе и друштва, нарочито у сфери свакодневне безбедности, изузетно је напоран и дуготрајан процес. Само заједничким, свеобухватним, координираним напорима државних органа и јавних организација и научних заједница може се подићи ниво културе људи у области безбедности живота.

Подизање нивоа културе безбедности код младих људи је ствар одлуке државе. Медији су ту да својим ангажманом помогну. Имплементација масовних медија у активности државе могла би да обезбеди потребни ниво информисаности становништва о разним претњама и опасностима. Медији би битно скратили време потребно за усвајање неопходних информација, повећати ефикасност надзора јавног реда у местима масовног присуства људи и, што је најважније, допринели формирању културе безбедности живота људи.

Нови медији конституишу и нову супкултуру. Анализа садржаја у медијима омогућава да се препозна које теме доминирају у јавном дискурсу и ко има моћ да говори у штампаним и електронским медијима. Публика прима селекционисане информације и различито реагује на њих. Како ће појединац

прихватити одређени садржај који му се презентује путем масмедија зависи од карактеристике личности, њеног искуства и специфичног својства социјалног окружења. Док количина информација континуирано расте, медијски актери сеобраћају све софистициранијим и перфиднијим методама у циљу наметања жељених тема и планираних интерпретација пласираног садржаја (Бјелајац и Мердовић 2018). Они у 21. веку имају сугестивно дејство на савременог човека и утичу, између осталог на креирање различитих ставова људи. Однос према спољном свету и према самом себи све се више остварује посредством масовних средстава комуникације. У масовној комуникацији битну улогу имају медији, који настоје да нас информишу, забаве и убеди. Масовни медији су, дакле, незаобилазни чинилац промена у друштву, које, с друге стране, мењају улогу медија. Медији, односно медијски садржаји доприносе да појединац одреди себе и своје понашање у односу на друге – онако како су они медијски представљени. Тако медији помажу да појединац позиционира и одреди себе у односу на друге и боље се оријентише у стварним друштвеним ситуацијама. Другим речима, начин на који ћемо играти своју друштвену улогу и на који реализујемо себе, делом је зависан од грађе добијене из медија (Bjelajac 2017, 666-668).

Човек не може да живи у заједници са другим људима ако није слободан, безбедан и доследно поштован. Човек не може да самоконституише сопствени смисао и сврху ако не обезбеди да добије потпуну и тачну информацију о догађајима ван његовог видокруга. Човек не може да живи нормално, ако свакодневно треба да брине о својој, и безбедности своје породице (Бјелајац и Филиповић 2018). Људи су, по дефиницији, због заштите тих интереса и створили државу. То је онтолошки ноторно, али по некад у стварности веома компликовано, чак и немогуће. Он мора да ради, да се самоуздиже, да помаже другима, да подиже породицу. Зато су људи устројили систем јавног информисања који је временом постао толико моћан да су га назвали седмом силом, или четвртом влашћу. Временом се та сила отела контроли и потпуно потчинила човека, учинивши га повремено немоћним и често безначајним. А, није све једно да ли ће човек од седме силе да добије тачну информацију или лаж. Много људи се борило и погинуло у борби за слободу штампе чија суштина је *истина*. Многе људске активности почивају на концепту истине укључујући науку, право и свакодневни живот. Још од античких филозофа, истину најчешће дефинишемо као *сагласност неке тврдње стварности* (видети више: Аристотел 2017). Медији морају да знају који су темељи једног друштва, који је циљ целог друштва, и да на основу тога утврђују уређивачку политику и начин извештавања. Медији јасно морају да знају које вредности штите и на којим етичким изворима се напајају. Медијима су нарочито битна начела на којима и по којима делују. Само такви медији могу да изврше свој задатак, а то је, ван сваке разумне сумње, тачно и правовремено информисање јавности које ће значајно допринети и безбедности друштва и поретка. Медији морају да буду независни. Они треба да буду независни у односу на све власти: законодавну, извршну, верску, монетарну. Међутим, медији не могу да буду независни од друштва и његових интереса. Медијски посленици по некад не разумеју довољно биће

медијске слободе и слободу штампе. Медији не могу да буду независни у односу на темеље који су заједнички свима. Медији не могу да буду независни од перманентног и често непријатног *права јавности да зна* и притиска јавности да је медији истинито обавештавају. Медији нису независни чак ни у односу на државу, медији су, у извесном сегментима службеник правде и службеник државе која остварује правду.

Дискусија

Један од кључних праваца у борби против носилаца фактора који угрожавају безбедност у јавном окружењу је њихова превенција. Први посао у подизању нивоа безбедносне културе је спречити да млади људи потпадну под утицај небезбедног окружења, било да су то појединци, групе или организације насилне или криминалне провенијенције. Посебно је важно спроводити превентивни рад међу младима, јер је управо млада генерација, због низа различитих фактора, најрањивија у погледу подложности негативном утицају различитих асоцијалних и небезбедних група. Социјална и материјална несигурност младих, честа искључивост и екстремност у проценама, психолошка незрелост, значајна зависност од туђих мишљења - само су неки од разлога који омогућавају лако ширење небезбедних идеја међу младим људима. Те идеје се лако шире јер су веома привлачне младим људима. Посредством ИКТ, оне су упаковане у примамљиву виртуелну амбалажу. Медијски производи су препуни наметнутих естетских идеала и вредности које нису у складу са реалним животом, што млади људи радо опонашају у стварном животу, неумитно долазећи у несклад најпре са собом, а онда и са трајнијим друштвеним вредностима и постулатима.

Медији би у таквој ситуацији могли да значајно доприносу смањивању штетног утицаја ИКТ и да својом перманентном кампањом уз подршку државе, породице и просветних власти учине да млади људи прихвате императиве постулата безбедносне културе, онако како их креирају безбедносне структуре државе. Држава и медији би могли да покрену неколико системских активности усмерених на стварање отклона младих људи према небезбедном понашању и усвајање правила понашања које уопштено називамо безбедносном културом.

Спровођење свеобухватне медијске кампање за разумевање и стварање културе поштовања правних прописа, односно, нешто што можемо назвати правном културом као подкупом безбедносне културе, међу младима могла би да буде прва активност владе и медија. То би нарочито могло бити олакшано значајним проширењем правне компоненте у васпитању и образовању, али и присутности у медијима. Познавање сопствених права и слобода помоћи ће млађој генерацији да развије осећај поштовања туђих права и слобода, укључујући њихов живот, здравље и достојанство.

Неговање толерантног погледа на свет код младих, толерантног односа према свим људима, без обзира на њихову националност, веру, социјални,

имовински статус или сексуално опредељење могла би да буде друга активност. Устав Србије забрањује било који облик ограничења права грађана на основу социјалне, расне, националне, језичке, верске и друге припадности. Свакој особи од детињства, дакле, у породици треба усађивати идеју и ментални став да је неопходно поштовати све људе, и да је, без обзира на било какве околности, немогуће делити људе по било којој основи. Ово ће помоћи у сузбијању различитих врста верског, националног и социјалног екстремизма.

Следеће би могло да буде покретање медијске кампање за побољшање питања коришћења доколице код младих људи. Није тајна да се многи млади људи налазе у разним радикалним организацијама углавном због недостатка жеље, а често и могућности да своје слободно време проводе на уобичајени начин. Медији треба да подсећају и охрабрују државу да обезбеди да клубови, домови културе, биоскопи, музеји и друге друштвене и културне институције буду активне не само у великим градовима, већ и у најмањим насељима. Такође је неопходно активно промовисати здрав начин живота, спорт и физичко васпитање међу младима. Важно је напоменути да наведене активности треба да буду доступне свим младим људима и у материјалном смислу.

На крају треба радити на повећању нивоа социјалне и материјалне сигурности младих. Држава би морала да покрене фондове који би пружали помоћ у проналажењу посла за младе стручњаке, што би уз подршку програмима становања помогло младим људима да схвате да се држава и друштво брине о њима и да нема потребе да се склањају у небезбедне сиве зоне друштва које врве од разних пошаста. Имамо и проблем интернета, који је са једне стране постао најефикасније планетарно средство масовног информативног утицаја на младе људе али и најозбиљнији чинилац могуће деструкције личне и колективне безбедности, са друге стране. Разлози популарности интернета од стране предатора су лак приступ публици, пружање анонимне комуникације, слаба регулација овог питања на државном нивоу, глобална дистрибуција, велика брзина преноса информација, ниска цена и једноставност употребе, огромне мултимедијалне могућности.

Закључак

Медији, сами, ма колико били инфлуентни, не могу да учине скоро ништа у опредељивању младих људи да усвоје начине и облике свакодневних животних активности које детерминишемо као безбедне и који чине скуп односа према природи и друштву које називамо безбедносном културом. Већина медија су привредна друштва, компаније, које су оснивачи покренули да на тржишту зараде новац. Њих не интересују никакве државне и друштвене активности које нису плаћене. Јавни сервис и медији које, макар и делимично финансира држава морају да се, штитећи темељне вредности друштва, активно и предано укључе у мукотрпни посао дефинисања културе безбедности живота. Већ смо казали да сви медији, а нарочито јавни сервис морају да буду сарадници државе која иницира и спроводи политике које су од интереса за станов-

ништво. Али, опет, медији то не могу сами. Они чак не могу да буду ни на почетну активности. Казали смо и да је посао дефинисања безбедносне културе младих интердисциплинарни и мултиресорни посао који почиње у дечјим јаслицама и вртићима. Наставља се у школи, све време под будним надзором родитеља и породице уопште. Једино координираним активностима породице, образовног система, медија и државе може се доћи до позитивних резултата, без обзира на чињеницу да би ти резултати, све и када бисмо одмах почели да радимо на томе, били видљиви тек у следећој генерацији.

Литература

1. *Администрација Полевског градског округа*. (н.д.) „Култура безбедности жизнедејателности”, последњи приступ 24.04.2021, <https://polevsk.midural.ru/article/show/id/1117>.
2. Аристотел. 2017. *Метафизика*. Београд: Паидеиа.
3. Бјелајац, Жељко и Боро Мердовић. 2018. „Сензационализам у медијима као узрок дестабилизације политике сузбијања криминалитета”. *Култура полиса*, год. XV, бр. 35, 289-300.
4. Бјелајац, Жељко Ћ. и Александар М. Филиповић. 2018. „Утицај масовних медија на деградацију савременог друштва”. У „Утицај масовних медија на деградацију савременог друштва”, ур. Жељко Ћ. Бјелајац и Александар М. Филиповић, посебно издање, *Култура полиса*, 9-21.
5. Рељић, Слободан. 2013. „Како је заробљена слободна штампа – повест индустрије свести у 9 слика”. *Летопис Матице Српске*, 491, 5, 625-638.
6. Њстратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији за период 2020–2025. година, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 11/2020.
7. Филиповић, Александар М. 2018. „Манипулација у медијима као фактор деградације савременог друштва”, у: „Утицај масовних медија на деградацију савременог друштва”, ур. Жељко Ћ. Бјелајац и Александар М. Филиповић, посебно издање, *Култура полиса*, 45-60.
8. Филиповић, Александар. 2013. „Етички изазови видео игре”, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, 24, 145-162 (Филиповић 2013а).
9. Филиповић, Александар. 2016. „Парадигма културолошког позиционирања видео игре”. Докторска дисертација. Универзитет уметности: Факултет драмских уметности.
10. Bjelajac, Željko and Aleksandar Filipović. 2020. “The role of the media in promotion of the culture of food safety”. *Economics of agriculture*, 67(2), 609-622, <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2002609B>.
11. Bjelajac, Željko. 2017. *Bezbednosna kultura – umeće življenja*. Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.
12. Filipović, Aleksandar. 2013. „Video-igre kao najozbiljniji biznis kreativne industrije na početku 21. veka”. *Megatrend revija*, 10 (2), 177-192 (Filipović 2013b).

13. Lukić, Kristian. 2006. „Kritičke perspektive umetnosti digitalnih igara – prilog istraživanju fenomena”, *E-Volucija*, 14, последњи приступ 13.04.2021.
<http://old.bos.rs/cepit/evolucija/html/14/igre.htm>
14. Manovich, Lev. 2001. *The Language of New Media*. Cambridge: MIT Press.

THE ROLE OF THE MASS MEDIA IN DEFINING YOUTH SAFETY CULTURE

Summary: The need for security is one of the basic human needs, and it occupies one of the basic places in the hierarchy of human motivation. Since prehistoric times, the human community and individuals, first in harmony with nature, and then with social challenges, have developed solutions and responses to challenges and threats to their survival, existence and development. As human society has progressed in its development, new challenges and threats to both individual and collective security have progressively emerged. In today's age and in modern society, there has been a paradoxical situation, that we have an exponentially increased number of security risks, and that the security culture, or the culture of security of life, has practically disappeared from the culture. The reasons are complex, and there are many factors in that chain. One of the most important factors is the media, especially the mass media, which in most aspects determine social consciousness, especially among adolescents and young people. The aim of this paper is to investigate the correlation between media, public discourse and adolescent culture, mechanisms of media action, as well as ways in which these mechanisms can be directed towards better performance of socially useful functions, of which encouraging the development of security culture awareness is one of the key tasks for the common good.

Keywords: security, security culture, media, ICT, adolescents

ЖЕЛИМИР КЕШЕТОВИЋ*

Факултет безбедности

Београд

UDC: 37.014:316.722

Прегледни рад

Примљен: 12.02.2021

Одобен: 08.04.2021

Страна: 127–145

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.09

ОБРАЗОВАЊЕ ЗА КРИЗЕ И КАТАСТРОФЕ – ИМПЕРАТИВ У ДРУШТВУ РИЗИКА**

Сажетак: Иако су кризе и катастрофе константа људске историје, припрема за њих, кроз преношење и усвајање одговарајућег сета знања, навика и вредности, је релативно новијег датума. У савременом друштву ризика доносиоци одлука постају свесни чињенице да је сваки систем одговора на кризе и катастрофе јак онолико колико су јаке његове најслабије карике, а ти су управо индивидуе односно сваки појединачни грађанин. У том контексту се данас у целом низу земаља припреми за кризе и катастрофе посвећује значајна пажња у наставним плановима и програмима у оквиру предшколског образовања, као и у основним и средњим школама, па и на факултетима. Земље у транзицији имале су у својим образовним системима идеолошки обојене садржаје везане за одбрану, безбедност и заштиту, али су их са уласком у транзицију избациле. Данас се у појединим земљама у транзицији, у оквиру реформе образовног система неки од ових садржаја поново укључују, при чему су лишени идеолошко политичких наслага. Неки од ових покушаја су производ свеобухватног промишљања, док су у другим земљама они парцијални и укључују само неке релевантне теме које се проучавају у оквиру већ постојећих наставних предмета. Свакако да у наредном периоду треба, на основу озбиљне анализе образовних потреба у контексту релевантних стратешких докумената везаних за безбедност, уз ангажовање академских и државних институција и органа, и увид у најбољу компаративну праксу, целовито сагледати ову проблематику и системски укључити релевантне безбедносне садржаје и осмислити начин њихове реализације у наставним плановима и програмима на свим нивоима образовања и васпитања у транзиционим земљама уопште и Републици Србији посебно.

* zelimir.kesetovic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта бр. 47017 Безбедност и заштита организовања и функционисања васпитно образовног система у Републици Србији (основна начела, принципи, протоколи, процедуре и средства) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: катастрофе, образовно васпитни систем, Бугарска, Мађарска, Словенија, Србија

Увод

У свим друштвима нормалан ток живота повремено прекидају критичне епизоде које су праћене осећајем претње и несигурности и које доводе у питање начин на који људи разумеју свет око себе. Такве ситуације, које зовемо кризама, могу бити узроковане природним силама (земљотреси, цунамији, олујни ветрови, бујичне кише, снежне олује, лавине, епидемије и сл.), (зло)намерним акцијама „других”, тј. различитих непријатеља унутар или изван друштва (међународни сукоби, рат, терористички напади), људским грешкама у управљању технологијом, али њихови корени могу бити и у лошем функционисању социотехничких и административних система (сломови инфраструктуре, индустријски акциденти, економске кризе и политички скандали).¹ (Кешетовић 2021)

Историјски посматрано, може се рећи да, са порастом и усложњавањем људских заједница, кризе постају све бројније и разноврсније по својој природи. У освит цивилизације главна претња је долазила од природе и међусобних сукоба људских скупина, а у савременим постиндустријским друштвима тим се ризицима прикључују и они који свој извор имају у техници и технологији. Уз старе кризе које имају мање-више познате узроке, последице и временске кривуље јављају се модерне кризе пред којима је људски ум немоћан, организацијски капацитети недовољни, а јавност егзистенцијално забринута (Кешетовић, Toth 2012).

У наведеном контексту никако не треба занемарити ни питање безбедности образовно васпитних институција. Површним компаративним увидом у званичне податке и медијске извештаје стиче се утисак да кризе и ванредне ситуације већег обима у образовно-васпитним установама нису веома честа појава. С обзиром на своју функцију, технолошку структуру и природу процеса који се у њима одвијају, у релевантној литератури оне нису означене као „кризи склоне организације.” Чини се да је, пре свега, реч о томе да су њихови ефекти на припаднике друштвене заједнице, посредовани масовним медијима, нарочито у тежим случајевима трауматични, и да изазивају оштре и емотивне реакције јавног мњења, стварају слику о веома ниском степену безбедности деце, ученика и особља, те посредно производе и политичке последице (Voip et al, 2010). Посебан страх, бес и огорчење јавног мњења изазивају случајеви озбиљних терористичких напада на школе, вртиће и сличне установе. Свакако да по свом обиму и трагичним последицама, опсада школе у Беслану од стране чеченских терориста 2004. године представља једну од најозбиљнијих кризних ситуација у образовно-васпитним установама у свету забележену у новијој

¹ Присутна је прилична термилошка збрка у овој области нарочито када се ради о употреби основних термина: криза, ванредна ситуација и катастрофа, те касније и код изведених термина који означавају концепте управљања овим догађајима: управљање ванредним ситуацијама, кризни менаџмент и управљање катастрофама. О томе више у: Кешетовић, 2008.

историји, која је са запрепашћењем, огорчењем и неверицом примљена у светској јавност. (Кешетовић 2012)

Последњих деценија постаје на глобалном нивоу све евидентнија чињеница да школе и васпитнообразовне установе нису „сигурне луке” које би биле заштићене од кризних ситуација, већ да су, пре „меке”, тј. лако рањиве мете подложне не само вршњачком насиљу већ и целом низу најразличитијих трауматичних ситуација које укључују ученике, наставнике, школско особље, родитеље, родбину, те захваљујући медијској амплификацији, и најширу јавност (Кешетовић, 2014)

Образовање за кризе и катастрофе

Сваки систем одговора на кризе и катастрофе јак је онолико колико су јаке његове најслабије карике, а то су управо индивидуе, односно сваки појединачни грађанин. Оспособљеност појединца за смањење ризика, самозаштиту и адекватно реаговање на кризе и катастрофе у данашњем сложеном свету претпоставља цео низ општих и посебних знања, вештина и навика које се стичу од најранијег детињства, прво у склопу примарне социјализације у породици, а потом кроз систем образовања и васпитања. Управо из тог разлога се у целом низу земаља припреми за кризе и катастрофе посвећује значајна пажња у наставним плановима и програмима у оквиру предшколског образовања, као и у основним и средњим школама, па и на факултетима. (Кешетовић 2021) Упркос чињеници да вирус који изазива COVID-19 није ни највирулентнији ни најлеталнији вирус са којим се човечанство до сада сусретало, поставља се питање због чега је ова пандемија толико паралисала и трансформисала свет какав знамо и довела до ситуације са којом се суочавамо данас, и која ће потенцијално дефинисати начин живота, рада, образовања, социјализације, окупљања, кретања, путовања, и многих других елемената у будућности. С друге стране, поред угрожене индивидуалне безбедности грађана, реакције и мере које су уведене у готово свим државама су по својој рестриктивној природи негативно утицале на ниво људских права и слобода, што је мултипликовало вишесмислени осећај небезбедности, и као резултат дало изузетно неповољно психолошко стање појединаца, што је предмет бројних истраживања у свету. (Бјелајац и Филиповић 2020)

Историјски посматрано, право на образовање о природним катастрофама у прошлости није било афирмисано и признавано. Међутим, са XXI веком, улога таквог вида образовања је постала недвосмислено јасна и призната. Сам значај образовања у том циљу је препознат у многим међународним конвенцијама, са јасним наглашавањем да школе, породице и локалне заједнице играју одлучујућу улогу у смањењу озбиљности последица насталих природним катастрофама, кроз процес развијања свести и знања о природним катастрофама. У погледу смањења ризика од катастрофа, школе би требало да постану све значајнији субјекти креирања и унапређења безбедносне културе младих, што се односи и на њихово оспособљавање за реаговање у природним катастрофама

ма. Оне би морале да играју кључну улогу у обезбеђивању основних информација како се заштити приликом природних катастрофа. (Јаковљевић, Цветковић и Гачић 2015)

Као што нема општеприхваћеног/најбољег система за управљање ванредним ситуацијама,² тако нема ни опште усвојеног модела образовања и обуке за управљање ванредним/кризним ситуацијама. Међутим, то свакако не значи да не постоје одређене заједничке карактеристике, опште тенденције, па и одређени елементи конвергенције између ових модела. Такође, сигурно је да постоји потреба изучавања и компаративне анализе ових модела како би се идентификовале најбоље праксе и домети у овој области, мада и лутања и грешке понекад могу бити од користи у смислу имплементације научених лекција, али и да би се истражиле могућности успостављања веза и плодотворне сарадње у овој области, пре свега између земаља у региону Југоисточне Европе. (Кешетовић 2021)

Давид Александер наводи да, иако у самој области кризног менаџмента постоје развијени стандарди, то није случај кад је реч о стандардима који се односе на осигуравање квалитета и садржаја програма образовања и обуке људи за област планирања и управљања кризама, односно ванредним ситуацијама (Alexander 2003).

Када је реч о прегледу стања у области истраживања, увидом у расположиве изворе може се констатовати да тема образовања и обуке за кризно управљање није обрађивана, како у академској заједници у Републици Србији, тако ни у земљама у окружењу. Изузетак је монографија професора Факултета безбедности Универзитета у Београду *Природне катастрофе и образовање* која представља истраживање посвећено испитивању повезаности одређених фактора (пол, старост, образованост и запосленост родитеља, чланови породице са којима се живи, страх и школа/породица) са знањем и перцепцијом о природним катастрофама (литосферске, хидросферске, атмосферске и биосферске) (Јаковљевић, Цветковић и Гачић 2015). Такође могу се пронаћи и ретки радови који дотичу поједина конкретна питања обуке полиције попут пројектовања вежби за кризне симулације (Lebeda, Mihalić 2011).³ У појединим развијеним земљама постоје радови који отварају ову тему и дају јој академски легитимитет (нпр. Alexander 2003; Waugh, Sadiq 2011).

Образовање за кризе и катастрофе у неким земљама у транзицији

Након Другог светског рата у образовно васпитним системима новонасталих социјалистичких држава био је присутан низ садржаја везаних за одбра-

² Истраживање система за управљање кризама у 22 европске земље у оквиру пројекта ANVIL који је финансирала Европска комисија показало је да не постоји апсолутно најбољи модел који би био универзално применљив /No security fits for all. (Bossong, Hagemann:2014) Видети <https://translate.google.com/translate?hl=sr&sl=en&u=https://www.anvil-project.net/&prev=search&pto=aue>

³ Кризне симулације су предмет интересовања и страних аутора као нпр. Borodzicz, Napereń (2002) и Chen, Borodzicz (2006)

ну, безбедност и заштиту. У контексту Хладног рата нагласак је био на војним претњама и опасностима, као и знањима и вештинама које се односе у првом реду на потенцијалне ратне сукобе и заштиту становништва у условима ратних дејстава. Такође, акценат је био и на идеолошко политичкој индоктринацији најмлађе популације.

Када је реч о државама чланицама бивше СФР Југославије, током четири и по деценије живота у заједничкој социјалистичкој држави федералне јединице су развијале своје образовне системе релативно самостално, али ипак у оквиру одређених структуралних/системских и друштвених и идеолошких основа које су биле јединствене за све чланице федерације. Постојала је значајна дивергентност образовних система као последица чињеница да је СФР Југославија била вишенационална, вишејезичка и вишеконфесионална заједница.

Истовремено, нису били допуштени „вандруштвени” (тј. приватни) облици школовања, односно приватне школске институције. Држава помоћу ове забране добија гаранцију да ће „производи образовног процеса” тј. ученици, бити стандардизовани на начин који јој одговара. С друге стране, школа, нису сматране само образовним, већ и васпитним установама у којима су ученици током школовања конформирани владајућим (идеолошким) нормама понашања. Самим тим, облици образовања, тј. идеологије, који би били различити од владајућих и прописаних нису били толерисани. У школама је постојала идеолошка настава „Марксизма и теорије и праксе самоуправног социјализма” предмета који је био обавезан део средњошколских и високошколских наставних програма. (Polšek 1989)

У складу са тада владајућим државноцентричним концептом безбедности, у условима Хладног рата када је Југославија представљала тампон зону између Истока и Запада, уз свежа сећања на сукоб са Информбироом, безбедносне претње су се разумевале у првом реду као војне, а земља је, на трагу Марксове идеје о „наоружаном народу” изградила систем и доктрину општенародне одбране и друштвене самозаштите (ОНО и ДСЗ) са израженом идеолошком садржином. У наведеном контексту одређени безбедносни садржаји су постали део наставних планова основних и средњих школа. Тако је у VII и VIII разреду основне школе постојао предмет *Прва помоћ и заштита и предвојничка обука*. У средњим школама у СФРЈ предмет *ОНО и ДСЗ* је уведен 1969. године и слушали су га ученици прве и друге године. Сем теоријских знања ученици су били у прилици да се, између осталог, упознају са наоружањем, тиме како се ставља гас маска, а на самом крају и да пуцају из пушке на стрелишту.

Ови предмети је укинута су почетком 1990-тих година са напуштањем социјалистичког уређења и уласком у плуралистичко друштво и тржишну привреду, што је у југословенском контексту било праћено и распадом земље и грађанским ратом, односно ратовима, након којих су се југословенске републике осамосталиле⁴ и почеле да изграђују нове образовне системе и конципирају своје образовне политике. (Кешетовић 2021)

⁴ Србија и Црна Гора су наставиле живот у заједничкој држави (СЦГ), односно државној заједници до референдума из маја 2006 којом су се грађани Црне Горе определили за самосталну државу.

Образовање и обука за безбедност и ванредне ситуације у Републици Бугарској

У образовном систему Републике Бугарске не постоји посебан наставни предмет који се односи на безбедност уопште и у ванредним ситуацијама посебно. С друге стране у Бугарској постоји традиција да Главна управа/дирекција за противпожарну безбедност и цивилну заштиту, поред осталих активности, значајну пажњу посвећује и образовању заједнице о ризицима од катастрофа и повећању безбедности и отпорности кроз кампање, неформално образовање, партиципативно учење, организацију различитих такмичења и обуке. Такође, неке теме и наставне јединице су препознате и укључене и у формални образовни систем.

Бугарска је донела *Упутство за спровођење обуке за заштиту од катастрофа и за пружање прве помоћи у систему јавног образовања* (Инструкција за провеждане на обучение за заштита при бедствия и за оказване на първа помощ в системата на обществено образование) којим се уређује спровођење обуке за заштиту у случају катастрофе и пружање прве помоћи деци и ученицима у систему јавног образовања, као и планирање заштите у случају катастрофе и припрема педагошког и ван педагошког особља у вртићима, школама и службама у систему јавног образовања за примену неопходних заштитних мера. Ово Упутство се односи на све учеснике предшколског и школског образовања и оспособљавања и регулише њихова права и обавезе за спровођење обуке усмерене на развијање виталних вештина за понашање у пожарима, катастрофама и ванредним ситуацијама и примену потребних заштитних мера и пружање прва медицинске помоћи. Припрема деце и ученика за заштиту у случају катастрофе и пружање прве медицинске помоћи обавезна је у свим вртићима и школама.

Обуку организују директори вртића, школа и услужних јединица у сарадњи са регионалним инспекторатима за образовање (РИЕ) и регионалним дирекцијама за „Противпожарну сигурност и заштиту становништва” (РДПБЗН) Главне управе/дирекције за противпожарну безбедност и цивилну заштиту (Главна дирекција Пожарна безбедност и заштита на населението-ГДПБЗН) Министарства унутрашњих послова (МУП/МВР).

Начелник управе, односно директор дирекције је председавајући Штаба за спровођење Плана заштите од катастрофа за становнике и одговоран је за заштиту живота и здравља деце и студената у случају катастрофа и ванредних ситуација и он контролише извођење теоријске и практичне наставе везане за примену плана заштите у случају катастрофе са децом и ученицима из свих група и/или одељења.

Васпитање предшколске деце реализују наставници/васпитачи према образовним садржајима образовних смерова „Социјални свет” и „Природни свет”, утврђеним државним образовним захтевима/стандардима за предшколско васпитање и образовање, а обухватају садржаје који се односе на екстремне временске прилике и природне катастрофе, (олује, поплаве, снежне падавине), пожаре и пожарне опасности, те улогу служби за ванредне ситуације и

начине комуникације са овим службама као и основна упутства за понашање деце у случајевима природних катастрофа и пожара.

Едукација за заштиту од катастрофа и подизање свести ученика у школама реализује се углавном током часова разредне наставе. Укупно су предвиђена 62 часа на одговарајуће теме за ученике од I до XII разреда у складу са могућностима наставног садржаја, односно државним образованим потребама за почетни, основни и средњи ниво образовања. Поред продубљеног изучавања тема које се односе на различите природне катастрофе и пожаре, али и техничко технолошке акциденте и ванредне ситуације настале злонамерном акцијом људи, значајна пажња се посвећује и евакуацији, пружању прве медицинске помоћи, употреби индивидуалних средстава заштите, као и школском и породичном плану за поступање у катастрофама.

Поред наведеног, два пута годишње у свакој школи и вртићу се спровode практичне вежбе за евакуацију у случају пожара као и најмање једном вежба на спровођењу Плана заштите од катастрофа.

Службеници запослени у регионалним испоставама управе/дирекције за противпожарну безбедност и цивилну заштиту и бугарског Црвеног крста заједно помажу педагозима и наставницима да организују и спроведу практичне и теоријске обуке за заштиту од катастрофе и прве помоћи. Ако је потребно, директор вртића или школе може затражити од локалне службе заштите од пожара и цивилне заштите да ангажује одговарајућег стручњака који ће помоћи образовном процесу.

Најзад, Управа/дирекција за противпожарну безбедност и цивилну заштиту активно ради на подизању свести кроз ваншколске активности, као што су Покрет оmlадинских ватрогасних друштава, Међународни дечји ликовни конкурс „Видео сам катастрофу својим очима”, Државно такмичење ученика „Заштита од катастрофа, пожара и ванредних ситуација „Као и многи догађаји током недеље заштите од пожара (дани отворених врата, демонстрације, информативне кампање итд.).

Образовање за безбедност у оквиру образовног система Мађарске

Иницијатива за укључивање садржаја који се односе на безбедност, прецизније на смањење ризика и повећање отпорности на катастрофе и ванредне ситуације, у наставне планове и програме у предуниверзитетском образовању потекла је од централног тела за управљање катастрофама у Мађарској - Националног генералног директората за управљање катастрофама/Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság (НДГДМ) који делује у оквиру Министарства унутрашњих послова Мађарске.⁵ Његове главне активности су унапређење система цивилне заштите, надгледање система јавног узбуњивања за индустријска постројења, коришћење образовања за изградњу безбедносне културе и отпорности, управљање информацијама за бољу свест јавности и јачање ефикасности међународне помоћи у урбаним потрагама и спасавању.

⁵ Сајт Директората <https://www.katasztrofavedelem.hu/>

Највиши закон у Мађарској који наглашава значај спремности грађана за ванредне ситуације је Закон СХХVIII из 2011. године о управљању катастрофама. Став 2. члана 1. овог закона прописује да сваки човек и грађанин има право да се упозна са ризицима који су присутни у његовом суседству и правилима понашања која се односе на заштиту. Штавише, њихово је право као и обавеза да учествују у управљању катастрофама. У Уредби бр. 234/2011 (X.10) о извршењу наведеног Закона наведени су одређени елементи припреме за ванредне ситуације и потенцијални задаци појединих субјеката. Оквир ових припрема ближе је одређен Уредбом министра унутрашњих послова бр. 62/2011 (XII.29). (Ambrusz 2017)

Када је реч о припремљености за катастрофе оних који су укључени у јавно образовање, обуке су у основи намењене наставницима и деци, односно ученицима и студентима, укључујући оне у вртићима, основном и средњем, као и високом образовању. Материјал за обуку се разликује на основу њихових старосних карактеристика (Nováky 2015). Старосне разлике између ученика у вртићима, основном и средњем образовању одређују методе које ће се примењивати током њихове припреме. Централни материјал за обуку дефинише Национални генерални директорат за управљање катастрофама - узимајући у обзир национални основни образовни програм /курикулум - а садржај обуке саставља руководиоца подручне организационе јединице Националног директората након консултација са наставником. На основу централног материјала за обуку, подручне дирекције развијају регионалне и локалне наставне приручнике и методолошке водиче и стављају их на располагање образовно васпитним институцијама. Такође, након консултација са руководиоцем дате образовне институције, руководиоци подручних дирекција и филијала Националног директората креирају посебне програме за ученике специјалних образовних институција, узимајући у обзир њихове посебне образовне потребе. (Ambrusz 2017)

Наставници које именује директор предшколске, односно школске установе похађају теоријску обуку најмање једном годишње у подручним јединицама националног Директората за управљање катастрофама.

Стручна тела за управљање катастрофама помажу и учествују у планирању и извођењу обука у наставним институцијама - како у школском тако и ваншколском контексту - у организовању и одржавању такмичења младих за управљање катастрофама на регионалном и локалном нивоу. (Ambrusz 2017)

На основу безмало једногодишњег припремног рада, искустава у имплементацији Акционог плана 3x3 за припрему деце и омладине и предлога курикулума сачињеног у јесен 2011. године у тесној сарадњи са националним Институтом за истраживање и развој образовања (Oktatási Hivatal)⁶ теме које се тичу управљања катастрофама су посебно наглашене и учињене видљивим у базичном националном курикулуму Владиним декретом број 110/2012 (VI. 4.) из 2012. године.⁷

⁶ Сајт Института <https://www.oktatas.hu/>

⁷ Подаци доступни на сајту Генералног Директората

<https://katasztrofavedelem.hu/33290/katasztrofavedelmi-ismeretek-a-nemzeti-alaptantervben>

За разлику од ранијих покушаја, нови национални основни курикулум утврђује неопходно потребна знања и вештине које се односе на управљање катастрофама и додељује их постојећим садржајима јавног образовања (односно већ постојећим наставним предметима) који припадају различитим образовним пољима у сваком разреду. Предвиђено је да ће се на основу свега овога у будућности, након стицања одређеног искуства, даље развијати оквирни курикулуми за сваки предмет у којима ће се детаљније дефинисати скуп знања о управљању катастрофама.

У складу са Акционим планом за припрему деце и омладине 3x3, Национални генерални директорат за управљање катастрофама развио је општи, вишепредметни, флексибилни узорак курикулума, који се посебно препоручује наставницима основних школа који се баве управљањем катастрофама или ванредним ситуацијама. Узорак курикулума садржи основна знања која треба пружати младим људима, у зависности од њихове старосне доби. Преузимање узорка курикулума је бесплатно, а територијално надлежна професионална тела за управљање катастрофама (жупанијске управе, уреди цивилне заштите) пружају додатне информације о његовој примени и осталим стручним питањима.

У новом Националном основном курикулуму постоје следеће кључне области:

- Подручје образовања које се односи на човека и природу - Подручје знања о животној средини и одрживости (садржаји о животној средини, природним катастрофама, саобраћају)
- Наша земља, наше окружење је подручје образовања - Садржаји јавног образовања
- Животни стил и подручје практичне едукације – Садржаји јавног образовања

У мађарском Националном извештају о имплементацији Хјого оквира за акцију наглашава се потреба коришћења образовање за изградњу културе безбедности и отпорности. У том контексту се преиспитује систем даљег образовања за наставнике са циљем његове модернизације. Поред тога, развијена је и серија омладинских спортских такмичења у управљању катастрофама, која ће се у будућности, како се планира, проширити на међународни ниво. (National Directorate General for Disaster Management 2011).

Образовање за безбедност у Републици Словенији

Кључни актер задужен за активности везане за образовање и обучавање предшколске и школске младежи и становништва у Словенији за заштиту од природних и других катастрофа је Управа за заштиту и спасавање (Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje). Управа настоји да информише, едукује и обучи младе и друге становнике кроз активности за личну и узајамну заштиту у случају природних и других катастрофа. Када је реч о предшколској и

школској омладини фокус активности је на унапређењу свести о опасностима од природних и других катастрофа. Активности су следеће:

- У основним школама уведен је изборни предмет „Заштита од природних и других катастрофа” о чему ће касније бити више речи.
- Сваке године се у вртићима и основним школама одржава ликовно и књижевно-уметничко такмичење „Природне и друге катастрофе”. Под вођством ментора, деца стварају слике/цртеже или пишу саставе на одређену тему која се односи на природну или другу катастрофу. Такмичење је двостепено - регионално и државно и одвија се у четири старосне категорије. Најбољих пет радова у свакој категорији награђује се на регионалном и националном нивоу.
- У сарадњи са позориштем, припремљена је луткарска представу за децу до десет година под називом „Јежек снежек и ватрогасни јеж” (Ježek Snežek in Gasilko Jež). Док гледају представу, деца уче шта морају да раде, односно како треба да се понашају у поплавама, земљотресима и пожарима. Представа током године гостује у вртићима, школама и на разним другим манифестацијама широм Словеније.
- Последњих година сачињено је неколико дидактичких игара за децу: Земљотрес, Сигурно у планинама, Поплава, Помоћ, Меморија 112, Сигурно пливање, Спасиоци ... и рачунарска игра Пронађи себе у Questcity (Znajdi se in Questcity). Кроз њих деца уче о природним катастрофама и мерама. Деца се игре дистрибуирају у разним приликама (сајмови, такмичења)
- На интернетској страници Управе Републике Србије за заштиту и спасавање www.sos112.si деци је намењена такође посебна страна Жежева кућица (Ježkova hiša) где се објављују поучне информације, квизови и игрице.
- Млади се о опасностима од несрећа и поступању у случају несрећа информишу и у омладинској штампи (Zmajček, Cicido, Ciciban, Pil, Pil Plus, Mladi gasilec...).
- Штампано је и пет дидактичких књижица Снежни јеж (Ježek Snežek) за децу на тему природних несрећа, који се дистрибуирају као прилог уз часописе Ciciban и Cicido. Намењене су деци старости од четири до десет година и садрже упутства о правилном понашању пре, током и након несрећа. У свакој књизи је посебно истакнут број за хитне случајеве 112. Књиге су погодне и за самостално читање и истовремено могу послужити и као наставно помагало васпитачима и наставницима. У свакој књижици је приложен и радни лист с питањима и подстицајима за размишљање и разговор са децом у вртићу или на часовима. Књиге се дистрибуирају у свим предшколским и школским библиотекама. Све књиге су такође објављене у енглеском преводу.
- Систем заштите од природних и других катастрофа представљен је и на разним јавним манифестацијама намењеним деци: Базар за децу, Дани заштите и спасавања..., где се представља опрема и рад појединих јединица система заштите и спасавања - ватрогасаца, ронилаца, јединица са службеним псима, горских спасилаца, извиђача,...).

- За промоцију система заштите од природних и других катастрофа, Управа за заштиту и спасавање припрема и промотивни материјал и награде: сигурносне кациге са бр. 112, налепнице са маскотом и бр. 112; плишана маскота за јеж са бројем 112, траке за кључеве са бројем 112, јастучићи за миша, наставци и блокови, кутије за ЦД, наруквице са бр. 112 које се деле деци током различитих активности - сајмова, базара и активности - квизова, такмичења
- Управа такође припрема и разне летке, распореде часова и постере о природним и другим катастрофама и мерама које се предузимају у појединим катастрофама. Ови материјали се деле деци у вртићима и школама током школске године.
- Такође је припремљено и неколико ТВ спотова и радио реклама (број 112, земљотрес, пожар, поплава...) које се у разним приликама емитују на РТВ Словеније. (Роје Јовић 2014)

У основне школе у Републици Словенији је 2010. године уведен изборни курс о понашању у случају катастрофа, односно изборни наставни предмет *Безбедност у природним и другим несрећама (Varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami)*. У образложењу потребе за увођење овог предмета полази се од чињенице да су природне и друге катастрофе константа у Републици Словенији. Неке се јављају чешће, неке у дужим интервалима. Међутим, за све веће катастрофе карактеристично је угрожавање живота људи, уништавање имовине, усева ... Зато је врло важно како су људи као појединци спремни за катастрофе. Наиме, управо од тога шта раде, како се понашају и делују појединци за време и после несреће, зависи да ли ће преживети опасност. Стога је Управа Републике Словеније за заштиту и спасавање увођењем изборног (факултативног) предмета Заштита од природних и других катастрофа у основним школама предузела важан корак да ови неопходни садржаји нађу пут до учитеља, ученика и њихових родитеља. Наставни план за изборни предмет припремила је Управа Републике Словеније за заштиту и спасавање у сарадњи са Ватрогасним савезом Словеније и наставницима-практичарима који предају у основним школама. Предлог наставног програма рецензиран је од стране проф. др Марка Полича, са Одељења за психологију, Филозофског факултета Универзитета у Љубљани, и Мирана Богатаја, команданта Цивилне заштите Републике Словеније. Предложени наставни план и програм стручно су прегледани у Министарству просвете и спорта Републике Словеније и у Заводу за образовање Републике Словеније. Пре него што је расправљано у Стручном савету за опште образовање, о њему се расправљало на састанку Комисије за основну школу. Сви наведени актери су садржај курса оценили као важан и неопходан за повећање нивоа спремности за катастрофе.

Наставни план је усвојен на 119. седници Стручног савета Републике Словеније за опште образовање, фебруара 2009. године. Министарство просвете и спорта редакцијски га је прегледало и укључило у списак изборних предмета друштвених и хуманистичких наука које основне школе могу понудити по избору ученика у седмом, осмом или деветом разреду. Школе морају пону-

дети наставу из најмање три изборна предмета друштвених и хуманистичких наука и најмање три предмета из природних наука и технологије. Ученик бира два часа изборног предмета недељно, односно три часа уколико се његови родитељи сложе. Ученик такође може бити ослобођен похађања наставе из изборног предмета. Изборни предмет Заштита од природних и других катастрофа нуди се као једногодишњи предмет (35 сати годишње) и ученик га може одабрати у било којем разреду.

Предмет могу да предају наставници који испуњавају услове за наставнике у основним школама и другим школским саветници који заврше обуку коју спроводи Управа Републике Словеније за заштиту и спашавање, Центар за обуку Републике Словеније у сарадњи са Ватрогасним савезом Словеније у Центру за заштиту и спашавање на Игу.

Циљеви и садржај курса односе се на садржаје којима се ученици баве у обавезним предметима и активностима. Предмет подстиче ученике на активни став према окружењу, природним непогодама и другим катастрофама, као и на личну спремност да помогну другима и волонтирају.

Ученици изучавањем овог предмета:

- Стичу основна знања о претњи коју представљају природне и друге катастрофе, упознају се са врстама, узроцима и последицама катастрофа у непосредном и ширем окружењу, упознају се са појавом и развојем различитих спасилачких служби и организација које су укључене у систем заштите од природних и других катастрофа; упознају се са системом заштите од природних и других катастрофа у Словенији;
- Стичу основна знања о потреби организовања различитих спасилачких служби и улози појединаца у њима, упоређују и анализирају задатке и организацију различитих спасилачких служби и хуманитарних организација, њихову мисију и организацију;
- Развијају критичко размишљање у вези са понашањем друштва у случају несрећа и могућностима заштите од њих;
- Стичу искуства и развијају вештине и способности за одговарајући одговор на несреће које се могу догодити у њиховом непосредном окружењу пре, током и после катастрофа; и
- Развијају вредности алтруизма, солидарности, волонтерства.

Предмет је подељен у седам наставних целина. Садржаји који се односе на безбедност у несрећама су по начелу међупредметности и кроскурикуларности укључени у већину обавезних предмета деветогодишње основне школе. У трећем трогодишњем циклусу се садржаји изборног предмета повезују пре свега са предметима: историја, географија, грађанско и домовинско образовање и етика, наука о природи, математика, техника и технологија, физичко васпитање, биологија и физика. У плану су представљене теме изборног предмета које наставници могу допунити у својим предметима или обогатити лекције са њима.

Наставници могу користити различите методе и стратегије подучавања изборних предмета. У пројектном раду, ученици уче да опажају претњу у раз-

личитим окружењима и спречавају је. Предмет се оцењује, тако да испитивање и оцењивање знања морају бити конципирани на начин који омогућава ученицима да покажу различита знања и вештине, да узму у обзир различите стилове учења и индивидуалне карактеристике, и да се навикну на самопроверавање и самооцењивање.

Образовни центар Републике Словеније припремио је методолошки приручник за наставнике, који је припремљен на такав начин да се може користити и у другим предметима и у спровођењу активности. Изборни предмет почео је да се изучава у школској 2010/2011. години у 67 основних школа. Едукативни центар у Игу сваке године организује обуку за наставнике који желе да предају изборни предмет и додатну обуку за наставнике који ту наставу већ држе. Наставници деле знање и искуство у интернетској учионици. Сваке године УРСЗР организује обуке за наставнике овог предмета. Поред тога, успостављена је и е-учионица за наставнике, у којој они могу наћи материјале за наставу. Са другачијим едукативним материјалима, систем за понашање у случају катастрофа уведен је и у средње школе. Теме из области управљања у случају катастрофа су и делови студијских програма на Факултету за хемију и хемијску технологију и на Факултету друштвених наука. (Prezelj, Dobnik Jeraj 2014)

Треба нагласити и да је Образовни центар Управе за заштиту и спасавање сачинио 2014. године и радни материјал – смернице за израду Плана спровођења мера заштите, спасавања и помоћи у несрећама у школама. Наиме, Чланом 3. Уредбе о изменама и допунама Уредбе о садржају и припреми планова заштите и спасавања (Uradni list Republike Slovenije, št. 17/06) прописано је да школе морају припремити планове за спровођење мера заштите и одређене задатке заштите, спасавања и помоћи за све оне несреће које се могу догодити на подручју на коме се налази школа. Од општине у којој има седиште, Школа добија процену угрожености целе општине од природних или других несрећа и она представља основу за израду плана спровођења мера заштите и спасавања. Из процене угрожености је очигледно које природне и друге несреће се могу догодити на простору на коме се налази школа.

Образовање за безбедност у школама у Републици Србији

У основним школама у Републици Србији не постоји посебан предмет који би се бавио садржајима везаним за безбедност. Поред обавезних изборних предмета за основне школе су предвиђени и изборни наставни предмети:

- Чуvari природе
- Свакодневни живот у прошлости
- Цртање, сликање и вајање
- Хор и оркестар
- Информатика и рачунарство (у међувремену постао обавезни)
- Матерњи језик са елементима националне културе
- Шах
- Домаћинство

Само површном анализом ових предмета, може се закључити да су покривене неке теме које се више индиректно него директно могу повезати са безбедношћу, па тако, на пример, код „Чувара природе” то су: заштита животне средине, одрживи развој, квалитет живота, одговоран однос према живом свету и сопственом здрављу, код предмета „Свакодневни живот у прошлости” то су: упознавање са начином живота у прошлости и поређење са савременим, примењујући обрасце понашања примерене савременом добу, код предмета „Информатика и рачунарство” теме су: упознавање са критеријумима безбедног и небезбедног понашања на интернету, поступци за заштиту личних података и приватности на интернету итсл. (Факултет безбедности 2019).

Такође, сарадници Географског института „Јован Цвијић” САНУ, сачинили су Предлог програма наставе и учења за природу и друштво и географију (за основну и средњу школу) у које је уведен садржај о превенцији и заштити од природних непогода. Осим тога одређене теме које се, мање или више директно, тичу безбедности изучавају се у оквиру предмета Грађанско васпитање и у првом и у другом циклусу школовања у основним школама, као и у средњој школи. Међутим, овај предмет не слушају ученици који су се определили за веронауку. У првом циклусу (1-4 разред основне школе) третирају се питања идентитета, потреба, права, кршења и заштите права, осећања, функционисања заједнице, комуникације, сарадње, одговорности, сукоба, вредности, безбедности, различитости, равноправности, дискриминације, стереотипа, предрасуда, осетљивих група, локалне заједнице, солидарности, волонтирања, права на здраву животну средину, културе, традиције, миграције, потрошачког друштва, медија. Највећи број наведених садржаја се у неком облику налази и у програмима другог циклуса (5-8 разред), где се продубљују, проширују и повезују са новим садржајима, с тим да је сваки циклус заокружена целина прилагођена узрасту ученика. (Влаховић, НА)

Програм грађанског васпитања за први разред средње школе бави се питањима природе и начина регулисања односа у групи/заједници, ставова које имамо према другим људима и групама, начинима изражавања сопственог мишљења и општења са другим људима и посебно обучава ненасилној комуникацији и техникама мирољубивог решавања сукоба. У другом разреду ученици се упознају са проблематиком људских права и права детета и припрема их и подстиче на поштовање и заштиту како својих тако и права других. (Министарство просвете и спорта, 2002).⁸ Такође, изборни наставни предмет у средњим школама Здравље и спорт има тему значај вежбања за безбедност и одбрану.

На основу Закона о војној радној и материјалној обавези, иницијативе Министарства одбране за увођење одређених садржаја обуке у школски систем и акта Министарства просвете, науке и технолошког развоја у мају 2019 године, после 27 година, настава из области одбране и безбедности враћена је у

⁸ Програми овог предмета за трећи разред посвећени су припреми ученика да постану грађани и активно учествују у политичком животу заједнице, а у четвртом праву на информисање, медијској писмености и припреми за улазак у свет рада.

систем средњошколског образовања. Ученици средњих школа дефинисани су у категорију грађана која се у систему образовања и васпитања обучава за потребе одбране земље у условима ванредног и ратног стања. Тако ће матуранти, најпре београдских, а затим и других средњих школа у Србији од припадника регионалних центара Министарства одбране слушати предавања о систему одбране и безбедности државе Србије, о Војсци Србије (како постати официр, подофицир и војник по уговору Војске Србије), о цивилној заштити, улози грађана у одбрани земље у случају елементарних непогода или других масовних акцидената, о цивилној одбрани и заштити, о бојним отровима и атомској, биолошкој и хемијској заштити, питањима радне, материјалне и војне обавезе, о улози и задацима резервних припадника војске, одговарајућем понашању и обавезама у случају великих хаварија или пожара, појму ванредног стања и др. Настава је информативног карактера и реализује се за ученике четвртих разреда средњих школа. Предвиђено је укупно 11 наставних тема које ће се реализовати на часу одељенског старешине.⁹ Први задатак је да се ове јединице уврсте у Школски план, а да се потом разредне старешине као могући предавачи припреме за реализацију ових садржаја Увођење ових садржаја иницирало је МО још 2014 на основу Закона о војној, радној и материјалној обавези који ученике средњих школа дефинише као категорију грађана која треба да стекне вештине и знања за потребе одбране земље у условима ванредног или ратног стања. Стратегијом образовања до 2020 није предвиђено увођење новог предмета у средње школе већ би се ови садржаји реализовали кроз ваннаставне активности (Николић 2019)

Осим изнетог, у организацији различитих актера (МУП, Црвени крст, невладине организације, агенције, фондације и др.) за ученике основних школа организују се и посебна тематска предавања и трибине на теме понашања ванредним ситуацијама, безбедности у саобраћају, наркоманије, сајбер безбедности, насиља у породици итд. Такође, организују се и посебна такмичења као нпр. „Шта знаш о саобраћају” у организацији Ауто мото савеза Србије.

Стручна јавност је углавном сагласна да је у настави у основним и средњим школама потребно више садржаја из области безбедности и да је неопходан системски приступ. У том смислу у априлу 2019. године на Факултету безбедности одржан је округли сто „Безбедносна култура у систему средњошколског образовања” на коме су учествовали представници Министарства одбране, Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Географског института „Јован Цвијић” САНУ и Факултета безбедности.¹⁰ Закључено је да је потребно спровести темељно истраживање и дефинисати кораке које је потребно предузети како би се добило на квалитету обуке и васпитања младих, али и формирати стручно тело од релевантних актера, како би се пронашао адекватан модел имплементација наставних садржаја о свим аспектима безбедносне

⁹ Преглед тема доступан на <http://www.mpn.gov.rs/srednje-obrazovanje/>

¹⁰ Више о томе на

<https://fb.bg.ac.rs/2019/04/10/okrugli-sto-bezbednosna-kultura-u-sistemu-srednjoskolskog-obrazovanja/>.
Факултет безбедности планира издавање посебног тематског зборника посвећеног овој проблематици.

културе у већ постојеће наставне садржаје, или кроз засебан предмет који ће се изучавати у средњим школама.

Закључна разматрања

Још је стара латинска пословица „Non scholae sed vitae discimus” указивала на то да је циљ образовања припрема ученика за живот у друштву. Упркос свом научном и технолошком напретку данашњи свет никако није постао безбедније место за живот. Доминантне војне претње карактеристичне за хладноратовски период заменили су мултиризици. Нове безбедносне претње, ризици и изазови данас потичу и из природе и човековог односа према њој (климатске промене, све већи број природних катастрофа са све озбиљнијим последицама) и из технологије (нуклеарна енергија, генетски инжињеринг, нанотехнологије и др.) и из (зло)намерног деловања људи (ратови, грађански ратови, тероризам, организовани криминал, миграције). У оваквом контексту подизање нивоа безбедносне културе становништва, а посебно младих, постаје императив. Доносиоци одлука и креатори политика у различитим областима, укључујући и образовање, признају ову реалност и углавном декларативно истичу значај превенције, па тиме и образовања и обуке за безбедност. (Кешетовић 2021). Еклатантан пример је текућа пандемија *COVID-19*, која представља можда највећи друштвени изазов за ову генерацију и прети да ће трајно променити живот какав познајемо. Без развијене безбедносне културе у домену јавног здравља и без учења из претходних пандемија или епидемија, различите земље су примењивале различите мере. (Bjelajac and Filipović 2020b)

Транзиционе земље су након преласка на вишестраначки систем и тржишну привреду у првом тренутку избациле идеолошки оптерећене образовне садржаје везане за безбедност. Данас, у новом безбедносном контексту, саджаји везани за припремљеност на кризе и катастрофе постепено улазе поново у различитим облицима у редовни наставни процес (кроз посебне обавезне или факултативне предмете или садржаје у оквиру већ постојећих предмета), ваннаставне или слободне активности. При томе, углавном се остварује сарадња и синергија просветог система и органа/агенција задужених за управљање ванредним ситуацијама.

Међутим, чини се да још увек недостаје свеобухватни системски приступ овој проблематици и одговарајућа синергија субјеката из просветог и безбедносног система. Та синергија и сарадња су свакако неопходни, једнако као и критичко сагледавање компаративне праксе, анализа локалних специфичности, постављање јасних образовних и васпитних циљева и њихова одговарајућа операционализација у националним курикулумима основних и средњих школа. При свему томе свакако треба одређене садржаје укључити и у предшколске установе, будући да се безбедносна култура изграђује од најранијег доба.

Литература

1. Антонијевић, Радован. (2013). *Опита педагогија*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета
2. Бјелајац, Жељко и Александар Филиповић. (2020). „Пандемија COVID-19 – Безбедносни изазови, ризици и претње”. У: „COVID-19 – Безбедносни изазови, ризици и претње”, ур. Жељко Бјелајац и Александар Филиповић, посебно издање, *Култура полиса*, 9-23 (Бјелајац и Филиповић 2020а)
3. Видановић, Иван. (2006), *Речник социјалног рада*, Београд: Удружење стручних радника социјалне заштите Србије: Асоцијација центара за социјални рад Србије,
4. Влаховић, Елеонора. (Ур.) (НА) *Приручник за наставнике грађанског васпитања у првом циклусу основног образовања и васпитања*, Београд: Мисија ОЕБС-а у Србији/Завод за унапређивање образовања и васпитања
5. ИНСТРУКЦИЈА за провеждане на обучение за защита при бедствия и за оказване на първа долекарска помощ в системата на народната просвета
6. Јаковљевић, Владимир, Цветковић, Владимир и Гачић, Јасмина. (2015). *Природне катастрофе и образовање*. Београд: Факултет безбедности
7. Кешетовић, Желимир. (2012). „Кризне ситуације и управљање ризиком у образовно васпитним установама” у Поповић-Титић, Бранислава., Ђурић, Слађана и Кешетовић, Желимир. (ур.). *Безбедносни ризици у образовно васпитним установама*, Факултет безбедности: Београд, стр. 27-41
8. Кешетовић, Желимир. (2021). „Образовање за безбедност у школским програмима у образовним системима земаља насталих распадом СФРЈугославије – предуниверзитетски ниво”, у штампи
9. КНИГА ЗА УЧИТЕЛЯ Методически разработки за обучение за защита при бедствия и аварии, Фондация „Пайдеа”
10. Министарство просвете и спорта, (2002), *Водич за наставнике „Грађанско васпитање” за 1. разред средње школе*, Београд.
11. НАРЕДБА № 13 от 21.09.2016 г. за граѓанското, здравното, еколоџичното и интеркултурното образование Обн. - ДВ, бр. 80 от 11.10.2016 г., в сила от 11.10.2016 г
12. Николић, Данијела. (2019), „Да ли се предмет „Одбрана и заштита” враћа у средње школе?”, [ngportal.rs](https://www.ngportal.rs/da-li-se-predmet-odbrana-i-zastita-vraca-u-srednje-skole/), доступно на <https://www.ngportal.rs/da-li-se-predmet-odbrana-i-zastita-vraca-u-srednje-skole/>
13. Приложение № 3 към чл. 14, ал. 2, т. 3 РАМКОВИ ИЗИСКВАНИЯ ЗА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ОБУЧЕНИЕТО ПО ЕКОЛОГИЧНО ОБРАЗОВАНИЕ
14. Alexander, David. (2003), “Towards the development of standards in emergency management training and education”, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, Vol. 12 Iss 2 pp. 113 – 123
15. Ambrusz, Jozsef. (2017). “An overview of disaster preparedness training in Hungary, with special regard to public administration leaders”, *ECOTERRA - Journal of Environmental Research and Protection*, Volume 14, Issue 1-. pp. 33-39.

16. Andrejek, Olga. (2014) *Delovno gradivo IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO NAČRTA IZVEDBE ZAŠČITNIH UKREPOV TER NALOG ZAŠČITE, REŠEVANJA IN POMOČI OB NESREČAH V ŠOLAH*, Ljubljana:Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje Izobraževalni center za zaščito in reševanje
17. Bjelajac, Željko and Aleksandar Filipović. (2020) “Lack of Security Culture in Facing the COVID-19 Pandemic”, *The Culture of Polis*, XVII (42), 383-399 (Bjelajac and Filipović 2020b)
18. Boin, Arjen, ‘t Hart, Paul. Stern, Erik and Sundelius, Bent. (2005) *The Politics of Crisis Management- Publis Leadreship under Pressure* Cambridge: Cambridge University Press
19. Bossong, Raphael and Hagemann Hans. (2014), „Finalni analitički izveštaj ANVIL projekta – Kritički nalazi i istraživačke perspektive”, *Bezbednost*, Vol 55, br. 3, str. 206-218
20. DECREE № 184 LAW for pre-school and school education, 30 IX 2015
21. Kešetović, Želimir i Toth, Ivan. (2012). *Problemi kriznog menadžmenta*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica, Visoka škola za sigurnost s pravom javnosti, Centar za međunarodne i sigurnosne studije, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu
22. Kešetović, Želimir. (2014). „Standardi izrade kriznog plana za obrazovno vaspitne ustanove” u Đurić, Slađana. i Popović-Čitić, Branislava. (ur.). *Modeli unapređenja bezbednosti u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Beograd:Fakultet bezbednosti, str. 91-112
23. Milašinović, Srđan i Kešetović, Želimir. (2011) *Krizni menadžment u istorijskoj perspektivi*, Kriminalističko policijska akademija, Beograd
24. National Directorate General for Disaster Management (2011) National Report 2009-2011 of Hungary on the Progress on the Implementation of the Hyogo Framework for Action. Budapest
25. Nováky Monika, 2015 Önkéntes mentőszervezetek alkalmazásának lehetőségei (Potential Uses of Volunteer Rescue Organisations) In: Gaál Gyula, Hautzinger Zoltán (ed.) *Modernkori veszélyek rendészeti aspektusai*, 380 pp. Pécs: Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 2015. pp.25-332. (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények; 16),
26. Poje Jovičić, Nataša (2014), *Izobraževanje in usposabljanje predšolske in šolske mladine ter prebivalcev v Sloveniji za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami*, kratka informacija, 4. 4. 2014, Ljubljana:Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje
27. Polšek, Darko. (1989). „Kulturna politika i obrazovanje u SFRJ”, u Studija IRMO/UNESCO: LA POLITIQUE CULTURELLE EN YUGOSLAVIE, Naručitelj: UNESCO, Odjel za kulturni razvoj i kulturnu politiku/Voditelj: Institut za zemlje u razvoju
28. Prezelj, Iztok, Dobnik Jeraj, Milena. (2014). „Primer dobre prakse: kako je Slovenija razvila svoj sistem upravljanja u slučaju katastrofa,” *Polis*, Novembar 2014. broj 8

29. Waugh, William L. Jr. and Abdul-Akeem, Sadiq (2011) „Professional Education for Emergency Managers,” *Journal of Homeland Security and Emergency Management*: Vol. 8: Iss. 2, Article 9. DOI: 10.2202/1547-7355.1891 dostupno na http://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&context=pmmap_cpubs

EDUCATION FOR CRISES AND DISASTERS – AN IMPERATIVE IN A RISK SOCIETY

Summary: Although crises and catastrophes are a constant of human history, the preparation for them, through the transfer and adoption of an appropriate set of knowledge, habits and values, is relatively recent. In today's risk society, decision makers become aware of the fact that every system of response to crises and catastrophes is as strong as its weakest links, and these are individuals, that is, every individual citizen. In that context, today, in a number of countries, preparations for crises and catastrophes are given significant attention in the curricula within preschool education, as well as in primary and secondary schools, and even at the university level. Countries in transition had ideologically loaded contents related to defense, security and protection in their education systems, but they expelled them in total when they entered the transition process. Today, in some countries in transition, as part of the education system reform, some of these contents are being included again, deprived of ideological and political layers. Some of these attempts are the product of comprehensive reflection, while in other countries they are partial and include only some relevant topics that are studied within already existing teaching subjects. Certainly, in the near future, based on a serious analysis of educational needs in the context of relevant strategic documents related to security, with the involvement of academic and state institutions and bodies, and insight into best comparative practice, this issue should be fully consider and systematically include relevant security content, as well as the manner of their realization in the curricula at all levels of education and upbringing in the transition countries, including the Republic of Serbia in particular.

Keywords: disasters, educational system, Bulgaria, Hungary, Slovenia, Serbia

БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА МЛАДИХ И САВРЕМЕНИ РИЗИЦИ

Сажетак: У раду аутори разматрају положај младих у контексту утицаја савремених безбедносних ризика и с тим у вези анализирају ситуацију у погледу безбедносне културе младих. У савременим условима млади су изложени различитим ризицима, неке од њих можемо сматрати традиционалним јер постоје одувек, у свим временима и друштвима, само мењају модалитете испољавања, за разлику од ризика који су настали у условима савременог доба као резултат промена у начину функционисања друштва. Хватање у коштац са изазовима и ризицима претпоставља развијену безбедносну културу па у том смислу аутори разматрају постојећи стратешко-нормативни оквир у Републици Србији који представља основ за унапређење тог важног сегмента контроле ризика кад су млади у питању. Аутори указују на проблем погрешне перцепције појединих безбедносних ризика што је резултат искривљене медијске слике проблема која води стварању заблуда и стереотипних представа које не одговарају стварности. У вези са тим аутори истичу посебно феномен педофилије као специфичан ризик који погађа младе указујући на многобројне проблеме који постоје у разумевању карактеристика и размере ове појаве. На крају аутори закључују да је неопходна координисана и континуирана активност свих актера који учествују у унапређењу положаја младих, пре свега породице и школе, уз неизоставно активно учешће самих младих који развијајући своје капацитете за супротстављање безбедносним ризицима доприносе побољшању безбедности у читавом друштву.

Кључне речи: безбедносна култура младих, савремени ризици, стратешко-нормативни оквир, перцепција, педофилија

Увод

Свако доба носи са собом различите ризике којима су људи изложени и са којима се суочавају у свом свакодневном животу. Угроженост и несигур-

* alex.mag.ilic@gmail.com

** bbvsup@gmail.com

ност одувек су одређивали услове људског постојања (Бек 2011, 18). На неки начин раније је то био чешћи случај јер се радило о ризицима који су погађали егзистенцију појединаца па је контрола и управљање тим ризицима обично имало значење борбе за преживљавање. Савремено доба, захваљујући напретку у различитим областима, многе некадашње ризике је ставило под контролу што је довело до побољшања живота савременог човека. С друге стране поменуте промене су изазвале неке друге процесе који се не могу окарактерисати као позитивни па се у савременим оквирима такође суочавамо са многобројним ризицима.

Млади људи су због своје незрелости и неискуства подложнији различитим ризицима него кад су у питању одрасле особе, односно младост је сама по себи повезана са категоријама ризика и неизвесности. Ипак свесни тога покушавамо као појединци и као друштво да предузмемо све што нам је на располагању како би заштитили младе. По природи ствари основни механизми заштите се развијају у оквиру базичних институција (породица и школа). Такође не треба занемарити важност јачања сопствених капацитета младих људи, како би они сами могли да препознају и избегну различите ризике. Чињеница је да се то најбоље може постићи унапређењем безбедносне културе кроз различите програме едукације превасходно у оквиру васпитно-образовних установа.

Основ за предузимање активности у циљу побољшања безбедносне културе младих представља одговарајући нормативни оквир који регулише ту област и који заједно са стратешким документима омогућава доношење конкретних одлука у вези са тим. Предуслов те конкретизације је адекватна и детаљна анализа безбедносних ризика којима су млади изложени у савременом свету с обзиром да се ради о динамичној и променљивој појави. Неки ризици изазивају значајнију пажњу јавности, попут педофилије, што понекад води претеривањима, настанку заблуда и стереотипа. С друге стране поједини ризици се погрешно разумеју или се потцењују неки њихови аспекти, што такође може довести до проблема. Како би се то предупредило треба континуирано радити на побољшању перцепције безбедносних ризика, а једну од најважнијих улога у том процесу имају медији.

Савремени безбедносни ризици и млади

Каталог савремених безбедносних ризика којима су млади изложени је многобројан и разноврсан. Чини се да са свих страна вреба опасност, почев од педофилије која можда највише изазива родитељски страх, преко других облика насиља без обзира ко га чини: групе вршњака (обично удружени у малолетничке банде) или насиље које чине одрасли према младима и које се може манифестовати у различитим модалитетима и ситуацијама, до ризика који постоје у области саобраћаја, а не треба заборавити ни начелну подложност младих различитим облицима зависности попут алкохолизма и наркоманије. Често су ти ризици испреплетани па тако конзумација алкохола и/или дрога често буде

повезана са инцидентима у саобраћају који нажалост у Републици Србији однесу доста младих живота на годишњем нивоу.

Сви поменути облици безбедносних ризика могу се условно сврстати у категорију традиционалних јер постоје и у садашњем тренутку, а били су актуелни и у ранијим временима, односно нису настали у оквирима постмодерног друштва. С друге стране може се поставити питање шта подразумевамо под конструкцијом „савремени безбедносни ризици” а пре свега како ћемо да дефинишемо савременост. Модерни ризици углавном се повезују са карактеристикама савременог друштва односно начина на који оно функционише. Да ли ћемо савремени оквир поставити и разумети у контексту новог миленијума односно постмодерног друштва или ћемо га разумети у ширем смислу обухватајући и време које му претходи. У том смислу посебно треба имати у виду да су се кључне промене у положају младих, превасходно на западу, догодиле отприлике 60-их година 20. века када се уочава настанак и развој специфичне поткултуре младих, као последице њиховог ослобађања од економских улога увођењем обавезног школовања, забраном експлоатације дечјег рада и постепеног умирања класичне пољопривредне производње. Уз поменуте општествене процесе развија се тржиште добара који су посебно намењени младима и који своје дотадашње животне навике усмерене превасходно на задовољавање егзистенцијалних потреба од тог периода подређују логици доколичарске класе и хедонизма (Игњатовић 2019, 77).

Самозадовољство постаје основни покретач младих и такав правац остаје доминантан до садашњег тренутка. Усмереност младих ка забави и сопственом задовољству само по себи представља ризик који отвара пут ка многим конкретнијим ризицима. Неки од тих конкретнијих ризика обухваћени су „тржиштем за младе” које је помињао Јан Тејлор (Jan Taylor) указујући да оно заједно са животним стилем адолесцената има важан утицај на алкохолизам и наркоманију. У том смислу се посебно истиче тржиште дрога за дискотеке за којима постоји изражена потражња (Taylor 1999, цитирано у: Игњатовић 2019, 85). Изложеност младих ризику од наркоманије и/или алкохолизма као облицима зависности очигледно не представља новину, али је чињеница да долази до прилагођавања поменутог тржишта како би се обезбедио континуитет у његовом одржавању. То ће подразумевати осмишљавање нових начина приближавања младима коришћењем логике конзумеризма. Суштина хватања у коштац с ризицима попут доступности опојних дрога је њихово препознавање и развијање капацитета који ће помоћи младима да успешно избегну замке таквих ризика.

С друге стране многи људи који су одрастали током 60-их година 20. века или неку деценију касније не би се сложили с покушајем изједначавања некадашњих и садашњих ризика којима су млади изложени. С тим у вези може се уочити интернационални тренд значајног смањења броја деце која бораве без пратње одраслих у парковима, самостално користе градски превоз или се без одраслих налазе на другим јавним површинама што је у супротности са сећањима из детињства већине одраслих (Stenson 2010, 181). Одрасли перципирају свет у којем живимо сада као много опаснији него у време када су они одрастали, па самим тим сматрају и да су деца сад изложенија многим ризи-

цима који коју деценију пре нису били актуелни или су се тад могли боље контролисати.

Несумњиво је да је свеобухватни процес глобализације, схваћен у контексту отварања светског тржишта, односно омогућавања слободнијег кретања људи, услуга, капитала и робе у садејству са другим факторима допринео да поједини делови популације буду у већој мери изложени ризицима него пре. То је посебно случај са младима у погледу ризика да постану жртве трговине људима (Бингулац 2015, 169). Када се глобализација сагледа у контексту трговине децом и младима у циљу сексуалне експлоатације може се уочити одвијање паралелних процеса повећања потражње (значајна улога Интернета) и свеprisутнијег сиромашења у светским оквирима (повећање „понуде”), а све то употпуњено истовременим поремећајем вредности, недостатком образовања и правилне едукације младих као и одсуством адекватне безбедносне политике долазимо до тога да се проблем трговине људима повећава (Бјелајац и Зиројевић 2014, 88).

Ипак без обзира на очигледну ванвременост многих ризика, нови миленијум је донео значајне новине у погледу положаја младих у контексту техничко-технолошког развоја. Развој Интернета, појава друштвених мрежа, стално унапређење електронских уређаја—паметних телефона, таблета и компјутера утицали су на животни стил младих. Тај виртуелни свет у којем млади све више бораве постао је место у којем се крију различити безбедносни ризици. Замена реалног света са виртуелним, по природи ствари, донела је и премештање одређених безбедносних ризика из једне у другу сферу. Када упоредимо садашњи тренутак и само двадесет година раније уочићемо значајну разлику у том смислу. Развој који помињемо није утицао само на животе младих, већ је променио животе и одраслих који су, можемо претпоставити, генерално више отпорни на такве утицаје.

Посебна опасност произилази из чињенице да комуникација у сајбер простору подразумева значајну дозу анонимности, па омогућава многим потенцијалним учиниоцима кривичних дела сакривање свог идентитета и чињење дела која могу бити усмерена према младима. То могу бити дела која се подводе под кривична дела против полне слободе, односно сматрају се педофилијом, када су учињена према малолетним лицима. Такође у сајбер простору су разноврсне могућности за манипулацију младим људима односно њихово врбовање у погледу укључивања у предузимање одређених криминалних активности. Усмереност манипулације или другим речима циљ врбовања може се односити како на вршење кривичних дела конвенционалног криминалитета, попут различитих облика насиља (убиства, телесне повреде...) или имовинског криминалитета (крађе, разбојништва...), тако и у погледу дела која се посебно истичу у контексту савремених безбедносних ризика.

Нови миленијум донео је новине у погледу ризика који су повезани са феноменом тероризма. Прекретница на глобалном плану у вези са тероризмом је догађај од 11. септембра 2001. године који је у центар интересовања превасходно западне јавности, а затим и у многим другим деловима света, ставио опасност од тзв. савременог тероризма и свега онога што он подразумева. Из-

међу осталог, савремени тероризам повезује се са питањима екстремизма и радикализације па је очигледно да велику забринутост у глобалним оквирима ствара опасност од врбовања младих од стране различитих терористичких организација које су посебно активне у виртуелном проналажењу нових припадника. Терористи користе Интернет да регрутују децу као што то чине у односу на одрасле нудећи им срећен видео материјал (прилагођен деци), материјал за читање у форми стрипова као и видео игрице (Jewkes and Yar 2010, 203).

Посебно забрињава савремени исламски тероризам који истиче култ младих који одбацују ауторитет својих родитеља, па самим тим и традиционални ислам (Роа 2017, 40). У питању је покрет младих који се образује мимо верских и културолошких схватања својих родитеља и нераздвојиви је део „младачке културе” наших друштава, што указује на суштински значај генерацијске димензије савременог радикализма и тероризма. На тој основи савремени тероризам развија другачији приступ врбовању потенцијалних припадника који се не траже само међу онима који имају некакву везу, макар и посредну, са светом ислама, већ се придобијају и они млади који су незадовољни својим животом, односима са другима, нарочито различитим ауторитетима (родитељима, наставницима или претпостављенима (ако су запослени)). У тим годинама незадовољство и несигурност уобичајена је појава коју већина процесом сазревања и одрастања превазиђе али док траје представља ризик у контексту изложености различитим манипулацијама.

Имајући све то у виду не треба да чуди да је већина радикализованих појединаца, насупрот стереотипном виђењу исламске радикализације и повезаног тероризма, активно укључена у савремену „младачку културу” на различите начине (Роа 2017, 45). То се манифестује пре свега по начину понашања и стилу облачења који се готово не разликује у односу на „нерадикализоване” младе. Они пију, пуше, чине ситна, типична дела младачког бунта против света одраслих (вожња у пијаном стању, ситна имовинска кривична дела). Стил облачења је типичан „street wear” (брендиране ствари, дуксерице, капуљаче, патике...), не носе салафистичку одећу и све мање имају браду која се више не сматра изразом побожности. Музички стил који негују такође не одудара од модерног (иако углавном слушају посебну музику *nashid* која представља мешавину репа и хип-хопа) а љубитељи су и видео-игрица као и насилних америчких филмова (Роа 2017, 46). Задржавање „западњачког” стила омогућава лакше и ефикасније приближавање радикализованих покрета младима па се тако у литератури наводи као пример ситуација у Великој Британији када је интернет страница која се повезује са радикалним исламом објавила видео са реп музиком у основи направљен да инспирише младе да се придруже цихаду против Запада (Denning2010, 203).

Кад говоримо о младима и савременим безбедносним ризицима треба истаћи културу насиља која није специфично карактеристика радикализованих група, већ је традиционално битно обележје деловања већине криминалних банди која се најчешће манифестује истицањем симбола насиља, попут оружја или физичке снаге која се неретко доводи у везу са различитим борилачким вештинама. Кад су борилачке вештине у питању, посебан проблем је злоупотре-

реба нечега што млади треба да схвате искључиво у позитивном контексту као активности које им развијају самодисциплину и уче их како да заштите себе и друге у различитим опасним ситуацијама што је нарочито важно у склопу разматрања односа савремених безбедносних ризика и безбедносне културе. Нажалост имиџ многих криминалних група углавном се гради на истицању изворно племенитих појава међу којима, поред поменутих борилачких вештина, треба истаћи и феномен спортског навијања, попут фудбалског, али који се такође често ставља у негативни контекст повезивањем са деловањем различитих хулиганских група.

Овим сумарним навођењем и кратким образложењем различитих савремених безбедносних ризика никако се не затвара круг јер се ради о динамичној области. Као што се може закључити промене на глобалном плану утичу и на питање безбедности деце и младих, јер се ризици стално мењају односно прилагођавају новонасталим околностима, а задатак свих држава је да у националним оквирима предвиде одговарајуће механизме за унапређење безбедносне културе младих.

Стратешко-нормативни оквир значајан за унапређење безбедносне културе младих у Републици Србији

Стање безбедносне културе младих и њено унапређење представља комплексну проблематику која се прожима кроз различите сегменте друштвеног живота, односно подразумева неопходност истовременог деловања различитих актера како би се у тој сфери постигли задовољавајући ефекти. Побољшањем стања безбедносне културе младих подиже се и ниво безбедности међу том популацијом, а посредно и у читавом друштву.

Основне институције које су задужене за унапређење безбедносне културе младих су породица и васпитно-образовне установе. Усвајање ставова и вредности које треба да омогуће остварење тог циља је дуготрајан и комплексан процес и са њим се мора кренути благовремено.

Основу сваке акције представља одговарајући стратешко-нормативни оквир који иако није довољан и једини корак ка остварењу циља представља неопходну степеницу ка суштинским променама. У контексту положаја младих у односу на савремене безбедносне ризике треба поменути важећа документа која су оријентисана на ову категорију становништва и која између осталог помињу проблематику безбедносне културе:

1. Национална стратегија за младе за период 2015 – 2025 („Службени гласник РС”, бр. 22/2015) (у даљем тексту: Стратегија);
2. Закон о младима („Службени гласник РС”, бр. 50/2011) (у даљем тексту: Закон)

Посебан стратешко-нормативни оквир представљају документи чија је основна усмереност васпитање и образовање деце и младих који такође препознају значај унапређења безбедносне културе који се најбоље може остварити увођењем одговарајућег наставног програма. Постоји неколико важних доку-

мената који покривају ту област. На овом месту ће бити само набројани без улажења у анализу њихове садржине¹:

1. Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године („Службени гласник РС”, бр. 107/2012);
2. Акциони план за спровођење стратегије развоја образовања у Србији до 2020. године („Службени гласник РС”, бр. 107/2012);
3. Закон о основама образовања и васпитања („Службени гласник РС”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закони, 10/2019 и 6/2020);
4. Закон о основном образовању и васпитању („Службени гласник РС”, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - други закон и 10/2019);
5. Закон о средњем образовању и васпитању („Службени гласник РС”, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 – др. закон и 6/2020);
6. Правилник о Националном оквиру образовања и васпитања („Службени гласник РС”, бр. 98/2017)

Осврнућемо се само на нека решења садржана у Закону и Стратегији која су битна са становишта побољшања положаја младих у контексту савремених ризика. Поћи ћемо од дефинисања основних појмова. Закон одређује младе или омладину као лица од навршених 15 до навршених 30 година живота (чл. 3 ст. 1. тач. 1 Закона). Свакако временски оквир треба схватити условно с обзиром на индивидуалне разлике у сазревању и одрастању. Важност бављења младима и њиховим развијањем у сваком смислу истиче Стратегија која их посматра као садашњост и будућност друштва, ресурс иновација и покретачка снага развоја друштва. Како би се то остварило неопходно је континуирано и систематско улагање у развој младих и успостављање партнерског односа младих и државе како би се повећало активно учешће у друштву, подстакла друштвена интеграција и обезбедила укљученост младих у развој омладинске политике (Стратегија 2015, 1)

Стратегија дефинише неке од појмова који су битни за разумевање проблематике која се обрађује у овом раду. У том смислу полазећи од потенцијалних опасности којима млади могу да буду изложени, Стратегија говори о безбедносним изазовима, ризицима и претњама као једном феномену, не правећи наизглед јасну разлику у њиховим значењима. Безбедносни изазови се прецизније одређује као узроци или услови који доприносе развоју одређених друштвених појава, процеса или творевина односно као могућност тј. одређени степен вероватноће наступања неког догађаја. Безбедносни ризици се дефинишу као конкретне претње са неповољним последицама док су безбедносне претње конкретна манифестација, појава или догађај који могу да произведу и последице у виду понашања или макар страха који се испољава код објекта претње (Стратегија 2015, 69). Као што се може уочити постоји очигледна неусаглашеност термина који се користе у објашњењу сличних појава што отежава њихово разумевање.

¹ Стратешко-нормативни оквир важан за унапређење безбедносне културе у оквиру васпитно-образовних установа у Републици Србији обрађене у раду: „Образовање за безбедност у васпитно-образовним установама у Републици Србији – анализа тренутне ситуације”, аутора доц. др. Александре Илић који ће бити објављен у тематском зборнику радова Факултета безбедности.

С друге стране Стратегија помиње и појам безбедносне културе младих и одређује га као поседовање знања, вештина и способности, усвојених ставова и поштовања правила из безбедности, који се испољавају кроз одређене моделе понашања. Стратегија указује на важност развијања безбедносне културе младих како би на адекватан начин, одговорили на безбедносне ризике и претње којима су изложени у свакодневном животу и како би постали основни и најважнији актер заштите сопствене безбедности и виталних вредности (Стратегија 2015, 69).

Међу многобројним ризицима истичу се они који подстичу насилно понашање, екстремизам и нетолеранцију према различитим културним моделима и вредностима, утичу на пораст криминала, доводе до забрињавајућег пораста употребе опојних дрога и алкохола, коцкања, неговања небезбедних стилова живота у саобраћају, на спортским и другим јавним манифестацијама, у јавном простору, несналажења у новим, неочекиваним, „ванредним” ситуацијама, и слично (Стратегија 2015, 37).

Имајући у виду да се систематски и континуиран утицај на развијање безбедносне културе младих може превасходно остварити у институционалним оквирима, поменути стратешко-нормативни оквир јасно упућује на неопходност увођења свеобухватног и мултидисциплинарног приступа у свим областима друштвеног живота које се баве младима. У том смислу посебно се истиче важност креирања нових програма са темама и садржајима који се баве оним безбедносним ризицима и претњама којима су млади изложени, а који до сада нису препознати као довољно важни и самим тим нису третирани од стране институција које брину о младима (Стратегија 2015, 38).

Поред родне компоненте коју Стратегија посебно истиче и која мора бити више заступљена у процесу осмишљавања програма намењених унапређењу безбедносне културе младих појављују се и неки други моменти који се не смеју занемарити, попут чињенице да се одређени број младих због учињеног кривичног дела налази у систему извршења кривичних санкција па је потребно и њих укључити у реализацију програма унапређења безбедносне културе. Боравак младих у заводским установама (затвор или васпитна установа) сам по себи представља ризик са становишта њиховог укључивања у нове криминалне активности. Заводске установе се могу разумети као места где се сустиче неколико појава: генерацијска димензија, бунт против система, стварање чврсто повезаних група и у вези са тим трагање за достојанством које потиче из придржавања правила групе и у контексту поменутог (исламског) радикализма развија се ново схватање преступништва као легитимног начина политичке борбе (Роа 2017, 49).

Ипак можда највећи проблем који се уочава како у теоријском тако и у практичном оквиру бављења проблематиком безбедности младих је чињеница да најважније институције за развој деце и младих, породица и школа, понекад не остварују свој основни задатак, односно не пружају сигурно уточиште. Та контрадикција очекивања и реалности је нешто што се тешко прихвата на општем друштвеном плану па, су помаци ка демистификацији проблема, односно реалности, постепени и често недовољни.

У том смислу неопходно је указати на битне карактеристике јавне слике савремених ризика која у великој мери обликује ставове и усмерава понашање не само обичних грађана, који углавном немају други начин да се информишу о томе, већ на такве утицаје нису имуни ни они који у формалним оквирима треба да се баве сузбијањем различитих безбедносних ризика.

Перцепција савремених безбедносних ризика којима су млади изложени

Претпоставка правилног разумевања ризика којима су млади људи изложени су адекватнеи потпуне информација о томе. Иако на први поглед делује да у време развијених средстава масовне комуникације није никакав проблем остварити такав циљ, чињеница је да плуралитет медија, односно разноврсност извора информација, не мора да буде гарант добре информисаности. Многобројни канали комуникације потенцијално повећавају могућности стицања сазнања о различитим безбедносним ризицима, али истовремено повећава се опасност од ширења дезинформација које утичу на стварање предрасуда, заблуда и погрешних схватања, како међу младима, тако и међу одраслима, који су такође заинтересовани за безбедност младих (родитељи, наставници...).

Разматрање проблематике ризика генерално подразумева разликовање објективних изгледа да дође до реализације опасности на коју се односи конкретан ризик и субјективне перцепције која може одступати од те стварности ризика у мањој или већој мери. Одрасли људи углавном имају сасвим слабо разумевање вероватноће и усредсређују се на најгори могући исход него на оно што је највероватније (Свенсен 2008, 61). Код младих се чешће може очекивати супротан процес, односно да се потцени неки ризик и да се тако предузму одређени потези који нису адекватни са становишта правилног управљања ризиком. У суштини ирационалност опажања ризика код великог дела популације почива пре свега на неадекватним информацијама (Бек 2011, 28).

Однос одраслих према деци у великој мери је заснован на емоционалном моменту, што утиче на рационално сагледавање положаја младих и адекватну анализу ризика. То би конкретно значило да јаку емоционалну реакцију покреће готово свака претња која може погодити младе, без обзира да ли потиче од одраслих или других младих људи или се ради о ситуацији када се млади стереотипно перципирају као неко ко је ван контроле и као претња одржању јавног реда (Stenson 2010, 182). Став друштва у погледу младих је углавном поларизован. Они су истовремено народни демони и жртве тих народних демона (Jewkes 2004, 89). Омладина може да се схвати и као производ и као извор ризика у многим моралним паникама². Они се налазе између детињства и зрелог доба па су самим тим проблем и за друштвену регулацију и за репродукцију друштвеног реда (Томпсон 2003, 54).

² О моралној паници у вези са малолетничком деликвенцијом видети више у: Илић, А. 2017. „Медији и криминалитет-криминолошки аспекти.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Правни факултет

Друштво растргнуто између бриге за младе и оптерећености њиховим „рђавим” понашањем долази до проблема да адекватно препозна и супротстави се ризицима којима су млади стварно изложени. Проблеми у перцепцији ризика углавном подразумевају како пренаглашавање тако и потцењивање одређених опасности, односно њихових потенцијалних извора. Особе или групе које се означе као „ризичне” сматрају се неособама и оне бивају искључене, стигматизирание што потом води ка искривљеној перцепцији опасности од стране потенцијално угрожених особа (Бек 2011, 34). Многбројни примери такве праксе се могу уочити у медијском извештавању и ефектима одговарајуће медијске слике.

У контексту „ванвременских”, увек актуелних ризика позабавићемо се посебно педофилијом као претњом која увек изазива велику пажњу јавности и утиче на испољавање израженог емоционалног одговора који замагљује суштину проблема и онемогућава адекватну реакцију.

Перцепција педофилије

Може се са сигурношћу рећи да је педофилија феномен у вези са којим постоји велика количина заблуда и погрешних схватања. С друге стране највећа пажња најшире јавности како стручне тако и лаичке усмерена је ка делима која се могу сврстати у педофилију. У питању је безбедносни ризик којем су млади изложени на различите начине. Та изложеност може да се манифестује како у виртуелном простору па потом пренесе у реалне оквире односно реалне ситуације, попут лажног представљања неке особе као малолетне односно вршњака у циљу придобијања поверења како би се остварио недозвољени контакт са младом особом у стварности (Брусе 2010, 321). С друге стране проблем педофилије остаје и даље присутан у реалној сфери али често недовољно препознат. Унапређење безбедносне културе младих мора да буде усмерено ка разоткривању стварних механизма одвијања односно реализације различитих појавних облика педофилије.

У суштини педофилију као безбедносни ризик можемо посматрати на два нивоа. Први је резултат поменутих промена у сфери информатичког развоја друштва на глобалном плану – опасност од педофила који своје жртве траже путем виртуелне комуникације, при чему се даља реализација криминалних активности одвија било у истом простору или се премешта у реалне оквире што зависи од конкретне намере учиниоца. Такав вид успостављања контакта педофила са малолетним жртвама дефинитивно има савремени карактер, иако се генерално не ради о новој појави већ је промењена методологија проналажења жртава.

Други ниво посматрања педофилије односи се на традиционални начин манифестације ове појаве- искључиво у реалном свету. Чини се да су одрасли и даље више забринути када је овај вид педофилије у питању, барем се више пажње у јавности посвећује том проблему. Ипак у вези са овим аспектом педофилије неопходно је задржати се на анализи извора опасности, односно по-

забавити се питањем ко су учиниоци кривичних дела која сврставамо у педофилију.

Уобичајено виђење ове проблематике у лаичком размишљању се своди на потпуне незнанце, припаднике мушког пола, који вребају прилику да угрозе малолетну особу, најчешће на неким скровитим местима. Такав имиџ се паралелно гради и у медијима, захваљујући потенцирању случајева који одговарају таквом опису. Свесни чињенице да су многи феномени медијски конструисани треба да приступимо анализи ризика од педофилије на начин да се разоткрију механизми те конструкције како би поменуте заблуде, погрешне представе и стереотипе адекватно разумели и демистификовали.

Најзначајнија погрешна представа је веровање да странци чине у многој већој мери сексуалне нападе него особе које жртва познаје (Craun and Theriot 2009, 2057). Та заблуда је заједничка карактеристика, како перцепције сексуалних кривичних дела чије су жртве одрасле особе, тако и перцепције дела педофилије. Не треба никако олако говорити о проблему какав је сексуална злоупотреба деце, али уместо рационалног одмеравања опасности, завладала је параноја. Сама претпоставка да се злоупотреба могла догодити често се у јавности сматра потврдом да се она заиста и догодила (Свенсен 2008, 60). Многе анализе показују да је реална ситуација знатно другачија и да је вероватноћа да ће неко непознат зостављати неко дете изузетно мала, да то у већини случајева чине особе које су деци познате. Тешки случајеви зостављања деце учињени од стране детету непознате особе јако узнемире јавност, али уместо претеривања и сензационализма треба умирити родитеље и контролисати страх радом на едукацији младих у циљу јачања њихових капацитета заштите од непознатих педофила.

Поставља се питање зашто се погрешно представља проблем педофилије, због чега јавност има неадекватну перцепцију, а посебно зашто се крије статистички податак о релативном уделу сексуалних виктимизација које учине особе блиске деци. Један од вероватних разлога за постојање таквих погрешних перцепција је тај што доприносе повећаном осећају сигурности и у том смислу аутори Вајнштајн и Клајн (*Weinstein and Klein*) предлажу термин *оптимистичка пристрасност*³ за описивање ове реакције (Weinstein & Klein, 1996, цитирано у: Craun and Theriot 2009, 2058). Суштински у питању је грозничава потреба да се колико толико одржи слика породице као сигурног уточишта која би значајно била поремећена изношењем таквог узнемирујућег податка у јавности. Треба бити свестан да би изношење таквог податка могло да буде мач са две оштрице. С једне стране не може се очекивати бољи успех у сузбијању педофилије и повећање свести људи о том проблему, а коначно ни унапређење безбедносне културе младих у вези са тим, ако се ствари гурају под тепих, ако се не износе потпуни и тачни подаци. С друге стране, јавна анализа стварних података би потенцијално могла покренути непожељну кампању

³ Оптимистичка пристрасност је потцењивање вероватноће да ће се појединцу догодити негативни догађаји, делује као одбрамбени механизам против страха од виктимизације и примећено је у одговорима људи на разне социјалне проблеме, укључујући ситуације када адолесценти потцењују шансе да буду жртве вршњачког насиља (Craun & Theriot 2009, 2058).

против породице као институције која и без тога проживљава кризу у савременим оквирима. Нажалост сведоци смо чињенице да се јавна дебата о различитим феноменима своди на поједностављену категоризацију добрих и лоших односно црно-бело посматрање појава.

Сваким даном јасна граница између физичког света и дигиталних, виртуалних простора постаје мање видљива. Привлачност дигиталних простора сваком следећим новонасталим обликом постаје све већа, и прави је изазов пронаћи баланс између активности у физичком свету и активности у дигиталним просторима. У смислу заштите од манипулативног деловања сексуалних предатора на интернету довољно је придржавати се сета правила која важе у свакодневном животу – најпре примењивати исте принципе из реалног живота изван интернета и у онлајн интеракцијама, као што су избегавање разговора са непознатим особама, нарочито давање личних података које предатор може да злоупотреби, прекид комуникације у ситуацијама када она постане непријатна или претећа, избегавање физичких сусрета са непровереним и практично непознатим контактима са интернета, тражење помоћи од породице, васпитача или пријатеља у случају сумњиве комуникације на интернету, и слично (Бјелајац и Филиповић 2021). Свако размишљање о начинима унапређења безбедносне културе младих не може да занемари улогу породице и школе у том процесу, због чега је важно да се избегну претеривања колико је могуће да би се сачували ти ресурси који су неопходни а да се опет учини шта је могуће како би се поправиле пукотине у њима.

Закључак

Иако се донекле може извести закључак о универзалности и ванвремености многих безбедносних ризика који погађају младе, неминован развој друштва донео је промене и у том смислу. Поред традиционалних појавио се читав низ нових безбедносних ризика као и другачији модалитети испољавања постојећих. Неки од њих су у центру интересовања јавности, а неки су готово невидљиви, што углавном није повезано са питањем њиховог значаја већ су одређени карактеристикама доминантног дискурса о томе. Живимо у ери ризичног друштва, стално нас путем медија опомињу на присуство различитих ризика, тако да имамо утисак да је сваки корак који направимо ризик сам по себи. Кад су најмлађи у питању ризици делују драматичније и стичемо утисак да са протеклом времена постаје све горе.

Кратким прегледом савремених безбедносних ризика покушало се указати на различите изворе тих ризика и важност благовременог уочавања и реаговања свих актера који су укључени у бригу о младима. Велики проблем који утиче на квалитет мера које се с тим циљем предузимају је погрешна слика проблема, искривљена перцепција стварности ризика која и најбољу намеру може довести у питање. Разоткривање и прихватање истине треба да буде циљ колико је могуће јер се тако чине квалитативни помаци у хватању у коштац с проблемима.

Развијање безбедносне културе младих није једноставан посао који се своди само на усвајање и примену одговарајућих програма, потребно је континуирано праћење ефеката едукације и прилагођавање новонасталим околностима. Да би се то остварило нужно је да сви заинтересовани актери делују као партнери у том задатку и да свима буде на првом месту интерес заштите младих. Чињеница је да главна улога мора припасти баш младима с обзиром да они долазе непосредно у додир с поменутиим ризицима и морају бити спремни да се суоче са изазовима. Не треба заборавити да уз младост неминовно иду и грешке али уз правилно усмеравање и развијање свести о важности самозаштите погрешни кораци се исправљају и сигурније се иде ка достизању зрелости.

Литература

1. Акциони план за спровођење стратегије развоја образовања у Србији до 2020. године („Службени гласник РС”, бр. 107/2012)
2. Бек, Улрих. 2011. *Светско ризично друштво: у потрази за изгубљеном сигурношћу*(превод дела: Weltrisikogesellschaft Auf der Suche nach der verlorenen Sicherheit. 2007., преводилац Глишовић, Љ.). Нови Сад: Академска књига.
3. Бингулац, Ненад. 2015. „Проблем сексуалне експлоатације – тамна страна глобализације.” У „Право и савремено друштво”, ур. Жељко Бјелајац, посебно издање, *Култура полиса*: 163-174.
4. Бјелајац, Жељко, и Мина Зиројевић. 2014. „Безбедносна култура у ери глобализације” *Култура полиса* XI (23): 77-99.
5. Бјелајац, Жељко Ђ. и Александар М. Филиповић. 2021. „Флексибилност дигиталних медија за манипулативно деловање сексуалних предатора”. *Култура полиса*, XVIII (44): 51-67, <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1r.2.01>.
6. Закон о младима („Службени гласник РС”, бр. 50/2011)
7. Закон о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закони, 10/2019 и 6/2020)
8. Закон о основном образовању и васпитању („Службени гласник РС”, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - други закон и 10/2019)
9. Закон о средњем образовању и васпитању („Службени гласник РС”, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 – др. закон и 6/2020)
10. Игњатовић, Ђорђе. 2019. *Криминологија*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
11. Национална стратегија за младе за период 2015 – 2025 („Службени гласник РС”, бр. 22/2015)
12. Правилник о Националном оквиру образовања и васпитања („Службени гласник РС”, бр. 98/2017)
13. Роа, Оливије. 2017. *Џихад и смрт* (превод дела: Le djihad et la mort. 2016., преводилац Божић, М.). Нови Сад: Академска књига.

14. Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године („Службени гласник РС”, бр. 107/2012)
15. Томпсон, Кенет. 2003. *Морална паника* (превод дела: *Moral Panics*. 1998., преводилац Вранић, И.). Београд: СЛЮ.
16. Bryce, Jo. 2010. “Online sexual exploitation of children and young people.” In *Handbook of Internet Crime*, eds. Yvonne Jewkes and Majid Yar, 320-342. Devon: Willan Publishing.
17. Case, Stephen, and Kevin Haines. 2010. “Constructions, causes, risk factors and explanations.” In *Transnational Criminology Manual III*, ed. Martine Herzog-Evans, 397-427. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
18. Craun, W. Sarah, and Matthew T. Theriot. 2009. “Misperceptions of Sex Offender Perpetration Considering the Impact of Sex Offender Registration.” *Journal of Interpersonal Violence*, XXIV (12): 2057–2072.
19. Denning, E. Dorothy. 2010. “Terror’s web: how the Internet is transforming terrorism.” In *Handbook of Internet Crime*, eds. Yvonne Jewkes and Majid Yar, 194-213. Devon: Willan Publishing.
20. Jewkes, Yvonne. 2004. *Media and Crime*. London: SAGE.
21. Stenson, Kevin. 2010. “Risk, Crime and Governance.” In *Transnational Criminology Manual II*, ed. Martine Herzog-Evans, 169-192. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

YOUTH SECURITY CULTURE AND CONTEMPORARY RISKS

Summary: In this paper, the authors consider the position of young people in the context of the impact of contemporary security risks and in this regard analyze the situation regarding the security culture of young people. In modern conditions, young people are exposed to various risks, some of which can be considered traditional because they have always existed, in all times and societies, they only change the modalities of manifestation, unlike the risks that have arisen in modern times as a result of changes in society. Tackling challenges and risks presupposes a developed security culture, so in that sense the authors consider the existing strategic-normative framework in the Republic of Serbia, which is the basis for improving this important segment of risk control when it comes to young people. The authors point out the problem of misperception of certain security risks, which is the result of a distorted media image of the problem that leads to the creation of misconceptions and stereotypical images that do not correspond to reality. In this regard, the authors emphasize the phenomenon of pedophilia as a specific risk that affects young people, pointing to the many problems that exist in understanding the characteristics and size of this phenomenon. In the end, the authors conclude that coordinated and continuous activity of all actors involved in improving the position of young people, especially families and schools, is necessary, with the inevitable active participation of young people who develop their capacity to counter security risks and contribute to improving security in society.

Keywords: youth security culture, contemporary risks, strategic-normative framework, perception, pedophilia

МОДЕРНИ И ПОСТМОДЕРНИ КОНЦЕПТ ДЕТИЊСТВА У СВЕТЛУ ОСИГУРАЊА БЕЗБЕДНОСТИ ДЕЦЕ У ДИГИТАЛНОМ ДРУШТВУ

Сажетак: Контекст овог рада јесте позиција деце у дигиталном окружењу, са посебним акцентом на ризике по безбедност деце који се у овом контексту јављају и како то креира модерне концепте детињства. Нове мобилне и интернет технологије стварају нове могућности за развој деце, али истовремено стварају низ нових ризика. То ствара оквир у коме друштвено- технолошки контекст утиче на креирање безбедносне политике, али и обрнуто. У раду се указује на неколико аспеката модерног, дигиталног друштва, који значајно мењају досадашње постулате на којима почива брига друштва о деци – посебан третман и садржај права детета као корисника дигиталне технологије, затим додатни механизми правног режима заштите података о личности којима се обезбеђује најбољи интерес детета, као и култура контроле као примарни наратив приликом креирања јавних политика безбедности деце у дигиталном окружењу. Без намере да се улази у појединости правних режима, рад истиче својеврсну јукстапозицију тежњи савременог друштва које жели да контролом постигне безбедност и истовремено омогући слободан развој деце у одрасле људе.

Кључне речи: деца, дигитално окружење, интернет, безбедност, култура контроле.

Уводна разматрања – деца у дигиталном друштву

Може се рећи да је савремено друштво - друштво безброј осветљених екрана. Ти екрани нису само дводимензионална представка традиционалних медијских садржаја, напротив – они су средство којим се остварује највећа међуповезаност људи и садржаја. Дигиталност и дигитализација су донеле

* j.stojacic.dabetic@pravni-fakultet.info

незапамћен низ промена, и то не само у технолошком смислу. Дигитална револуција захватила је све сегменте друштва, и изменила начин на који људска бића функционишу чак и на свакодневном нивоу, од социјализације до пословања, обухвативши и највећи део ствари између (Бјелајац и Филиповић 2021). Атрибут који се савременом друштву најчешће приписује јесте дигитално, што је последица високог степена улоге и значаја дигиталне технологије одн. информационо-комуникационих технологија у свакодневном животу. Савремено друштво се ослања на дигиталну технологију, дигитална технологија мења основне парадигме друштва, нема активности нити друштвених чиниоца који се у, мањој или већој мери не ослањају на различите видове дигиталне технологије и модалитете њене употребе. Деца, у смислу физичких лица која нису навршила 18 година старости, како их дефинише Конвенција Уједињених нација о правима детета, више су него активни корисници дигиталне технологије. Имајући у виду посебну одговорност које свако друштво и правни систем има у погледу осигурања најбољег интереса детета, и статуса деце као посебно рањиве друштвене групе, а у ширем контексту стварања и развоја дигиталног друштва, јављају се многа правна, друштвена, економска, безбедносна, морална и вредносна питања у вези са позицијом деце, посебно позицијом деце као корисника дигиталне технологије.

Терминолошки, појам детета подразумева лице које није навршило 18 година живота, а дигитално окружење (*digital environment*) подразумева информационе и комуникационе технологије, у смислу техничких средстава која преносе информације и преко којих се комуницира (компјутер, хардвер, софтвер у виду мобилних телефона, таблета, дигиталних камера и свих осталих “паметних” уређаја), укључујући и интернет и дигиталне медије. Управо је контекст овог рада позиција деце у дигиталном окружењу, са посебним акцентом на ризике по безбедност деце који се у овом контексту јављају. Нове мобилне и интернет технологије стварају нове могућности за развој деце, али истовремено стварају низ нових ризика. То ствара оквир у коме друштвено-технолошки контекст утиче на креирање безбедносне политике, али и обрнуто (Stipanovic 2014, 169). Примера ради, од 90-их година XX века Европска унија организује различите иницијативе и програме за постизање безбедности деце у дигиталном друштву, као што је Програми Европске комисије за безбеднији Интернет, Европска мрежа Центара за безбедан Интернет, као и европска политика превенције сајбер криминала.

Када се говори о односу деце према коришћењу интернета одн. других видова дигиталних комуникација, истиче се да деца данас живе у тзв. „међустварности“ (*interreality*) као новом облику хибридне стварности, која је мешавина виртуалне и физичке стварности. Интеракције међу децом се данас одвијају и на виртуалној (онлајн/*online*) и на физичкој (офлајн/*offline*) равни, путем различитих медија који се користе за комуникацију (Kokswijk, 2007, 40). Информационо - комуникационе технологије су важан инструмент у животу деце на који се ослања учење, социјализација, изражавање, инклузија и уживање права и слобода детета, али истовремено су пут ка угрожавању безбедности деце и инструменти потенцијалног насиља над децом. Коришћење интер-

нета је за децу начин попуњавања времена између дневних активности, а све више дневних редовних активности је пресељено у онлајн домен (нпр. гледање телевизије, па чак и школа). Данас је сасвим уобичајено да деца користе смарт телефоне за свакодневни приступ интернету, пре него бико које друго средство дигиталне комуникације, подаци показују да 57% деце своје телефоне на тај начин свакодневно користи (деца од 9-11 година). Осим тога, деца данас онлајн могу да гледају видео садржаје, посећују друштвене мреже (подаци показују да 10% деце дневно посећује друштвене мреже у Немачкој и чак 45% деце дневно у Србији), играње онлајн игрица и употреба за школски рад (Smahel et.al 2020, 25). Подаци показују да деца претежно користе интернет за комуникацију и забаву, а мање за остале садржаје. Такође, у већини европских земаља деца од 14-16 година старости троше два пута више времена на интернету у односу на децу од 9-11 година старости (Smahel et.al 2020, 19). Степен дигиталних вештина деце јесте основни предуслов за успешно коришћење интернета, али са више коришћења расту и вештине, а са растом вештина расту и ризици.

Савет Европе посматра права детета у дигиталном окружењу као један од приоритета, који подразумева стварање интернета који је безбедан, сигуран, отворен и доступан свима без дискриминације. Такође, дечија права, гарантована Конвенцијом УН о правима детета, и Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, морају бити и остати заштићена независно од технолошког развоја. Комитет УН за права детета прокламује да сва деца морају имати безбедан приступ дигиталној технологији и дигиталним комуникацијама, и бити оснажена да у потпуности учествују, да се изразе, траже информације и уживају сва права гарантована корпусом дечијих људских права. Истовремено, безбедност деце у онлајн комуникацијама је данас редован предмет правног регулисања, јавних политика и јавних дебата – од кривичноправне до образовноправне, укључујући и контекст људских права и права детета. Не може се негирати корисност употребе интернета од стране деце, али не могу се негирати и све већи и опаснији ризици који из тога произилазе, те се као кључно питање поставља како заштити децу и омладину без да их превише ограничимо у слободном развоју? И није спорно да коришћење интернета децу поставља у позицију потенцијалних жртава, али и у позицију потенцијалних починилаца штетног понашања. Негативна искуства која су деца пријављивала, а са којима су се сусрела приликом коришћења интернета и других дигиталних комуникација јесте, између осталог, изложеност сексуалном садржају, агресивном садржају и другим облицима нежељеног садржаја, затим непристојан контакт, онлајн злостављање, дељење личних информација, урушавање угледа, примање вируса и онлајн реклама (Cortesi and Gasser 2017, 22-24).

Када се постави питање ко је одговоран за безбедност деце у онлајн комуникацијама, најчешћи одговори се ододе на родитеље, затим на учитеље у смислу постизања дигиталне писмености у савременим условима развоја дигиталних технологија и модалитета комуникација, као и други друштвени чиниоци – невладине организације, тела који се баве заштитом деце, као и

привредни субјекти, који сnose део одговорности како директно у односима са децом као корисницима, тако и индиректно као подршка родитељима и учитељима. У онлајн комуникацији веома је тешко родитељима да уоче штетан контакт који њихово дете успостави. Родитељски надзор би се морао продужити и на онлајн комуникације њихове деце, што обухвата различите модалитете употребе интернета, у виду друштвених мрежа, онлајн игара, виртуелне реалности, форума, размене порука, веб коришћење веб камера, итд, на различитим местима – од школе преко улице све до куће, тј. свуда где је телефон са њима. И врло често родитељи имају веома мали увид у то шта се дешава у онлајн свету своје деце, те не могу правовремено ни уочити ризике и реаговати. Меморандум уз Ланзароте конвенцију наводи забрињавајући феномен да се деца појављују као жртве сексуалних напада у онлајн састанцима одн. интеракцији са одраслима који се одвијају у сајбер простору – интернет причаоницама и сајтовима за игре. Широка доступност телефона овај вид недозвољеног понашања чини доступним и за доста млађу децу у односу на адолесценте, и тиме потребу за механизмима контроле чини већом.

Експериментално понашање, као и понашање које укључује одређене ризике је, како се стручњаци слажу, саставни део одрастања и емоционалног развоја деце, као и стварања сопственог идентитета, а све се то дешава кроз социјални контакт, где се данас интернет позиционира као основни виртуелни простор за стварање и одржавање социјалних контаката. А друге стране је реалност да све што се предузима онлајн је доступно свима и свуда, практично глобално, И сваки садржај може бити, и јесте доступан било којој претрази и умножавању. Врло често је веома тешко, скоро немогуће, потпуно уклонити садржај постављен на интернет, као што је сасвим лако креирати лажне профиле и пласирати различит садржај.

Правни оквир права детета у дигиталном окружењу – дете као активни чинилац у дигиталном окружењу

Када се као тема наметне друштвени аспект који има значајан утицај на децу, одн. где су деца значајан субјект друштвеног односа, очекује се да наратив постави оквирне смернице које се тичу права детета као посебног корпуса општих људских права. Општи оквир права детета у дигиталном окружењу чине прилично уједначене поставке у оквиру система Савета Европе и Европске уније, које ће у оквиру овог одељка бити представљене на општи начин.

Деца „излазе” на интернет чак и са 4 године, а пре поласка у школу готово да су овладали сурфовањем мрежом. Неколико сати дневно малишани су суочени са светом без икаквих ограничења, тако различитим од света у коме иначе живе. Тако наивни и невини лако постају плен интернет предатора. Предатори су интернетом добили брзи и анонимни приступ деци, место где могу да сакрију свој идентитет и лутају мрежом без ограничења. Интернет предатори су, у начелу, сексуални предатори. Обично их замишљамо као особе које лутају око школских игралишта и ту вребају своје потенцијалне жртве.

Међутим, стварност се променила. Данашњи сексуални предатори вребају жртве кријући се иза рачунарског екрана, искориштавајући претерану радозналост и лаковерност деце и анонимност коју нуди интернет. (Бјелајац и Филиповић 2020). Сваком детету мора бити омогућено да своја права и слободе ужива у дигиталном окружењу, одн. онлајн и офлајн, посебно право на живот и право на развој. Државе у своје јавне политике морају да уведу регулисање начина на које друштво користи дигиталне медије, а које има, или може да има последице по добробит деце. Основни принципи на којима почива систем заштите и остваривања права деце у дигиталном окружењу подразумевају, између осталог остварење најбољег интереса детета, забрану дискриминације, право гласа детета (*right to be heard*), уважавање индивидуалних способности детета, примарну одговорност државе да осигура поштовање и остваривање права деце у дигиталном окружењу, право на слободан приступ и употребу дигиталне технологије, право на слободу изражавања и информисања, право на учешће, право на игру и окупљање и удруживање, право на приватност и заштиту података, дигиталну писменост, и право на заштиту и безбедност (Ad hoc Committee for the Rights of the Child (CAHENF)).

Остваривање најбољег интереса детета подразумева да се заштита детета постиже у равнотежи са правом на слободу изражавања и уз учешће детета у одлучивању о питањима која га се тичу. Забрана дискриминације не спречава усвајање посебних мера усмерених на децу која спадају у угрожене скупине, имајући у виду да дигитално окружење може управо ту рањивост продубити, али истовремено је може и отклонити. У дигиталном окружењу деци мора бити омогућено да учествују у одлучивању, у складу са могућностима које имају према годинама и зрелости, као и да се слободно изразе користећи различите медије, док се истовремено мора осигурати ефективно учешће деце у развоју, имплементацији и оцени политика, механизма, пракси, технологија и ресурса који имају за циљ промоцију, заштиту и остварење њихових права у дигиталном окружењу. Држава и други чиниоци морају водити рачуна о способности деце, имајући у виду децу са посебним потребама, инвалидитетом, и осигурати да усвојене политике одговарају њиховим потребама и развоју њихових потенцијала у дигиталном окружењу.

Ограничен или потпуно ускраћен приступ дигиталном окружењу лишава децу потпуног уживања својих загарантованих права. Државе имају обавезу да омогуће приступ уређајима, повезаности и садржајима, на сигуран и доступан начин. Посебно се мора водити рачуна о осетљивим групама деце, као што су деца у старатељским условима, деца лишена слободе или деца чији су родитељи лишени слободе, деца мигранти и деца у руралним подручјима. Државе морају остварити утицај на провајдере да осигурају да су њихове услуге доступне свој деци и на одговарајућ начин, посебно са аспекта безбедности деце као корисника и садржаја одговарајућег деци као корисницима. Државе морају поштовати улогу деце као креатора и преносиоца информација, али и деца морају бити свесна својих одговорности у том смислу, посебно у односу на права других. Дигитално окружење омогућава окупљање и удруживање кроз онлајн комуникацију и учешће одн. стварање и одржавање социјалних конта-

ката преко дигиталне мреже, као и одговарајуће начине за изражавање и креативност деце, уз поштовање њихових ауторских права. У тим активностима, деца се мора омогућити увид у своја права и начине заштите, на одговарајућ начин. Државе морају заштитити приватност деце, личне податке, онлајн углед и поверљивост преписке, како у односу на саму државу, тако и у односу на остале чиниоце. Обрада података која се односи на децу мора бити законита и правична, безбедна, са јасним пристанком субјекта на кога се подаци односе, у складу са законским гаранцијама. Посебно се мора водити рачуна о принципима приватности путем дизајна (*privacy by design*) и принципу подразумеване приватности (*privacy by default*). Обавештења о приватности и обради података морају бити таква да их деца могу разумети и у складу са тим дати свој информисан пристанак. Дигитална писменост мора бити део најранијег курикулума основног образовања, а подразумева развијање компетенција за коришћење дигиталне технологије, као и вештине креирања садржаја и критичког разумевања дигиталног окружења. Деца морају бити заштићена од ризика по њихово физичко и ментално здравље, посебно у односу на сексуалну експлоатацију и злостављање. Безбедност деце треба постићи тако да друга права, посебно она усмерена на развој деце, не буду сувише ограничена. Државе морају осигурати промоцију принципа безбедносног дизајна као водећег принципа у продукцији уређаја и сервиса усмерених на децу као кориснике, као и увести системе верификације узраста приликом коришћења уређаја и сервиса. Безбедност подразумева превенцију тешких кривичних дела која се дешавају у сајбер простору, као и превенцију пласирања незаконитог или штетног садржаја и материјала, укључујући материјал који представља злоупотребу деце.

Положај деце као субјекта правног оквира за заштиту приватности

Општа уредба Европске уније о заштити података о личности се посебно односи на заштиту деце и личних података у дигиталном свету. Рецитал 38 посебно истиче да су деца, као посебна категорија корисника дигиталне технологије, мање свесна ризика, последица и мера безбедности, као и својих права у оквиру процеса обраде личних података. Циљ система заштите предвиђеног Уредбом јесте посебна заштита од ре(употребе) личних података деце за потребе маркетинга и других комерцијалних услуга. У пракси, деца често нису способна да разумеју природу процеса обраде података, у смислу који подаци се обрађују, како се обрађују и ко је обрађивач. Надаље, нису увек способна да разумеју последице процеса обраде података, као и да разумеју свој правни положај у процесу обраде података, и тиме да ефективно користе своја права.

Члан 8 Уредбе је посвећен дистрибуцији овлашћења у вези са одлукама о законитој обради личних података о деци у руке родитеља или законских старатеља, у случајевима када деца нису у могућности да разумеју и нису довољно свесна да би била у стању да донесу самосталну одлуку, а према Уредби то су деца млађа од 16 година за чију обраду података се тражи пристанак ро-

дителя. Државе могу поставити мању старосну границу, али не нижу од 13 година старости.

Ако је пристанак родитеља, одн. детета постављен као примарна линија одбране безбедности деце у дигиталном друштву, онда све слабости правног концепта пристанка се односе и на услов пристанка родитеља за обраду података о детету. Наиме, пристанак подразумева да путем давања пристанка успостављамо контролу над обрадом својих личних података, одн. да имамо стварну могућност избора и разумемо праксу обраде података од стране обрађивача. Правно гледано, субјект који учествује у трансакцији пристанка одн. давању пристанка тј. давалац пристанка мора имати довољан ниво способности за расуђивање и довољно информација, посебно о последицама давања пристанка. То децу и лица са менталним поремећајима чине неспособним за давање информисаног пристанка као правно ваљаног пристанка (Custers et.al 2013, 438). У пракси, уколико желимо да се пријавимо за онлајн услуге или да користимо апликације, једина могућност јесте да пристанемо на политику приватности која је предуслов коришћења. Једине опције које се нуде том приликом кориснику јесу “прихватам” или “не прихватам”. Надаље, врло често корисници уопште не читају политике приватности, или их читају али не разумеју, а није мали ни број апликација у којима уопште није истакнута политика приватности (Scherner and Custers and Van der Hof 2014, 6).

Деца испод 13 година морају имати пристанак родитеља за коришћење сервиса, чак и када су ти сервиси, услуге или апликације бесплатни. И пристанак родитеља мора бити проверљив. Проверљивост родитељског пристанка подразумева да се морају предузети разумни напори од стране пружаоца услуге одн. обрађивача података да осигура да је заиста родитељ тај који је дао пристанак, а на нивоу праксе се нису установили посебно поуздани механизми за такву проверу.

У пракси, давање детету у руке могућности да даје пристанак је проблематично на више нивоа, али са друге стране, инсистирање на пристанку родитеља доводи до стварања тензије између деце и родитеља у погледу очекивања поштовања приватности. Друштвене мреже, поред простора за комуникацију са вршњацима, омогућавају простор у коме млади очекују одређен степен приватности, ван родитељског надзора, И стриктно инсистирање на пристанку од стране родитеља може довести до надзора од стране родитеља који је неприхватљив. Захтев за родитељским пристанком у случају деце млађе од 13 одн. 16 година може негативно утицати на права еманципације и права учешћа те деце и креирању свог дигиталног окружења, довести до вишег нивоа родитељске контроле и тиме угрожавања права приватности деце, посебно код адолесцената којима је и онлајн приватни простор једнако битан као и физички приватан простор (без надзора родитеља). Неке онлајн услуге могу тим поступком бити онемогућене. Постизање безбедности у погледу обраде личних података деце може угрозити друга права и слободе деце.

Поред пристанка родитеља, Уредба предвиђа још неколико, општих, механизма који могу допринети безбедности деце, иако нису креирани посебно за заштиту деце – принципи приватности путем дизајна и подразумеване при-

ватности, као и процену утицаја обраде података. У контексту заштите деце подразумевају обавезу контролора и обрађивача података да воде рачуна о остваривању најбољег интереса детета приликом креирања својих оперативних, техничких и организационих процеса. принципи приватности путем дизајна и подразумеване приватности подразумевају да контролори имплементирају принципе заштите података у своје системе обраде података. Приватност путем дизајна подразумева да контролор примењује одговарајуће техничке и организационе мере (нпр. псеудонимизацију) које су креиране управо као израз принципа заштите података, као и да сам процес обраде података буде у складу са принципима заштите података

Принцип подразумеване приватности подразумева да контролори примењују одговарајуће техничке и организационе мере које осигуравају да се обрађују само лични подаци који су неопходни за конкретну обраду у питању. Ова два принципа су, у пракси, више везана за технолошки дизајн, пре него за организационе мере, у смислу интерне политике и праксе (Van der Hof and Lievens 2017, 3-7). Имајући у виду висок степен рањивости деце као друштвене групе и корисника дигиталне технологије, оправдан је посебан третман примене принципа приватности путем дизајна и принципа подразумеване приватности када се ради о системима у којима се обрађују подаци деце, као што су образовно-административни системи и системи бриге о деци.

Надаље, у Уредби се изричито истиче потреба заштите деце у вези са транспарентношћу праксе обраде података, што у пракси подразумева да подаци о процесу обраде података морају бити креирани у складу са перцепцијом деце, њиховим искуством и очекивањима, и посебно бити прилагођени различитим годиштима деце која приступају таквим садржајима, истовремено имајући у виду степен разумевања који деца могу да имају о дигиталној економији и уопште дигиталном окружењу. Такође, препорука је да се профилисање, као последица обраде података, не примењује уколико подаци указују да је корисник дете одн. лице испод 18 година старости. У вези са правом да се буде заборављен, стицањем пунолетства, субјекти који су обрађивали податке лица које је тада било малолетно, морају прибавити нову сагласност за даљу обраду података или у случају ускраћивања сагласности уклонити те податке.

Уредба, такође, утврђује обавезу да контролор процени утицај процеса обраде података који могу резултирати високим ризиком по права и слободу лица чији се подаци обрађују, И то пре саме обраде података. Будући да се деца сматрају посебно рањивом групом, то указује на потребу вршења процене увек када се ради о подацима деце.

У случају видео-надзора у школама, а везано за гаранције заштите права личности, школа јесте руковалац подацима које прикупља, држи, обрађује и користи, при чему може прикупљати само податке на које је законом или пристанком лица чије податке прикупља овлашћена, за законом одн. личним овлашћењем прописане сврхе, у складу са принципима тачности података, сврсисходности обраде и сразмерности обраде. Дакле, обрада података о личности ученика спаде у општи оквир заштите података о личности.

У школама деца, у својству ученика, могу бити предмет обраде података путем видео-надзора јавног простора, који обухвата простор испред школе, улаз у школу или приступ службеним просторијама, ходнике, а у циљу постизања безбедности ученика. Из предмета видео-надзора искључени су простори где корисници очекују већи степен приватности – тоалети, свлачионице, простор за одмор, итд. Видео-надзор се у пракси стручних тела за заштиту података о личности, сматра последњим средством које се има применити у изузетним случајевима, када се сврха безбедности не може постићи блажим средствима. У суштини, предмет видео надзора морају бити простори где се мора заштити безбедност, али безбедност може, и често јесте, више угрожена у оквиру простора који су искључени из покривености видео надзором, у чему ни школе нису изузетак.

Сврха обраде података о ученицима, у контексту видео-надзора у школама, јесте безбедност, али се мора водити рачуна на које све, мање инвазивне начине, и у складу са гаранцијама права на приватност и људско достојанство, се та сврха може постићи у оквиру боравка деце у школи, посебно у оквиру просторија где стално бораве и ученици и наставно особље (Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности (ПИЈЗЗПЛ) 2019, 33-34).

Деца и млади у својим активностима не могу избећи тренд надзирања у савременом друштву. Када се ради о надзору, две су стране: контрола и брига. Надзор може идентификовати неприхватљиво одн. штетно понашање или чак незаконито, али може и допринети заштити појединца. Било који облик надзора мора бити креиран тако да омогући индивидуални развој појединца.

Култура контроле као наратив у контексту употребе дигиталне технологије од стране деце

Током адолесценције деца би требало да достигну одређен степен независности и осећаја личне слободе, како у међусобним односима тако и у односима са родитељима, што се одвија кроз процес самосталног доношења одлука и ослањања на себе, уз остајућу потребу за родитељском подршком. И родитељска контрола током адолесценције би требало бити мањег обима.

Безбедност деце, било да се ради о употреби дигиталне технологије или другим контекстима, примарно је обавеза родитеља одн. старатеља, али када они то нису у могућности одн. када ризици превазилазе њихове могућности, јавне политике морају пружити заштиту деци. Када се ради о безбедности деце, као и у сваком другом контексту јавних политика која се односе на децу и омладину, важан циљ јесте постизање и поштовање саморазвоја и слободе деце као личности (Cortesi and Gasser 2017, 100-102). Аутономија личности током детињства и адолесцентског развоја доприноси израстању у одговорне и независне одрасле појединце, а неопходно током периода развоја јесте упуштање у експериментално понашање, упуштање у различите ризике и истраживање. Понашања која представљају превелик ризик се свакако морају онемогу-

ћити одн. исконтролисати, али истовремено се мора оставити довољан степен слободе како би се постигли циљеви развоја сваког детета (Van der Hoff, Koops 2011, 3-4).

Самостално успостављање и одржавање социјалних односа, у стварном свету и онлајн, је процес грешака и учења кроз који се стиче самосталност личности. У свему томе, посебно у сфери дигиталних комуникација, млади се често осећају непобедивим и недодирљивим, И често су несвесни ризика које њихово понашање носи. Такође, имају и мању могућност процене озбиљности ризика у које се упуштају, као и свест о последицама које њихово понашање може изазвати, како по њих, тако и по њихову ближу околину. Велика родитељска укљученост у начине коришћења интернета од стране деце доводи до већег степена безбедности, али ограничава искуство коиршћења интернета и развој дигиталних вештина и стицање искуства за избегавање штетних понашања. Оно што треба постићи јесте отворен дијалог између родитеља и деце, који резултира разумевањем онлајн искустава, вештина и поштовања права других ((Cortesi and Gasser 2017, 26-29) .

Јавне политике које се односе на употребу интернета од стране малолетника, су неопходне у савременом друштву, као додатни механизам надзору родитеља у погледу постизања безбедности деце. Ове политике се налазе између две крајности: културе контроле базиране на управљању ризицима и неговања аутономије деце која се развија управо кроз предузимање ризика. То условљава садржај политика у смеру подизања свести, стимулације самоконтроле, технолошких мера, одговорности, криминализације и правне регулативе. Страх од онога што се деци може десити, имајући у виду да су креатори јавних политика често управо људи који су и сами родитељи, природно условљава садржину политика ка све већој контроли која се жели успоставити над понашањем младих – од нивоа породице, преко школе па све до јавних политика.

Успостављање механизма који омогућавају контролу је данас друштвени тренд, што утиче на перцепцију до тада друштвено прихватљивих понашања као потенцијално опасних одн. увода у кривична дела (нпр. понуда возње младој особи се данас сматра неприхватљивим понашањем које би млади требало да избегавају), школе се посматрају као својеврсне тврђаве, а ученици као популација потенцијалних жртава или преступника. Усвојен је тренд да што више активности младих треба да је под надзором. Јавне политике које се односе на дигиталну безбедност балансирају између слободе и контроле коришћења интернета од стране деце, док се политике спречавања сајбер криминалитета фокусирају често једнострано на контролу, са акцентом на кривичноправну заштиту, истовремено занемарујући важност учења кроз грешке у развоју личности (Van der Hoff, Koops 2011, 10). Једностраност кривичноправне заштите може крајње резултирати неефикасношћу, чак и контрапридуктивношћу у односу на одговор деце коју треба да заштити. У дигиталној комуникацији млади проналазе и ризике и могућности.

Прихватајући културу контроле, грађанско друштво постаје мање толерантно на независност и мање спремно на поверење, а то ствара савремени

оквир детињства данашњих генерација. Култура контроле се у највећој мери ослања на кривично право и оштрину предвиђених казни. Јавне политике се у овом домену креирају у оквирима ризика одн. уочавања, процене и контроле ризика, комбиновано са потребом избегавања ризика у циљу стварања “безбедне државе” у којој је одсуство стварне или претпостављене опасности највиша вредност која има предност над свим осталим циљевима.

Закључак

Данас су деца активни чиниоци у дигиталном окружењу, истовремено позиционирана као субјекти јавних политика усмерених на постизање безбедности деце у дигиталном окружењу. Данас је интернет незаобилазан елемент у одрастању, а то подразумева довољан степен медијске одн. дигиталне писмености одн. способности како родитеља одн. старатеља тако и деце. Веома је упитно колико деца, као конзументи дигиталне технологије, могу да разумеју своје лично и шире дигитално окружење. Постизање високог степена дигиталне писмености и свести о потреби и начинима безбедног понашања на интернету би требало да буде окосница јавних политика безбедности деце у дигиталном друштву. Такође, родитељи морају бити освешћени у погледу ризика који постоје за интеракције у дигиталном окружењу, како би их могли правовремено уочити и реаговати. Базирање јавних политика на култури контроле као наративу у контексту употребе дигиталне технологије од стране деце, указује на креирање нове парадигме детињства. Модерни концепт детињства се данас базира на потреби за постизањем равнотеже између слободе деце да се развију у одговорне и независне одрасле људе и потребе за контролом ризика који постоје у дигиталној комуникацији и дигиталном окружењу.

Литература

1. Бјелајац, Жељко Ђ. и Александар М. Филиповић. 2020. „Интернет и друштвене мреже као неограничени простор за концентрацију и мултиплицирано присуство педофила”. У: „Педофилија – узроци и последице”, ур. Жељко Ђ. Бјелајац и Александар М. Филиповић, посебно издање, *Култура полиса*, 29-40
2. Бјелајац, Жељко Ђ. и Александар М. Филиповић. 2021. „Флексибилност дигиталних медија за манипулативно деловање сексуалних предатора”. *Култура полиса*, XVIII (44): 51-67, <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1r.2.01>.
3. Ad hoc Committee for the Rights of the Child (CAHENF), Drafting Group of Specialists on Children and the Digital Environment (CAHENF-IT). 2017. *Recommendation CM/REC(2018)x of the Committee of Ministers to Member States on Guidelines to promote, protect and fulfil children’s rights in the digital environment*, Strasbourg.
4. Cortesi, S. and Gasser, U. (Eds.). 2015. *Digitally connected: Global perspectives on youth and digital media*, Berkman Center Research Publication No. 2015-6.

5. Custers, Bart and van der Hof, Simone and Schermer, Bart and Appleby-Arnold, Sandra and Brockdorff, Noellie. 2013. "Informed Consent in Social Media Use – The Gap between User Expectations and EU Personal Data Protection Law" *Script-ed: A Journal of Law and Technology* 10(4), 435-457.
6. Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности (ПИЈЗЗПЈ). 2019. *Заштита података о личности: ставови и мишљења Повереника*, Публикација бр. 4, Београд.
7. Regulation 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), Official Journal of the European Union, 2016/L119
8. Schermer, Bart and Custers, Bart and Van der Hof, Simone. 2014. „The Crisis of Consent: How Stronger Legal Protection may lead to Weaker Consent in Data Protection” *Ethics and Information Technology*, DOI: 10.1007/s10676-014-9343-8.
9. Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., and Hasebrink, U. 2020. *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*, EU Kids Online. Doi: 10.21953/lse.47fdeqj01ofo.
10. Stepanovic, Ivana. 2014. „Modern technology and challenges to protection of the right to privacy” *Annals FLB – Belgrade Law Review*, Year LXII, No. 3, 167-178.
11. Van der Hof, Simone and Koops, Bert-Jaap. 2011. „Adolescents and Cybercrime: Navigating between Freedom and Control” *Policy & Internet*, Vol. 3, Iss. 2, Art. 4.
12. Van der Hof, Simone and Lievens, Eva. 2017. „The importance of privacy by design and data protection impact assessments in strengthening protection of children’s personal data under the GDPR” Presented at the IALS Conference *Children and Digital Rights: Regulating Freedoms and Safeguards* (17 October 2017, London), To be published in: *Communications Law* 2018, Vol. 23, No. 1.
13. Van Kokswijk, J. 2007. *Digital Ego: Social and Legal Aspects of Virtual Identity*, Delft: Eburon Uitgeverij, ISBN-13: 978-9059722163 (navedeno prema Van der Hof, Simone and Koops, Bert-Jaap. 2011. „Adolescents and Cybercrime: Navigating between Freedom and Control” *Policy & Internet*, Vol. 3, Iss. 2, Art. 4).

MODERN AND POSTMODERN CONCEPT OF CHILDHOOD IN THE LIGHT OF ENSURING CHILD SAFETY IN DIGITAL SOCIETY

Summary: The context of this paper is the position of children in the digital environment, with a special emphasis on the risks to child safety that arise in this context and how it creates modern concepts of childhood. New mobile and internet technologies create new opportunities for children's development, but at the same time create new risks. This creates a framework in which the socio-technological context influences the creation of security policy, and vice versa. The paper points

out several aspects of modern, digital society, which significantly change the current postulates on which society's care for children is based - special treatment and content of children's human rights as users of digital technology, then additional mechanisms of legal regime of personal data protection, as well as the culture of control as the primary narrative in creating public policies for child safety in the digital environment. Without intending to go into the details of legal regimes, the paper emphasizes a kind of juxtaposition of the aspirations of modern society, that wants to achieve security through control and at the same time enable free development of children into adults.

Keywords: children, digital environment, internet, safety, culture of control

ЖЕЉКО Ђ. БЈЕЛАЈАЦ*

Правни факултет за привреду и правосудје
Нови Сад

АЛЕКСАНДАР М. ФИЛИПОВИЋ**

Факултет за економију и инжењерски менаџмент
Нови Сад

UDC: 37.014:351.78

Оригиналан научни рад

Примљен: 26.02.2021

Одобен: 20.04.2021

Страна: 175–188

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.1p.1.12

ИНЕРТНОСТ ОБРАЗОВНОГ СИСТЕМА КАО ИНХИБИТОР БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ У ОБРАЗОВАЊУ И ВАСПИТАЊУ

Сажетак: Безбедносна култура је саставни део људске културе, и њене иницијалне постулате можемо пронаћи и у протозаједницама људи. Такође, безбедносна култура, или култура безбедног живота, саставни је део процеса васпитања и одгоја деце. Међутим, у једном тренутку, који коинцидира са почетком процеса формалног образовања, усвајање принципа безбедносне културе почиње да губи на значају, што за последицу има читаве генерације које немају довољно развијену свест о безбедности, што последично доводи до повећања безбедносних изазова, као и смањења могућности да се на те изазове адекватно одговори, најпре на индивидуалном, а затим и на вишим и комплекснијим нивоима. То доводи до закључка да у погледу преношења знања и формирања свести о безбедности образовни систем не остварује своју функцију на најбољи начин. Циљ овог рада је да истражи елементе образовног система, идентификује факторе који образовни систем чине ригидним и инертним, као и да одреди колики је удео инертности образовног система спрам елемента људске природе, и да, уккрстивши све те податке, доведе до препорука које би својом применом могле да доведу до повећаног нивоа свести о безбедности заједничким радом свих релевантних чинилаца идентификованих у овом раду.

Кључне речи: безбедност, безбедносна култура, људска природа, људска егзистенција, образовни систем

Увод

Боравећи извесни број деценија у друштву других људи, свака особа свесно или несвесно, али непрестано и нужно, врши еманацију урођених сис-

* zdjbelajac@gmail.com

** sasha.filipovic@gmail.com

тема активности и генетски инхерентних способности, ступајући, такође непрестано и нужно, у коегзистенцију са другим особама, настојећи да другима наметне свој систем вредности и хијерархију својих активности. У освиту цивилизације то наметање се исцрпљивало у крајње ограниченом броју феномена: у борби за храну, женке и, у случају енормног раста популације, за нову територију (Russell 1949, 125). Одувек су, кроз историју, људске потребе биле снажан извор објашњења људског понашања и социјалне интеракције. Сви појединци имају потребу да задовоље своје пориве, који суштински превазилазе само потребу за храном, водом и склоништем (Вјелајац 2017, 68). На том прималном нивоу егзистенције и социјализације, све особе су, са малим генетским одступањима, еманирале исте, или веома сличне системе активности и приоритете вредности. Тек, историјски мерено, касније, у време преласка праљудских колектива са групе породица и малих племена на велика племена и популације, људи су почели да „излазе” из урођених и генима одређених система понашања, постајући различите личности (Russell 1949, 125). При томе, личност дефинишемо као припадника људске заједнице, особу, представника одређеног друштва, групе, колектива, која је свесна свог односа према околини, која се бави сасвим одређеном врстом активности и има индивидуалне карактеристике и специфични систем психолошких својстава и квалитета (Hjelle and Ziegler 1992, 22-23). Управо ти „специфични системи психолошких својстава и квалитета” стварају, са аспекта безбедносне културе, за потребе овог рада, две групе личности: особе безбедног типа, и оне друге, којима лична и колективна безбедност није приоритет.

Особу безбедног типа дефинишемо као особу која практикује стабилне и сигурне облике понашања засноване на утицају морално и социјално прихватљивих друштвених норми уже или шире заједнице. Обзиром да људи у различитом квантуму поседују и, у комуникацији са другим људима, практикују особине које су својствене човеку безбедног типа, друштво још од свог настанка настоји да организованим активностима охрабри и обезбеди безбедно понашање чланова заједнице. Тако су људи, много пре настанка државе и закона, осмислили систем пожељних међусобних односа који су назвали моралним добром, приморавајући различитим механизмима све чланове заједнице да се понашају у складу са тако прокламованим нормама моралног добра.

Међутим, недоступним и несагледаним дубинама људских гена влада ентропија¹, примарна и коначна деструктивна сила универзума која „познаје и признаје” само природно право као облик понашања човека и која чини да један број људи одабере онај облик понашања и интеракције са другим људима који се у људској заједници зове морално зло. То је могуће зато што је непрестани дијалектички сукоб слободе и добра једна од круцијалних одредница онтолошког бића човека и његовог света, то је ноуменон из ког произилази онтолошка законитост да човек не може истовремено да буде потпуно слобо-

¹ У теоријском смислу, ентропија је бездимензиони квалитет, мера неуређености, несигурности, насумичности неког система, непредвидљивости исхода догађаја. Ентропија је стање и мера хаоса, рандомизације.

дан и потпуно добар, јер слобода подразумева слободни и ни од кога ометани избор понашања који може да буде и избор зла као пута којим човек иде, док пуна морална доброта захтева од појединца потпуно одрицање од слободе и делегирање слободе појединца колективу у коме живи, при чему тај процес често представља и потпуно бекство од слободе и њен болни нестанак из свакодневног живота (видети више: Fromm 1984, 178). Исто тако, доследно поштујући све моралне и законске норме понашања, људска цивилизација брзо и лако стиже до егзистенцијалног парадокса који гласи да се истовремена слобода појединца и слобода колектива нужно искључују, односно, да појединац и колектив не могу истовремено да буду слободни, јер, што је колектив слободнији, појединац има све мање шанси да се у њему осећа слободним, и обрнуто, што неупитно води у потпуну диктатуру или потпуну анархију које се нужно циклично смењују, а у сваком случају води - у дистопију (видети више: Замјатин 1969).

Пратећи историју људске слободе од прапочетака до данас, посматрану кроз аспект слободе појединца, примећујемо свакодневну незауоставиву прогресивну ерозију слободе појединца, односно, слободног понашања појединца која би могла да има тешке последице по људско несвесно, и могла би да произведе разорну алијенацију човека и деструкцију његовог живота. Антрополози и футуристи одавно упозоравају да гушење природних импулса људи, чак и у име стварања *безбедног друштва*, ако би то *безбедно друштво* потпуно негирало могућност испољавања природних импулса, довело људску заједницу у фаталну опасност нестанка „живота каквог познајемо”. При томе, још увек се нико не усуђује да научно предвиди последице потпуне блокаде понашања људи по природним импулсима, нити да предвиди какав би то био другачији живот, „живот који још увек не познајемо”. Апсолутно безбедно друштво, ако икада буде заживело, нужно ће бити друштво без зла, односно, биће *тотално добро друштво*, а то нужно значи друштво у коме ће слобода појединца бити нешто далеко и утопијско, нешто чега се ни „најстарији људи неће сећати”. На другој страни трансцендента званог цивилизација, налазиће се *савршено друштво* које, на жалост, захтева нужно постојање слободних створења, иако ће нека од тих слободних створења бирати зло својом слободном вољом (видети више: Saint Augustine 1997).

Због свега реченог, процес формирања особе безбедног типа као појединца у безбедном друштву, формирања особе са високим нивоом безбедносне културе, јесте веома захтевни и озбиљни посао. То је и веома сензитивни и неизвесни посао чији се сви аспекти морају на дуже стазе темељно и мултиресорно осмислити и одмерити. Тај посао се мора разматрати у више димензија, при чему је неопходно утврдити све компоненте садржаја таквог понашања личности, као и педагошке, социолошке, антрополошке, па и онтолошке услове његовог формирања.

Модалитети људске егзистенције

Људска цивилизација као систем, начелно функционише у два мода, два режима који се смењују као јин и јанг²: У деструктивном (небезбедном) или конструктивном (безбедном) моду (Губанов и други 2007, 41-42). Судајући по целокупној историји људског рода, деструктивни мод је примарни, доминантни и подразумевани мод људског понашања и људских односа у највећем делу историје и налик је математичкој „игри са нултом сумом”, у којој један учесник, по правилу, јачи, настоји да применом, углавном леталне силе, добије све, док други, слабији, нужно губи све, често и сам живот. Тај мод настаје онда када друштвеним и личним односима продоминирају биолошки нагони природног права јачег који повремено однесу флагрантну превагу над социјалним идеалом једнаких права за све. То је дуализам који представља извесни облик дијалектичке супротности који се налази у перманентном кретању који неко још назива и вечитом борбом добра и зла.

Масовно, па чак и појединачно деструктивно понашање представља опасност која настаје онда када појединац или друштвена група, сматрајући да имају право, прибегавају агесији и силом задовољавају своје, иначе, по природном праву легитимне нагоне или интересе на начин који наноси штету другим људима. Особа која емитује такав модел понашања по дефиницији је друштвено опасна, али не толико колико је опасна особа оптерећена Фромовском „малигном агесијом” (видети више: Fromm 1976). То је по правилу летално агресивна особа која је способна да нанесе несагледиву штету људима око себе. Код таквих појединаца агесија се манифестује и на свесном и несвесном нивоу и ако таквих појединаца има више, онда постоји стварна опасност по живот и здравље не само за појединце, већ и за цело друштво у целини. Сасвим је очигледно да се у таквим условима тешко нарушава еколошка и енергетска равнотежа друштвене заједнице. Долази до конфронтација, пораста напетости, сукоба, често долази до еманације моралног зла, што све доводи до појаве озбиљних опасности за човека и друштво у целини. Да би се смањила вероватноћа разних врста опасности и деструктивних ризика за човека, неопходно је у њему формирати одређене стереотипе понашања и односа према околини, који ће у својој суштини бити безбедни облици понашања. Због тога је код становништва неопходно неговати културу безбедности која ће му омогућити да безбедно егзистира у друштву.

Конструктивни мод понашања човека и људске заједнице претпоставља комбиновану равнотежну интеракцију биолошких и социјалних регулатора. Биолошка компонента је усађена у човека на генетском нивоу, односно од рођења, а социјална компонента се формира на основу претежних етичких

² Комплементарност наизглед супротних снага, међусобно повезаних и међусобно зависних у природном свету. У даоистичкој метафизици разлика између доброг и лошег је, заједно са другим дихотомним моралним судовима, ствар перцепције, а не стварности, тако да је дуалност јина и јанга недељива целина. Са друге стране, у конфучијанској етици, за идеју јина и јанга је везана морална димензија.

вредности и норми социјалног понашања прихваћених у датом друштву. Најважнија вредност цивилизације је људски живот, а примарни низ вредности људског живота почиње слободом и безбедним животом. Зато су концепти живота, слободе и безбедности у основи идентични и нераздвојиви, иако и они, на нивоу метафизике представљају нерешиву онтолошку супротност. На онтолошком нивоу *слобода* се дефинише као потреба припадника људске заједнице да имају слободу избора понашања, па макар њихов избор било зло и пут зла. Према Светом Августину, свет у којем има зла, бољи је од онога света у којем би морално зло било немогуће. „Савршени свет захтева постојање слободних створења, а нека од тих слободних створења бирају зло својом слободном вољом. Но, још увек је свет са слободним створењима и злом бољи него свет без слободе и зла” (Saint Augustine 1997).

Због тога је, да бисте сачували свој и туђ живот, неопходно, поред свесног безбедног понашања на урођеном, биолошком нивоу, знати, разумети и прихватити концептуалне принципе и темеље безбедног постојања у друштву поштујући не само претпоставке безбедности колектива, већ и претпоставке безбедности појединаца који су равноправни чланови колектива, који обзиром да су појединци, нужно имају различите приоритете и принципе када је у питању симбиоза колективне безбедности и личне слободе. Ови принципи нису стечени рођењем па човека тим принципима треба научити.

Безбедносна култура и њено функционисање су уско повезани са колективним и појединачним променама које се дешавају у друштву и држави. Она делује проширујући спектар људских знања из различитих области науке и технологије, проширује сазнања врстама и нивоима нових опасности, њиховој динамици и могућим трансформацијама. Сходно томе, у савременим условима сврсисходни рад на промоцији и имплементацију културе безбедности у све сфере јавног и приватног живота, требало би да буде посебно организована просветна и хуманистичка активност државе, школског система, наставника и ученика, усмерена на формирање личности сигурног типа. Треба нагласити да, када су адолесценти у питању, креирање навика и перцепције почива на четири основа – породици, школи, вршњацима и медијима. Сва четири фактора су веома утицајна и појачавају или ублажавају ефекат који са друге стране неки од тих фактора врши, било да је позитиван или негативан (Bjelajac, Filipović, Banović 2021)

Наравно, усвајање основних правила безбедног живота мора да започне у породици. То значи да је дете потребно учити основама безбедности живота које ће му омогућити, не само да касније безбедно коегзистира у друштву, већ и да трајно изгради безбедносну културу неопходну за суживот, и да, када за то дође време, и своје потомке формира као безбедне личности. Тако се кроз континуитет безбедносне едукације трајно стварају безбедне личности, безбедне породице и на крају безбедно друштво. Трбало би да буде сасвим јасно да се пуна и иреверзибилна безбедносна култура трајно формира кроз одређени скуп знања, способности и вештина које млади људи стичу као резултат педагошке интеракције са школом у оквиру школског програма о основама безбедности живота.

Међутим, било би превише лако и лепо, када би, и поред озбиљних напора држава и међународних организација, безбедно друштво било могуће постићи радом у школским учионицама. Формирање безбедних појединаца и безбедних колектива није борба са макар и најбољим школским програмима, то је више борба са урођеним, или давно стеченим импулсима којима се људи радо и често препуштају и који их, начелно чине срећнијима од изложености већини савремених производа актуелне цивилизације (видети више: Russell 1948). Бертранд Расел је пре седамдесет година писао да проблем формирања безбедног друштва „није само у проналажењу решења за безбедност, јер ако решења, кад се једном пронађу, не пруже никакву дубоку сатисфакцију, безбедност ће бити одбачена зарад славне авантуре. Прави проблем је како уклопити обим безбедности неопходан за опстанак врсте, са облицима авантуре, опасности и надметања, спојивим са цивилизованим животом. Покушавајући да решимо овај проблем, увек морамо имати у виду, иако су наш начин живота, наше институције и знање прошли кроз велике промене, да су нам инстинкти за добро и зло још увек исти као у време кад су мозгови наших предака нарастали до данашње величине (видети више: Keith 1948). „Мислим да помирење примитивних нагона и цивилизованог живота није немогуће, а антрополошки радови су показали колико је људска природа прилагодљива на различите културне моделе. Али мислим да се то не може постићи потпуним искључењем свих основних импулса. Живот без авантура највероватније ће бити рђав, али живот у којем је сваки облик авантуре допуштен, сигурно ће бити кратак” (видети више: Russell 1948).

Образовни систем у Србији

Пре него што почнемо да анализирамо особине и могућности образовног система, па, у смислу наслова овог рада његову претпостављену инертност, потребно је да га, бар у основним цртама детерминишемо. У једном владином документу стоји да „образовни систем Републике Србије има задатак да правовремено, квалитетно и ефикасно образује становништво Републике Србије у складу са исказаним или препознатим развојним опредељењима у правцу одрживости и да одговори на образовне потребе сваког становника Републике Србије током целог његовог живота. Одавде следи да образовни систем преузима улогу кључног развојног фактора, јер је квалитетно образована популација Републике Србије прави ресурс како за ваљано коришћење природних и других наслеђених ресурса Републике Србије, тако и за развој нових, пре свега оних који ће се заснивати на напретку науке” (Службени гласник РС 2012). Образовање у Србији се одвија под надзором Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Према неким изворима датира још из 12. века, мада за такву тврдњу нема поузданих доказа, нити постоји континуитет до почетака модерне српске државе у 19. веку (Omladina 2012). У модерној српској држави организовано образовање датира од четрдесетих година деветнаестог века (видети више: Рајчевић 2008). Данас се дели на предшколско, основно, средње и високо образовање на факултетима универзитета.

Према подацима државног Завода за статистику, на почетку школске 2020/21. године у Републици Србији је радило 3,238 редовних основних школа (Републички завод за статистику 2020а) Наставу је похађало 510 576 ученика. Први циклус основног образовања (1- 4. разред) похађало је 253 061 ученика, од чега нешто више дечака (51,3%) у односу на девојчице (48,7%), док је други циклус (5-8. разред) похађало 257 515 ученика – 51,4% дечака и 48,6% девојчица. У истој школској години настава се одвијала у 518 редовних средњих школа (454 државне и 64 приватне) и 41 државној школи за ученике са сметњама у развоју. Редовне средње школе похађало је 248 605 ученика, 123 364 девојака (49,6%) и 125 241 дечака (50,4%). Школе за ученике са сметњама у развоју похађало је 2 320 ученика, 870 девојака (37,5%) и 1 450 дечака (62,5%) (Републички завод за статистику 2020б). Број деце обухваћене предшколским васпитањем и образовањем је тек нешто мањи од броја уписаних средњошколаца. У школској 2020/21. години 216,570 деце похађало је предшколско васпитање и образовање. Деце узраста од шест месеци до три године било је 50,635 (23,4%), а деце од навршене три године до поласка у школу 165 935 (76,6%). Обавезни припремни предшколски програм (ППП) похађало је 64,535 деце. Обухват деце ППП-ом је 96,4% (Републички завод за статистику 2020в).

Када је у питању квалитет основног школовања у Србији, у документу Националног просветног савета Србије стоји: „Образовни систем Србије већ дуго не остварује добре образовне резултате. У циљу привлачења пажње на ту чињеницу, на почетку наводимо само један упечатљив показатељ. На графикону су приказани резултати наших петнаестогодишњака на тестовима разумевања текстова (тзв. читалачка писменост). Резултати су узети из међународног испитивања школских постигнућа PISA (које организује OECD) у 2009. години. Читалачка способност јесте опште интелектуално оруђе и неопходна је за успех у сваком даљем облику образовања и у свакој делатности. Графички приказ јасно показује где су наши петнаестогодишњаци у погледу те способности у поређењу са својим вршњацима из других земаља (ЕУ је поставила као стратешки циљ до 2020. године да само 15% ученика буде у категорији функционално неписмених). Подаци на графичкој схеми показују да се 33% наших ученика првог разреда средње школе у погледу способности разумевања текста налази на нивоу који се означава као *функционална неписменост*, да је тек једна трећина на првом нивоу *изнад функционалне неписмености* и да наше школе по том параметру не остварују највише нивое, јер у две највише категорије има мање од једног процента наших ученика, и да су постигнућа наших ученика значајно испод просека за земље OECD-а” (Национални просветни савет 2011).

Безбедносна култура у образовном систему

У Србији нема наставе безбедносне културе у образовном систему. Од како је 1994. године са индигнацијом из школског система у средњој школи и

на факултетима избачена „предвојничка обука“³ ученици и студенти немају прилику да током школовања добију основна знања из области личне и колективне безбедности. Две деценије од укидања овог предмета, почетком 2014, Министарство одбране је предложило његов повратак у средњошколске програме. Основни разлог, по мишљењу предлагача је недостатак био чак и основних знања о војној доктрини, улози војске и значају одбране код младих. Предлог је наишао на подељене оцене, да би на крају преовладало мишљење да треба сачекати. Ипак, 2019. године су у средњим школама, у другом полугодишту, одржани часови на којима су ученици упознавани са основним темама везаним за личну и колективну безбедност и одбрану земље. После одржаних неколико сесија, ученици су анкетирани. Неки су сматрали да би требало више да уче о првој помоћи, како да реагују у ситуацији пожара, земљотреса, како да помогну некоме у судару. Са коментарима ученика су упознати припадници Министарства одбране. У саопштењу за јавност је речено да су Изменама Закона о војној, радној и материјалној обавези дефинисане категорије грађана које треба да се обучавају за потребе одбране земље. Међу њима су и ученици средњих школа. Наводно је интересовање за часове значајно а само у Београду је 87 средњих школа подржало ову иницијативу (Istinomer 2020).

Стиче се утисак да је, поред жеље и потребе да млади људи у оквиру образовног система добију макар и базична знања из области културе безбедности, увођење тог предмета у наставу још увек неизвесно. У политичким и научно-просветним институцијама и интересним круговима не постоји чак ни размишљање о системском увођењу наставе било ког облика безбедносне културе. За свеобухватније разумевање друштвене стварности, од важности је и препознавање улоге образовања. Да је реч о комплексној теми види се кроз индиферентан однос образовања у Републици Србији у односу на друштвену стварност. С једне стране постоји општи консензус о важности образовања и знања које доприноси кохезији и развоју друштва као вредан ресурс, а с друге стране постоји велика разлика између онога што јесте и онога што треба да буде (Бјелајац 2019). Очигледно је проблем у недостатку свести о потреби едукација становништва из ове области и недостатку мотивације на свим нивоима, осим, делимично, на нивоу Министарства одбране. Како је то у другим државама? Према једном документу руског Министарства за ванредне ситуације *ваљани рад на свеобухватној имплементацији безбедносне културе и усвајање добре праксе из области безбедносне културе у друштву почиње мотивацијом* (МЧС России 2013). Мотивација за потребу овладавањем корпусом знања из области личне и колективне безбедности формира се у процесу раног образовања, уз моралну и психолошку подршку породице. Основне међусобно повезане компоненте културе безбедности треба да буду образовање, морална и психолошка едукација, пропаганда и информисање становништва. Главни циљ интеракције породице, државе (школски систем), информисања и пропаганде је формирање особина сваке личности усмерених на безбедно понашање

³ Обавезни наставни предмет се звао „предвојничка обука“ само шездесетих и седамдесетих година прошлог века, када је замењен називом „Општенародна одбрана и друштвена самозаштита (ОНО и ДСЗ)“, да би још касније предмет добио назив „Одбрана и заштита“

у околном свету. Добра педагошка пракса је установила да је процес едукације и усвајања безбедносних навика и пракси најефикаснији у детињству, када се, током периода активног развоја личности и формирања карактера, формирају темељни погледи на свет, веровања, мотиве и вредности, савремену културу, значај коришћења информација.

У овом периоду главни задаци обуке су:

- за ученике основних школа - формирање одговорног односа и поштовања према сопственој безбедности и безбедности других, поштовање околине, свест о приоритету обезбеђивања безбедности за све области деловања;
- за ученике средњих школа – развој безбедносне солидарности и емпатије, разумевање важности превенције уласка у небезбедне ситуације, формирање разумевања потребе за обезбеђивањем сигурних услова рада, поштовања еколошких стандарда, разумевање сарадње и координираног рада свих комплементарних безбедносних установа у друштву;
- за студенте високошколских установа - развој способности за доношење компетентних безбедносно исправних одлука у процесу управљања, усвајање виших облика безбедносне културе у управљању производњом, образовним процесима, способност за организовање тимских активности из области безбедносне културе, способност формирања професионално значајних безбедносних карактеристика појединаца, колектива и друштва опште (МЧС России 2013).

Аутори овог текста су у својим ранијим истраживањима дошли до препорука везаних за интродукцију безбедносне културе у образовни систем, бавећи се примарно цивилним аспектима личне и колективне безбедности. Како је безбедносна култура јако широк појам, са пуно елемената, погодна је за узрасту диференцијацију, која би се могла поделити на пет делова:

- у вртићима би се кроз васпитачки рад као подршка кућном васпитању и одгоју деца учила безбедности на примерима релевантним за тај узраст, чији је основни циљ да се деца науче од чега прети опасност, и како да се не повреде или на други начин науде себи или другима, и тиме се пре свега науче одређеном опрезу у приступу људима и предметима, што је правилно полазиште за даљу едукацију и комплексније концепте;
- у нижим разредима основних школа, од првог разреда, безбедносна култура би постала засебни предмет. Наставу би одржавали или учитељи или специјализовани наставници, а концепти који би били предавани су безбедност у саобраћају, безбедност у интеракцији са непознатим људима, основе безбедности на интернету, хигијенска безбедност и превенција болести, да набројимо само неке од тема које би у сваком случају биле и релевантне за узраст, и припрема за наредни ниво;
- у вишим разредима основних школа безбедносну културу предавао би специјализовани наставник. Неке од тема које би биле подучаване на овом нивоу су и безбедност на интернету, основе безбедности од болести зависности, основе сексуалне безбедности, основе еколошке безбедности, основе прве помоћи и противпожарне заштите;

- у средњим школама наставу би такође држао специјализовани наставник, а изучавали би се концепти и принципи релевантни за младе адолесценте, као што су безбедност од болести зависности, значајно детаљније него на претходном нивоу, и засебно по групама зависности (алкохолизам, наркоманија, патолошко коцкање, пушење, и друге), сексуална безбедност и васпитање, еколошка безбедност, одређени уводни теоријски концепти, као што је место појединца у систему колективне безбедности, цивилна заштита, политички системи, геополитичка историја и савремени тренутак, и други;
- на факултетима безбедносна култура би се изучавала на релевантним високошколским установама, у пољима као што су безбедност, право, политичке науке, менаџмент, криминалистика, војна наука. Како би се ниво безбедносне културе након 12 година изучавања кроз основне и средње школе као засебног предмета у значајној мери подигао, циљ овог предмета би био подједнако теоријски и практични. Циљ практичног дела је да се студенти припреме да спроводе научене концепте у будућим организацијама њиховог запослења, а циљ теоријског дела јесте да студенти усвоје комплексне концепте и корелативности различитих нивоа и врста безбедности, као и да се они студенти који желе да се академски посвете студијама безбедности и безбедносне културе припреме за научно промишљање и истраживање, чиме би се обезбедила несметана смена генерација високошколских предавача, као и специјализованих предавача безбедносне културе на свим нивоима (Бјелајац и Филиповић 2021).

Треба нагласити да су ове препоруке дугорочне, како у смислу дуготрајности процеса учења, тако и у смислу тренутка у коме би се друштво састојало од потпуно безбедносно описмењених људи. Процес је дуготрајан, и тек у другој генерацији бисмо могли да реално очекујемо праве резултате. Када кажемо у другој генерацији, мислимо на потомке грађана који су кроз овај процес прошли, а под условом да од интродукције постоји континуитет изучавања безбедносне културе у образовном систему. Другим речима, потребно је око 30 година да бисмо почели да видимо резултате. Када кажемо „видљиви резултати”, у смислу усвајања принципа безбедносне културе, долазимо до парадокса, јер у потпуности усвојени принципи безбедносне културе подразумевају отклањање опасности и пре него што она настане, тако да би резултати били присутни, али не би били видљиви, по својој природи.

Дискусија

Безбедност је једна од елементарних људских потреба, и један од најосновнијих елемената људске мотивације. На основу те чињенице конструишу се програми имплементације безбедносне културе у људском друштву и његовим институцијама. Свакако, процес интеграције безбедносну културу у ширу културу сваког појединца мора да почне из породице као основне ћелије друштва. Усвајање различитих елемената безбедносне културе као превенције од раз-

личитих опасности је саставни део васпитања, и готово сваки родитељ своју децу учи, односно одвраћа од предмета и ситуација које могу да угрозе њихову безбедност, као што су електрични уређаји, оштри предмети, и остале ствари које су део свакодневног живота а које могу да изазову повреду и угрозе децу. Касније, како деца расту, родитељи их уче безбедности на јавним местима, у саобраћају, у интеракцији са непознатим људима. Све су ово најелементарније ствари и оне се најчешће подразумевају и о њима се ни не размишља, већ су дубоко укоренење у свест родитеља који то преносе деци. Међутим, када деца доспеју у образовни систем, осим тих елементарних безбедносних постулата научених у кући, са озбиљним приступом подучавању елементима безбедног живота се безмало стаје. Са једне стране, у нашем друштву, постоји унутрашњи конфликт и отклон према реликтима из социјалистичког друштва, које се ипак много темељније бавило својим грађанима него што то чини данашње друштво, те се са готово презиром гледа на безбедносну културу изједначавајући је са ОНО и ДСЗ или са предвојничком обуком. Другим речима, изучавање безбедности се сматра или застарелим остатком некадашњег друштва, или се пак изједначава са промоцијом милитаристичког погледа на свет, иако је безбедносна култура окренута ка појединцу, а не ка службама безбедности. Један део тога је и до језичких недостатака, јер користимо само једну реч, безбедност, за све њене различите елементе и појавне облике, али то не сме да умањи значај усвајања њених принципа на свим нивоима нити разумевање неопходности тога.

Образовни системи су генерално трими и често долазе у раскорак са актуелним друштвеним тенденцијама, и тако постају оптерећујући и дисфункционални у смислу испуњавања своје основне функције. Образовни систем по правилу мора да иде у корак са друштвом и да преноси како општа, тако и специфична знања релевантна за сваки појединачни тренутак у коме се тај процес одвија, а према тенденцијама и елементима који су актуелни и битни. То није једноставно, и образовни систем се не може непрестано мењати брзином којом се мењају и друштвени токови и тенденције, али уколико се систем базично постави на начин који одговара људској мотивацији и људским потребама, сва иманентна ригидност тих система може бити ублажена благим интервенцијама унутар самих образовних програма, не мењајући њихову суштину нити структуру. Наравно, свему томе предатира воља и визија доносилаца одлука у сваком појединачном друштву. Актуелне околности везане за пандемију показале су како образовни систем може да се трансформише чак и када је онемогућено постојање његовог основног принципа – физичког окупљања наставника, ученика и студената на једно место, што је основни образовни постулат откако образовање постоји. Ако једна тако драстична промена није угрозила постојање образовног система, мање модификације у складу са друштвеним тренутком и друштвеним интересима ни на који начин не би угрозиле систем, већ напротив – боље би га прилагодиле личним, колективним и националним интересима – а безбедност је једна од основних људских потреба, мотива и интереса.

Иницијатива за увођење безбедносне културе мора да потекне од државе и њених институција. У Стратегији националне безбедности Републике Срби-

је, безбедносна култура се помиње само на једном месту, а живимо у држави и друштву која је у последњих 30 година прошла и кроз економску транзицију и промену друштвеног система, ратове, оружане побуне, политичке атентате, високу стопу криминалитета везаних за директно и индиректно угрожавање безбедности појединаца, као што је трговина дрогом, хулиганизам, сексуална кривична дела нарочито усмерена према деци и младима, еколошке катастрофе и на крају епидемију смртоносне заразне болести. Све би ово морало да прејудицира свест о неопходности постављања безбедносне културе у културу сваког појединца. Најбољи механизам за то је образовни систем, а иницијатор би морали да буду државне и просветне власти, у оквиру вишегодишњег плана који би на крају требало да створи друштво у каквом, према друштвеном консензусу, сви желимо да живимо.

Закључак

Говорити о неопходности нечег што је ноторно јер проистиче из темеља хијерархије људских потреба и мотивације може се чинити сувишним, нарочито ако узмемо у обзир да су иницијални елементи учења о безбедном животу, дакле безбедносној култури, саставни део васпитања. Са друге стране, сума тог знања понетог из породице није била довољна за потпуно безбедан живот ни у временима када је постојало неупоредиво мање ризика и претњи безбедности, односно, када је постојало далеко мање потенцијалних опасности. Савремено доба носи нове изазове – неки од њих су смештени у дигиталним виртуелним световима, неки проистичу из континуиране девастације животне средине, неки из до сада неоткривених болести, док неки настају и нестају насумично и не могу се предвидети. Ту морамо направити границу да бисмо нагласили суштину: добра основа у смислу свести о безбедности помаже у отклањању или умањивању постојећих безбедносних претњи, али истовремено и ствара базичну припремљеност и базичну рационалност и за новонастале претње, кроз аналогije изведених из приступа постојећим претњама. Стога образовни систем треба да буде катализатор безбедносне културе а не њен инхибитор. Увек ће бити нових претњи за које ћемо бити релативно неприпремљени, али ако кроз систематизовано изучавање безбедносне културе постигнемо критичну масу свести и знања о приступу безбедносним изазовима и претњама, последице ће бити далеко мање. У сваком случају, државне власти, кроз своје институције и механизме треба да покрене процес интродукције безбедносне културе у образовни систем, и не треба да буде обесхрабрена дуготрајношћу процеса и другим чекањем комплетнијих резултата. Време које је пред нама ће сигурно донети безбедносне претње које нисмо очекивали, ма колико знали да су оне теоријски могуће (попут пандемије COVID-19), па тако и улагање различитих ресурса у подизање нивоа безбедносне културе грађана је како неопходно, тако и исплативо са аспекта опстанка и безбедности друштва.

Литература

1. Bjelajac, Željko. 2017. *Bezbednosna kultura – umeće življenja*. Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.
2. Bjelajac, Željko, Aleksandar M. Filipović and Božidar Banović. 2021. “Instruments of support in promotion of healthy food and food safety culture”. *Economics of Agriculture*, 68 (1), 241-255, <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2101241B>.
3. Fromm, Erich. 1976. *Anatomija ljudske destruktivnosti 1-2*, Zagreb: Naprijed.
4. Fromm, Erich. 1984. *Bekstvo od slobode*, Beograd: Nolit.
5. Hjelle, Larry and Daniel Ziegler. 1992. *Personality Theories: Basic Assumptions, Research, and Applications 3rd ed.* New York: McGraw-Hill.
6. *Istinomer*. 2020. „Da li bi predvojnička obuka koristila u borbi protiv korone?“, последњи приступ 16.04.2021, <https://www.istinomer.rs/analize/da-li-bi-predvojnicka-obuka-koristila-u-borbi-protiv-korone/>.
7. Keith, Arthur. 1948. *A New Theory of Human Evolution*, London: Watts & Co.
8. Russell, Bertrand. 1949. *Authority and the Individual*. London: George Allen and Unwin.
9. Saint Augustine. 1997. *The Confessions*. New York: Touchstone.
10. Бјелајац, Желько. 2019. „Релевантност интродукције безбедносне културе у образовни систем Републике Србије”. *Култура полиса*, год. XVI, бр. 40, 231-244.
11. Бјелајац, Желько и Александар Филиповић. 2021. „Релевантност медија у функцији реафирмације безбедносне културе у политици националне безбедности”. *Политика националне безбедности*. 20 (1), 149-165.
12. Губанов В.М, Л.А. Михайлов, и В.П. Соломин. 2007. *Чрезвычайные ситуации социального характера и защита от них*. Дрофа: Москва.
13. Замјатин, Јевгениј Иванович. 1969. *Ми*. Београд: Просвета.
14. *МЧС России*, „Привлечение молодежи к проблемам безопасности жизнедеятельности”, последњи приступ 17.04.2021, <https://08.mchs.gov.ru/deyatelnost/press-centr/novosti/1621859>.
15. Национални просветни савет. 2011. *Образовање у Србији: Како до бољих резултата – Правци развоја и унапређења квалитета предшколског, основног, општег средњег и уметничког образовања и васпитања 2010 – 2020*, Београд: Национални просветни савет.
16. *Омладина*. 2012. „Прве школе у Србији”, последњи приступ 05.04.2021, <https://obrazovanje.omladina.net/2012/03/02/prve-skole-u-srbiji/>.
17. Рајчевић, Петар. 2008. „Наставни програми за основне школе у Србији од 1838. до 1941. године”. *Иновације у настави*, XXI (3), 75-82.
18. *Републички завод за статистику*. 2020. „Основно образовање”, последњи приступ 12.04.2021, <https://www.stat.gov.rs/sr-Cyrl/oblasti/obrazovanje/osnovno-obrazovanje>, (Републички завод за статистику 2020а).
19. *Републички завод за статистику*. 2020. „Предшколско васпитање и образовање”, последњи приступ 12.04.2021, <https://www.stat.gov.rs/sr->

- cyrl/vesti/20210416-predskolsko-vaspitanje-i-obrazovanje-2020/?a=0&s=1103, (Републички завод за статистику 2020б).
20. Републички завод за статистику. 2020. „Средње образовање”, последњи приступ 12.04.2021, <https://www.stat.gov.rs/sr-Cyrl/oblasti/obrazovanje/srednje-obrazovanje>, (Републички завод за статистику 2020в).
 21. Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 107/2012.

INERTNESS OF THE EDUCATIONAL SYSTEM AS AN INHIBITOR OF SECURITY CULTURE IN EDUCATION

Summary: Security culture is an integral part of human culture, and its initial postulates can be found in proto-communities of people. Also, a safety culture, or a culture of safe living, is an integral part of the process of raising and educating children. However, at some point, which coincides with the beginning of the process of formal education, the adoption of the principle of security culture begins to lose importance, resulting in entire generations who do not have a sufficiently developed security awareness, which in turn leads to increased security challenges and reduced opportunities to respond adequately to these challenges, first at the individual level and then at higher and more complex levels. This leads to the conclusion that in terms of knowledge transfer and the formation of security awareness, the education system is not fulfilling its function in the best way. This paper aims to investigate the elements of the education system, identify the factors that make the education system rigid and inert, as well as to determine the share of inertia of the education system against the elements of human nature, and by crossing all these data to give recommendations that could lead to an increased level of safety awareness through the joint work of all relevant factors identified in this paper.

Keywords: security, security culture, human nature, human existence, education system

Упутство за ауторе:

Часопис Култура полиса користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника Chicago Manual of Style), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Чланак послати на е-маил адресу ljubisa@kpolisa.com. Текст треба бити припремљен у формату B5 (17,6x25,0cm), у фонту Times New Roman, Size: 11, Serbian (Cyrillic), Line spacing: Single. Научни чланак може да садржати највише 30.000 карактера са размацима, укључујући и попис референци.

Код цитирања или позивања на извор иза цитата навести у загради презиме аутора, годину издања и страницу, писмом којим је штампан извор.

Пример:

(Вебер 1976, 341–342); (Weber 1989, 341–342).

Фусноте користити само за пропратне коментаре.

Сачинити списак референци са библиографским подацима на крају рада.

Пример:

1. Бјелајац, Жељко. 2017. *Безбедносна култура – умеће живљења*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.

(Бјелајац 2017)

2. Krastev, Ivan, and Stephen Holmes. 2019. *The Light that Failed*. London: Allen Lane. (Krastev and Holmes 2019)

3. Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press. (Kaltwasser et al. 2017)

4. Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

5. Гаћиновић, Радослав. 2020. „Систем као израз уређености одређене делатности у друштву.” *Култура полиса XVII* (41): 247-258.

(Гаћиновић 2020, 253)

6. Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

7. *New York Times*. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

8. Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19. (ZN 2019, čl. 3)

9. Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Тањуг 2019)

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7-8
Жељко Ђ. Бјелајац <i>Безбедносна култура као фундаментална људска потреба</i>	9-24
Вељко М. Делибашић <i>Релевантност едукације адолесцената о штетним ефектима ојојних дрога</i>	25-37
Ненад Д. Стефановић / Ивана М. Спаић <i>Проституција од старог Рима до модерне доба са посебним освртом на безбедносна културу младих</i>	39-52
Јелена Матијашевић / Јоко Драгојловић <i>Недостатак образовања и информисања као узрок трговине женама за потребе сексуалне експлоатације</i>	53-62
Боро Мердовић / Драган Живаљевић <i>Превенција болести зависности кроз учење о безбедносној култури</i>	63-78
Славимир Љ. Весић <i>Утицај безбедносних изазова у употреби интернета и мобилних апликација на креирање безбедносне културе</i>	79-96
Јасмина Гачић / Јелена Ђесаревић <i>Образовање за одрживи развој и еколошку безбедност – нове перспективе у безбедносној култури</i>	97-113
Александар М. Филиповић , <i>Улога масовних медија у дефинисању безбедносне културе младих</i>	115-126
Желимир Кешетовић , <i>Образовање за кризе и катастрофе – императив у друштву ризика</i>	127-145
Александра Илић / Бождар Бановић , <i>Безбедносна култура младих и савремени ризици</i>	147-160
Јелена Стојшић Дабетић , <i>Модерни и постмодерни концепти детињства у светлу осигурања безбедности деце у дигиталном друштву</i>	161-173
Жељко Ђ. Бјелајац / Александар М. Филиповић , <i>Инертност образовне система као инхибитор безбедносне културе у образовању и васпитању</i>	175-188

THE CONTENT

FOREWORD	7-8
Željko Đ. Bjelajac , <i>Security Culture as a Fundamental Human Need</i>	9-24
Veljko M. Delibašić , <i>Relevance of Adolescent Education on Harmful Effects of Drugs</i>	25-37
Nenad D. Stefanović / Ivana M. Spaić , <i>Prostitution From Ancient Rome to Modern Times With Special Emphasis on the Safety Culture of Young People</i>	39-52
Jelena Matijašević / Joka Dragojlović , <i>Lack of Education and Information as a Cause of Trafficking of Women for Sexual Exploitation</i>	53-62
Boro Merdović / Dragan Živaljević , <i>Prevention of Addictive Diseases Through Learning About Safety Culture</i>	63-78
Slavimir Lj. Vesić , <i>The Influence of Security Challenges in the Use of the Internet and Mobile Applications on Creating a Security Culture</i>	79-96
Jasmina Gačić / Jelena Ćesarević , <i>Education for Sustainable Development and Ecological Security – New Perspectives in Security Culture</i>	97-113
Aleksandar M. Filipović , <i>The Role of the Mass Media in Defining Youth Safety Culture</i>	115-126
Želimir Kešetović , <i>Education for Crises and Disasters – An Imperative In a Risk Society</i>	127-145
Aleksandra Ilić / Božidar Banović , <i>Youth Security Culture and Contemporary Risks</i>	147-160
Jelena Stojić Dabetić , <i>Modern and Postmodern Concept of Childhood in the Light of Ensuring Child Safety in Digital Society</i>	161-173
Željko Đ. Bjelajac / Aleksandar M. Filipović , <i>Inertness of the Educational System as an Inhibitor of Security Culture in Education</i>	175-188

ISSN 1820-4589

9 771820 458005